

VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ KATEDRA

JUOZAS BAGDANAVIČIUS

SOCIALINĖS SFEROS SOCIOLOGIJA:
teorinis-metodologinis aspektas
(schemos, skaidrės ir testai)

Mokomoji knyga

Leidykla
Vilnius, 2005

UDK 31:316.3(075.8)
Ba-118

Autorius – Juozas Bagdanavičius, profesorius, habil. socialinių mokslų daktaras, Tarptautinės informatikos akademijos tikrasis narys.

Recenzavo:

Lietuvos Respublikos mokslų akademijos narys-korespondentas habil. dr. prof. R. Grigas,

Vilniaus pedagoginio universiteto Socialinių mokslų katedros vedėjas doc. dr. V. Senkus.

Apsvarstyta ir rekomenduota spausdinti Vilniaus pedagoginio universiteto Socialinių mokslų katedros posėdyje 2004 m. gruodžio 13 d. (protokolo Nr. 8).

ISBN 9955-20-006-5

© Juozas Bagdanavičius, 2005
© Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005

TURINYS

ĮVADAS	5
I. VISUOMENĖS SOCIALINĖS SFEROS GENEZĖ	7
II. SOCIALINĖS SFEROS SOCIOLOGIJOS DALYKINĖS SRITYS..	15
III. ŽMOGIŠKOJO KAPITALO TEORIJA – SOCIALINĖS SFEROS SOCIOLOGINĖS ANALIZĖS METODOLOGINIS PAGRINDAS	23
IV. SOCIOLOGINIO POŽIŪRIO YPATUMAI SOCIALINĖJE SFEROJE	71
V. SOCIALINIS SAUGUMAS	83
VI. BENDRUOMENĖ: SOCIALINIO GYVENIMO SAVIVALDOS PRINCIPAI IR MECHANIZMAI	93
VII. SOCIALINĖS APSAUGOS IR DARBO POLITIKA LIETUVAI INTEGRUOJANTIS Į ES	103
VIII. TESTAI	121
SVARBIAUSIŲ SOCIOLOGINIŲ TERMINŲ ŽODYNĖLIS.....	137

IVADAS

Žmonija įžengė į naują savo vystymosi etapą, kuriam būdinga esminiai pokyčiai gamybinių jėgų struktūroje ir senų industrinių technologijų vaidmens mažėjimas. Vis didesnę dominuojančią padėtį pasaulio ekonomikoje pradeda užimti šiuolaikinės informacinės technologijos, pagrįstos naujaisiais elektronikos, informatikos, kibernetikos ir automatikos pasiekimais.

Radikalių technologinių transformacijų periodas sukėlė ne tik teigiamus socialinės sferos funkcionavimo pokyčius, bet ir giluminius neigiamus jos pasikeitimus. Tai pavojingi depopuliaciniai procesai, gyventojų skurdo gilėjimas, socialinės-ekologinės situacijos pablogėjimas, technogeninių avarijų ir katastrofų grėsmių paastrėjimas. Esant tokioms sąlygoms išaugo ir sociologinių mokslų, tarp jų ir socialinės sferos sociologijos, vaidmuo sprendžiant įvairias socialines problemas.

Socialinės sferos sociologija siekia atskleisti socialinio gyvenimo esmę ir konkrečias socialines problemas, pasižymi pragmatizmu ir kryptingumu sprendžiant susikaupusius realius socialinius prieštaravimus. Šis mokslas tampa socialinės sferos sociologinių tyrimų teoriniu pagrindu, padeda pagrįsti prioritetus ir realią socialinės sferos plėtojimo strategiją.

Socialinės sferos sociologija kompleksiskai nagrinėja socialinius subjektus bei pateikia sisteminės žinias apie sudėtingą jų vidinę struktūrą, tiria socialinę sferą, kaip socialinę kategoriją, sociologinės analizės realų objektą, aptaria socialinių tyrimų metodus, taip pat leidžia suformuluoti socialinės sferos rinkos modelio koncepciją, padedančią optimizuoti socialinius tarpusavio ryšius, socialinių santykių ir procesų reguliavimą bei užtikrinti socialinį stabilumą.

Socialinės sferos sociologija įgalina suformuoti tokią valstybės socialinę politiką, kuri sušvelnina neigiamus ir sustiprina pozityvius jos pokyčius, subalansuoja socialinės sferos, kartu ir ekonominių šalies galimybių plėtros poreikius ir socialines problemas, pateikia optimalaus rinkos modelio nuostatas.

Socialinės sferos sociologijos kurso studijos gali būti sėkmingos tik nagrinėjant metodinę medžiagą bei dalyvaujant praktiniuose užsiėmimuose. Šioje knygoje studentai ras paskaitų metu rodomų skaidrių, kurios čia sudėliotos pagal paskaitų temas, kopijas, aprašus, reikalingus pasiruošti seminarams, testų klausimus ir svarbiausių terminų žodynėlį.

Seminarų tikslas – siekti, kad studentai suprastų, kas sieja socialinės sferos ekonomikos ir sociologijos teorines ir praktines problemas. Todėl seminarų temos, jose gvildenamos praktinės situacijos ir klausimai glaudžiai susiję su kurso teorinėmis paskaitomis.

I. VISUOMENĖS SOCIALINĖS SFEROS GENEZĖ

*Žmogus, <...> gyvenantis žemėje, privalo būti bet kurios politinės
arba ekonominės strategijos aukščiausias tikslas.*

F. Miteranas

Visuomenės socialinės sferos genezė

- Socialinės sferos genetinė ištaka
- Socialinės sferos formavimo mechanizmas
- Socialinės sferos genezės samprata
- Šiuolaikinių socialinių problemų esmė
- Socialinės sferos optimalaus rinkos modelio parametrai
- Demokratinės visuomenės principai – socialinės sferos vystymo strategijos pagrindas
- Socialinės sferos plėtros socialiniai indikatoriai
- Socialinės sferos funkcionavimo mechanizmas
- *Socialinės sferos* kategorijos definicija

Socialinės sferos genetinė ištaka

Visuomenės socialinės sferos tapsmas – istorinio proceso rezultatas. Socialinės sferos kokybiniai pokyčiai – tai žmonijos visuotinės istorijos atitinkamas etapas.

Socialinė sfera yra specifinė ryšių ir santykių sritis, susidaranti tarp visuomenės veiklos subjektų. Ji apima sąlygų ir veiksmų visumą, užtikrinančią visuomeninių grupių ir individų reprodukciją, tobulėjimą.

Šeima yra socialinės sferos atsiradimo genetinė ištaka. Nuo seniausių laikų žmonijoje pasireiškė svarbiausios socialinės sferos funkcijos, tarp jų ir žmogaus fizinės ir socialinės reprodukcijos funkcija.

Šeima, būdama bet kurios visuomenės socialinės struktūros būtinu komponentu, per visą žmonijos istoriją vaidino socialinių ryšių svarbiausio generatoriaus ir integratoriaus vaidmenį.

Pramonės ir mainų plėtojimas visuomenėje prisidėjo prie visapusiškesnio darbo pasidalijimo, naujų grupių ir teritorinių bendrijų, o vėliau ir valstybės susidarymo. Šeimos gamybinės ir socialinės funkcijos palaipsniui siaurėjo.

Socialinės sferos formavimo mechanizmas

Šeimos transformavimas, genetinių santykių pakeitimas teritoriniais

Tiesioginių ryšių tarp visuomeninio gyvenimo socialinės-buitinės ir materialinės-gamybinės sferų išardymas

Socialinių-buitinių ir paskirstymo santykių erdvės sudėtingumo didėjimas ir jos plėtra

Specializuotos infrastruktūros formavimas

Socialinių-teisinių nustatymų sudėtinga sistema, reguliuojanti socialinius santykius visuomenėje

Socialinės sferos kaip sąmoningo, organizuoto visuomenės socialinio gyvenimo formavimas

Socialinės sferos genezės samprata

Socialinės sferos genezė – visuomenės (valstybės) socialinių institutų spontaniškos ir organizuotos veiklos sąveikos procesas, apimantis socialinių subjektų gyvybingumą, sąveiką ir reprodukciją konkrečiomis istorinėmis sąlygomis.

Socialinės sferos funkcionavimą sąlygoja:

- kultūros, gamtiniai-geografiniai vienos ar kitos šalies sąlygų unikalūs ypatumai;
- socialinės universalijos, nulemiančios žmogaus bazinius poreikius (maisto, šilumos, poilsio, sveikatos palaikymo ir kt.).

Socialinės sferos išvystymo lygį apibūdina kiekvienos konkrečios visuomenės civilizuotumas.

Šiuolaikinių socialinių problemų esmė

Pažeidžiamos gyventojų dalies teisių ir garantijų įtvirtinimas LR Konstitucijoje

Mažėja gyventojų ekonominis aktyvumas, ypač kaime

Didėja nedarbas, ypač tarp jaunimo

Atskirų gyventojų grupių socialinės diferenciacijos didėjimas

Nepakankamas socialinės sferos finansavimas, ypač sveikatos apsaugos ir švietimo

Nepakankamai efektyvi socialinė politika

Skurdo problemos gilėjimas

Socialinės sferos optimalaus rinkos modelio parametrai

Kiekvieno žmogaus socialinės gerovės užtikrinimas

Pagrindinių visuomeninių gėrybių prieinamumas daugeliui gyventojų

Gyventojų socialinė struktūra paremta ne klasių poliarizacija, o plačiu socialinių sluoksnių spektru

Socialinio mobilumo galimybių sukūrimas, pereinant į aukštesnę, geriau apmokamą profesinę grupę

Socialinio, darbinio aktyvumo ir verslo plėtra

Kiekvieno piliečio ekonominių interesų apsaugos ir visuomeninio stabilumo garantijų užtikrinimas, remiantis socialinio teisingumo principais

Valstybės atsakomybės didinimas už rinkos jėgų žaidimų socialines pasekmes, už socialinio gyvenimo sutvarkymo atitinkamų sąlygų sukūrimą, teisingesnį pajamų perskirstymą mažiau darbingų žmonių naudai, darbuotojų dalyvavimą valstybės ir įmonės valdyme

Socialinių reikalavimų derinimas su ekonominiu efektyvumu, naujos visuomenės santvarkos funkcionavimo dėsniais ir socialiai orientuota rinkos ekonomika

Balanso paieška tarp socialinių problemų ir rinkos reikalavimų, socialinės sferos poreikių ir šalies ekonominių galimybių

Demokratinės visuomenės principai – socialinės sferos plėtros strategijos pagrindas

Valstybinis socialinių garantijų suteikimas kiekvienam visuomenės nariui

Gyventojų diferenciacijos pagal turtą ir statusą kontrolė

Gyventojų pajamų perskirstymas, remiantis protingumo kriterijais

Socialinės sferos rinkos modelyje išskiriamos dar dvi aplinkybės:

- socialinės sferos valdymo subjektai yra ne tik valstybinės, bet ir besiformuojančios pilietinės visuomenės įvairios struktūros;
- modelis turi suderinti nuosavybės formų diferenciacijos valstybinius, kolektyvinius ir privačius pradmenis;
- socialinės politikos subjektų ratui išplėsti būtina sukurti sąlygas visuomeninių organizacijų, firmų, atskirų asmenų atitinkamai iniciatyvai pasireikšti, išplečiant jų dalyvavimo galimybes plėtojant socialinę sferą;
- socialinės sferos modelis turi skatinti visuomenės socialinę struktūrizaciją ir dinamiką, negriaunant jos vidinių ir išorinių integracijos ryšių.

Socialinės sferos plėtros socialiniai indikatoriai

- Pragyvenimo minimumo dydis
- Gyventojų dalis, esanti žemiau skurdo ribos
- Pajamų poliarizacijos dydis (decilinis koeficientas)
- Besimokančiųjų skaičius (moksleivių, studentų, magistrantų, doktorantų)
- Medicinos paslaugų, prieinamų visiems gyventojams, sąrašas
- Nedarbo lygis
- Vidutinė gyvenimo trukmė
- Vaikų mirtingumas
- Gimstamumas

Nurodyti rodikliai yra socialiniai normatyvai, kurie nustatomi kiekvienai šaliai ir tam tikram periodui. Jų kraštutinės reikšmės tampa socialinio saugumo ribomis ir gali patvirtinti, kad tolesnis gyvenimo lygio ir kokybės menkėjimas yra pražūtingas.

Socialinės sferos plėtojimo perspektyvos priklauso nuo ekonomikos lygio: ryšys tarp ekonomikos ir socialinės sferos yra akivaizdus.

Socialinės sferos funkcionavimo mechanizmas

Įvairios socialinės sferos funkcionavimo doktrinos – nuo liberalių iki paternalistinių.

Liberalus modelis numato galimą didesnę laisvę sprendžiant individualias kiekvieno piliečio problemas. Šis modelis remiasi privačiu kapitalu, o valstybės vaidmuo yra minimalus.

Paternalistinis modelis numato valstybės kišimąsi į individo pajamų naudojimą: išsipareigodama individui užtikrinti tam tikras paslaugas bei patarnavimus, valstybė priversta apmokestinti individo pajamas ir taip suvaržo individo disponavimą asmeninėmis pajamomis.

Optimalus socialinės sferos modelis funkcionuoja kaip liberalaus ir paternalistinio modelių alternatyva. Socialinės sferos plėtros strategija privalo būti paremta sudėtingu socialiniu mechanizmu, besiremiančiu abiejų šių modelių galimybėmis, ir turi užtikrinti socialinės dinamikos plėtrą, socialinį stabilumą ir pusiausvyros palaikymą.

Socialinės sferos funkcionavimo integralaus mechanizmo esmę sudaro diferencijuotas liberalių priemonių poveikis socialiai aktyviems ir paternalistinis – socialiai pažeidžiamiems žmonėms, t. y. socialinė parama tiems, kuriems reikalinga pagalba, ir veiksmų laisvė aktyviems.

Socialinės sferos kategorijos definicija

Socialinė sfera – vientisa, nuolat besikeičianti visuomenės posistemė, besiplėtojanti kaip objektyvus visuomenės poreikis nepertraukiamai tobulinti socialinio proceso subjektus. Per socialinės sferos specifiką nustatoma žmonių veikla, nukreipta į visuomeninio poreikio patenkinimą per socialinius santykius, atsirandančius socialinių subjektų veikloje. Tai viena iš pagrindinių visuomeninio gyvenimo sferų, kurios pagrindas yra socialinių santykių sistema. Nuo kitų sferų ji skiriasi savo vykdoma funkcija. Socialinės sferos erdvėje įgyvendinama valstybės socialinė politika, žmogaus socialinės ir pilietinės teisės.

II. SOCIALINĖS SFEROS SOCIOLOGIJOS DALYKINĖS SRITYS

Socialinės sferos sociologijos dalykinės sritys

- Socialinės sferos sociologijos (SSS) vaidmuo
- SSS dalykas ir objektas
- Socialinės sferos plėtros veiksniai
- SSS funkcijos
- SSS kategorijos
- SSS specialiosios sociologinės teorijos
- Socialinės sferos būklė
- Ekonomikos ir socialinės sferos tarpusavio ryšys
- Strateginės socialinės investicijos
- Investicijos į švietimo sferą
- Valstybės socialinis vaidmuo
- Pajamų perskirstymo būtinumas

Socialinės sferos sociologijos (SSS) vaidmuo

- Socialinės sferos sociologija (SSS) yra viena iš sociologijos mokslo šakų, nagrinėjanti visuomenės gyvenimo socialinę sferą, žmonių tarpusavio santykius ir socialinės sferos ryšius su kitomis gyvenimo sferomis.
- SSS problemų aktualumo priežastys gana įvairios. Jos yra tiek globalinio, tiek vietinio pobūdžio. Visų pirma aktualumą lemia dabartinis žmonijos išsivystymo lygis, kada svarbiausiu žmogaus veiksmu tampa pagrindinių poreikių ir interesų tenkinimas. Antra, šis visuomenės išsivystymo lygis paaštrino gamtos ir visuomenės tarpusavio sąveikos, žmogaus gyvenamosios aplinkos išsaugojimo ir gerinimo problemas.

SSS dalykas ir objektas

- Socialinė sfera – tai visuomenės veiklos sritis, kurioje realizuojama valstybės socialinė politika. Ši sfera apima visą žmogaus gyvenimo erdvę – nuo jo darbo, būties, sveikatos ir laisvalaikio iki socialinių-ekonominių santykių.
- Aptartoji socialinė sfera ir yra SSS objektas. Jos dalykas (turinys) – tai ne tik vieni ar kiti socialinės sferos aspektai, bet ir tendencijos bei dėsniumai, kylantys tiek pačioje sferoje, tiek jai sąveikaujant su kitomis visuomenės gyvenimo sritimis – ekonomika, politika, dvasine sfera.
- Socialinė sfera daug platesnė už socialinius santykius, kurie yra vienas iš socialinės sferos elementų.

Socialinės sferos plėtros veiksniai

1. Gamtiniai-geografiniai veiksniai (gamtinės geografinės aplinkos ypatybės).
2. Socialiniai-demografiniai veiksniai (gyventojų sudėtis pagal lytį ir amžių, gyventojų tankumas, gimstamumas ir mirtingumas, santykiai šeimoje, migracijos procesai, užimtumas ir visuomenės struktūra pagal asmenų profesiją ir kvalifikaciją ir t. t.).
3. Gamybiniai-technologiniai veiksniai (regiono įmonių technologijų lygis ir struktūra, gamybinės infrastruktūros lygis ir t. t.).
4. Socialiniai-ekonominiai veiksniai (nuosavybės, paskirstymo būdai ir formos).
5. Socialiniai-teisiniai veiksniai (teisės normos ir teisiniai santykiai, socialinių santykių teisinis reguliavimas, visuomenės socialinio-teisinio sąmoningumo lygis).
6. Socialiniai-politiniai veiksniai (socialinės politikos esmė ir turinys, visuomenės socialinės apsaugos lygis).
7. Socialiniai-informaciniai veiksniai (masinės informacijos priemonių darbo pobūdis ir kryptingumas).
8. Socialiniai-kultūriniai veiksniai (kultūrinės ir dvasinės vertybės, papročiai).
9. Socialiniai-psichologiniai veiksniai (mąstymo bruožai, emocijos, nuotaikos, valios pastangos).

SSS funkcijos

Socialinės sferos sociologija praktiškai atlieka tas pačias funkcijas kaip ir sociologija apskritai. Tačiau jos funkcijos (teorinio pažinimo, diagnostinė aprašomoji, prognostinė, socialinio projektavimo ir socioinžinerinio konstravimo, valdymo ir instrumentinė) yra specifinės, sąlygotos būtent visuomenės gyvenimo socialinės sferos ypatumų. Savo turiniu besiskirdamos nuo sociologijos funkcijų kitose gyvenimo veiklos srityse, jos tuo pat metu akumuliuoja visas sociologijos, kaip mokslo, užduotis.

SSS kategorijos

Būdama specifine sociologinių reiškinių sritimi, socialinės sferos sociologija apima visą eilę kategorijų, reikšmingų ne tik jai, bet ir sociologijai apskritai.

Tai *socialiniai santykiai, socialinė veikla, socialinis statusas, socialinė struktūra, socialinė situacija, socialinės normos, socialinis teisingumas, socialinė lygybė, socialinė įtampa, socialinės sferos potencialas, socialinė politika, socialinės reikmės, socialinė gerovė, socialinė infrastruktūra, socialinis saugumas, žmonių socialinės apsaugos lygis.*

SSS specialiosios sociologinės teorijos

Sociologija tyrinėja visų visuomenės gyvenimo reiškinių socialinius aspektus, o socialinė sfera juos tarsi įtraukia į save.

Tai įrodo ir specialiųjų sociologinių teorijų „įvedimas“ į atskiras sociologijos šakas. Specialiųjų teorijų „priklausomumas“ yra būdingas reiškinys. Šiuo atveju socialinės sferos sociologijai nėra lygių. Jei valdymo sociologija apima tik vieną specialiąją sociologijos teoriją, dvasinio gyvenimo sociologija – trylika, ekonominė sociologija – tris, politinė sociologija – dvi, tai socialinės sferos sociologijai „talkina“ net šešiolika specialiųjų sociologijos teorijų. Tai santuokos ir šeimos sociologija, amžiaus sociologija, miesto sociologija, deviacinio elgesio sociologija, laisvalaikio sociologija, asmenybės sociologija, mažų grupių sociologija, tarpnacionalinių santykių sociologija, jaunimo sociologija, gyvenimo būdo sociologija, lyties sociologija, nusikalstamumo sociologija, įkurdinimo sociologija, visuomenės socialinės struktūros sociologija, socialinio darbo sociologija, fizinės kultūros ir sporto sociologija.

Socialinės sferos būklė

- Socialinės sferos būklę sąlygoja daugybė veiksnių, bet svarbiausias ekonomikos lygis. Šešėlinė šalies ekonomika 2003 m. sudarė beveik 20 proc. bendrojo vidaus produkto, o tai lemia mažesnio biudžeto formavimą. Nesirūpinama socialine infrastruktūra kaip svarbiausia socialinės sferos dalimi.
- Socialinės sferos analizė yra labai svarbi. Tai visų pirma yra informacijos šaltinis valdančiajam sluoksniui. Be to, šios sferos analizė padeda rasti būdus ir priemones aštrioms socialinėms problemoms (pvz., socialinė visuomenės apsauga, socialinės įtampos mažinimas ir socialinių konfliktų vengimas) spręsti.

Ekonominės ir socialinės sferos tarpusavio ryšys

- Ekonomikos plėtojimasis sukuria materialinį pagrindą socialinei sferai funkcionuoti. Be išvystytos ekonomikos negali būti išplėtos socialinės sferos. Pagrindiniai ekonomikos plėtojimosi veiksniai yra žmogiškasis kapitalas, gamtiniai ištekliai, sukaupta informacija ir sukurtas gamybinis potencialas. Tačiau svarbiausia gamybinė jėga yra žmogus.
- Savo ruožtu socialinė sfera yra svarbiausias veiksnys, sąlygojantis sėkmingą ekonomikos plėtrą. Nuo šios sferos pirmiausia priklauso pirmosios gamybinės jėgos – žmogaus – formavimasis. Todėl be išplėtos socialinės sferos negali vykti ekonomikos plėtra. O investicijos į socialinę sferą kartu yra ir pačios efektyviausios investicijos į ekonomiką.

Strateginės socialinės investicijos

- Socialinės sferos investicijos yra strateginio pobūdžio. Iš jų dažnai nelaukiama naudos ir ekonominio efekto artimiausioje ateityje.
- O investicijos į darbo ir buitines sąlygų gerinimą jau artimiausiu laiku duoda ženklų ekonominį efektą. Ne veltui G. Fordas nutiesė vamzdyną iš miško daugelį kilometrų orui perduoti į savo įmonės cechą. Šios išlaidos su kaupu atsipirko aukštesniu darbo našumu.

Investicijos į švietimo sferą

- Investicijos į švietimo sferą naudą visuomenei duoda tik po ilgo laikotarpio (12 metų vidurinėje mokykloje, 4 metai aukštojoje mokykloje, 5–6 metai praktinio darbo; kol tampama visaverčiu specialistu, iš viso praeina beveik ketvirtis amžiaus).
- Išvystytos šalys, kuriose yra aukštas gyvenimo lygis, gali leisti masinę mokamą išsilavinimą. Bet ir šiose šalyse milijonai gabių žmonių negali gauti reikiamo išsilavinimo. O šalyse, kuriose gyvenimo lygis vidutinis ir net žemas, tai perėjimas prie mokamo mokslo gali sąlygoti ilgalaikį tų šalių socialinį ir ekonominį atsilikimą.

Valstybės socialinis vaidmuo

Valstybė, siekdama išspręsti socialines-ekonominės problemas, atsirandančias dėl rinkos mechanizmo ribotumo, turi aktyviai dalyvauti šalies socialinėje-ūkinėje veikloje.

Dažniausiai, nagrinėjant valstybės funkcijas šalies ūkio sistemoje, išskiriamas jos ekonominis vaidmuo. Socialinis vaidmuo paprastai neakcentuojamas, nes bet kokia valstybės socialinės veiklos forma duoda ekonominį rezultatą.

Pajamų perskirstymo būtinumas

Rinkos ekonomika lemia ženklią pajamų ir turto pasiskirstymo nelygybę. Praktikoje veikia natūrali pajamų paskirstymo tendencija, kuri sąlygoja turtingų tapimą dar turtingesniais, o neturtingųjų – dar neturtingesniais. Todėl rinkos ekonomikos sąlygomis būtina perskirstyti vienų visuomenės grupių pajamas kitų naudai.

Valstybė turi teisę kištis į pajamų perskirstymą, nes dažniausiai tai teisinga rinkos mechanizmo požiūriu. Todėl net valstybės, kurių išsivysčiusi rinkos ekonomika, patyrė skaudžius socialinius konfliktus. Visa tai sąlygojo valstybės socialinių-ekonominių funkcijų plėtrą, įvairių socialinių programų rengimą.

III. ŽMOGIŠKOJO KAPITALO TEORIJA – SOCIALINĖS SFEROS SOCIOLOGINĖS ANALIZĖS METODOLOGINIS PAGRINDAS

*Žmogiškasis kapitalas, o ne fabrikai, įrengimai ir gamybinės
atsargos yra konkurencingumo, ekonominio augimo ir efektyvumo
kertinis akmuo.*

D. Greisonas

Žmogiškojo kapitalo koncepcija

- Žmogiškojo kapitalo samprata
- Žmogiškojo kapitalo koncepcijos taikymas
- Žmogiškojo kapitalo socialinė funkcija
- Žmogiškojo kapitalo pagrindas
- Šiuolaikinės ekonomikos pagrindas
- Informacinė ekonomika
- Žmogiškojo kapitalo teorijos branduolys
- Žmogiškasis kapitalas ir fizinis kapitalas: panašumai ir skirtumai
- Gyventojų kokybė ir žmogiškasis kapitalas
- Investicijos į švietimą
- Investicijos į sveikatos apsaugą
- Sveikatos kokybės rodikliai
- Žmogiškojo kapitalo teorijos priešininkai
- Žmogiškojo kapitalo teorijos populiarumas
- Žmogiškasis kapitalas ir švietimo ekonomika

Žmogiškojo kapitalo samprata

Žmogiškasis kapitalas yra žmogaus savybių – sveikatos, išsilavinimo, aktyvumo – visuma, turinti įtakos jo veiklos rezultatyvumui. Šis kapitalas apima žmogaus žinias, įgūdžius ir kitus sugebėjimus, įgalinančius didinti produkciją ir pajamas. Jam priskiriamos išlaidos švietimui, kvalifikacijai įsigyti, medicininiam aptarnavimui kaip investicijos į žmones (jos duoda tam tikrą nacionalinės produkcijos prieaugį). Įgytų žmogaus sugebėjimų plėtra ir naudingų žinių kaupimas yra ateities ekonominio našumo ir skatinamos žmonių gerovės kilimo pagrindas. Taigi įgyjami sugebėjimai – išsilavinimas, patirtis, įgūdžiai, sveikata – yra svarbiausi siekiant ekonominio augimo. Kuo aukštesnį išsilavinimą žmogus įgyja, tuo daugiau jis laikosi šiuolaikinės gamybos reikalavimų, ir kuo geresnė visuomenės narių sveikatos būklė, tuo daugiau laiko produktyviai praleidžia kiekvienas visuomenės narys per savo darbingą amžių. Taigi gerinant švietimo ir sveikatos apsaugos sąlygas, daromas teigiamas poveikis ekonomikos plėtrai.

Žmogiškojo kapitalo koncepcijos taikymas

Žmogiškojo kapitalo koncepcija yra plačiai taikoma, pagrindžiant investicijas į vidurinę ir aukštąją mokslą, į mokymą, neatsietą nuo gamybos, taip pat ir į ikimokyklinį ugdymą šeimoje, sveikatos apsaugą bei informacijos apie darbo rinką bedarbiams ir jauniems specialistams paieškas. Žmogiškojo kapitalo teorija – šiuolaikinio mokslo daugelio laimėjimų pagrindas, kuriuo remiantis galima paaiškinti darbo užmokesčio diferenciaciją pagal amžių ir profesijas, nevienodą bedarbystės pasiskirstymą pagal kvalifikacijos lygius, profsajungų veiklos reguliavimą, taip pat išteklių paskirstymą mokslui, švietimui ir profesiniam parengimui.

Žmoniškąjį kapitalą sudaro švietimo ir sveikatos apsaugos išlaidos. Kuo aukštesnį išsilavinimą žmogus įgyja, tuo daugiau jis laikosi šiuolaikinės gamybos reikalavimų, ir kuo geresnė visuomenės narių sveikatos būklė, tuo daugiau laiko produktyviai praleidžia kiekvienas visuomenės narys per savo darbingą amžių. Gerinant tiek švietimo, tiek sveikatos apsaugos sąlygas, daromas teigiamas poveikis ne vien ekonomikos rodikliams. Dar svarbesnė yra jų socialinė funkcija: mažėja socialinis visuomenės narių susiskaldymas, žmogaus gyvenimas tampa įvairus ir visavertis. Todėl šių dienų visuomenėje investicijos į žmoniškąjį kapitalą labai didelės.

Žmoniškąjį kapitalą sudaro švietimo ir sveikatos apsaugos išlaidos. Kuo aukštesnį išsilavinimą žmogus įgyja, tuo daugiau jis laikosi šiuolaikinės gamybos reikalavimų, ir kuo geresnė visuomenės narių sveikatos būklė, tuo daugiau laiko produktyviai praleidžia kiekvienas visuomenės narys per savo darbingą amžių. Gerinant tiek švietimo, tiek sveikatos apsaugos sąlygas, daromas teigiamas poveikis ne vien ekonomikos rodikliams. Dar svarbesnė yra jų socialinė funkcija: mažėja socialinis visuomenės narių susiskaldymas, žmogaus gyvenimas tampa įvairus ir visavertis. Todėl šių dienų visuomenėje investicijos į žmoniškąjį kapitalą labai didelės.

Žmoniškąjį kapitalą sudaro švietimo ir sveikatos apsaugos išlaidos. Kuo aukštesnį išsilavinimą žmogus įgyja, tuo daugiau jis laikosi šiuolaikinės gamybos reikalavimų, ir kuo geresnė visuomenės narių sveikatos būklė, tuo daugiau laiko produktyviai praleidžia kiekvienas visuomenės narys per savo darbingą amžių. Gerinant tiek švietimo, tiek sveikatos apsaugos sąlygas, daromas teigiamas poveikis ne vien ekonomikos rodikliams. Dar svarbesnė yra jų socialinė funkcija: mažėja socialinis visuomenės narių susiskaldymas, žmogaus gyvenimas tampa įvairus ir visavertis. Todėl šių dienų visuomenėje investicijos į žmoniškąjį kapitalą labai didelės.

Žmoniškąjį kapitalą sudaro švietimo ir sveikatos apsaugos išlaidos. Kuo aukštesnį išsilavinimą žmogus įgyja, tuo daugiau jis laikosi šiuolaikinės gamybos reikalavimų, ir kuo geresnė visuomenės narių sveikatos būklė, tuo daugiau laiko produktyviai praleidžia kiekvienas visuomenės narys per savo darbingą amžių. Gerinant tiek švietimo, tiek sveikatos apsaugos sąlygas, daromas teigiamas poveikis ne vien ekonomikos rodikliams. Dar svarbesnė yra jų socialinė funkcija: mažėja socialinis visuomenės narių susiskaldymas, žmogaus gyvenimas tampa įvairus ir visavertis. Todėl šių dienų visuomenėje investicijos į žmoniškąjį kapitalą labai didelės.

Šiuolaikinės ekonomikos pagrindas

Šiuolaikinę ekonomiką galima apibūdinti kaip inovacinę ekonomiką, kurios pagrindą sudaro naujos mokslo žinios, pažangios informacinės technologijos ir paslaugos. Tokiomis sąlygomis visai logiškai keliamos informacinės ekonomikos problemos. Tradiciniams gamtos ištekliams baigiant išsekti, ekonominis augimas vis dažniau užtikrinamas informacinių resursų dėka. Pastarųjų šeiminingas yra žmogus, turintis aukštą mokslinį ir specialųjį pasirengimą. Todėl vis reikšmingesnis tampa vaidmuo tų žmonių, kurie sugeba kurti naujas informacines technologijas, gaminti prekes, teikti kokybiškas paslaugas.

Informacinė ekonomika

Informacinės visuomenės pagrindas yra informacinė ekonomika. Pastaroji apibūdinama kaip ekonomika, kurioje informacinė veikla vaidina vis didesnę vaidmenį ir kokybiškai keičia ekonomikos struktūrą. Industrijoje ekonomikoje ūkinė veikla buvo susijusi su prekių gamyba, ir pagrindinis veiksnys buvo kapitalas. Informacinėje visuomenėje ūkinė veikla – tai informacijos gavimas ir jos efektyvus panaudojimas, siekiant kitas ūkio šakas padaryti efektyvesnes ir taip sukurti daugiau materialaus turto. Pagrindinis veiksnys čia yra žinių kiekis ir kokybė. Postindustrinėje ekonomikoje žinios pakeitė tradicinę žemės, darbo ir kapitalo triadą ir tapo informacinės ekonomikos svarbiausiu pagrindu. Pagrindiniai jos darbuotojai yra vadybininkai, ekspertai ir kiti informacinių paslaugų tiekėjai. Jie yra geriausiai apmokami darbuotojai, nes sukuria naujas prekes ir teikia kokybiškesnes paslaugas. Būtent šie darbuotojai nulemia verslo sėkmę ar nesėkmę.

Žmogiškojo kapitalo teorijos branduolys

Žmogiškojo kapitalo teorijos branduolį sudaro teiginys apie analogiją tarp darbo jėgos ir kapitalo formavimo procesų. Šios teorijos šalininkai žmogiškąjį kapitalą supranta kaip žinias, įgūdžius ir kitus žmogaus sugebėjimus, lemiančius produkciją ir pajamas. Išlaidos švietimui, kvalifikacijos įgijimui bei medicininiam aptarnavimui turi būti priskiriamos prie investicijų į žmones, kurie skatina atitinkamą bendrojo nacionalinio produkto prieaugį. Kuo labiau išsilavinęs žmogus, kuo aukštesnę kvalifikaciją jis įgyja, tuo lengviau prisitaiko prie šiuolaikinės gamybos reikalavimų, besikeičiančios darbo rinkos poreikių. Taip pat nemažą reikšmę turi ir žmogaus sveikatos būklė, nes sveikas žmogus daugiau laiko praleidžia produktyviai dirbdamas, ilgesnis ir jo darbingumo amžius. Taigi, T. Shultzo teigimu, žmogiškasis kapitalas yra „kapitalo forma, kadangi jis yra būsimų patenkinimų šaltinis <...>. Jis žmogiškas, kadangi yra žmogaus sudėtinė dalis“.

Žmogiškasis ir fizinis kapitalas: panašumai ir skirtumai

T. Shultzas, vienas šios teorijos kūrėjų, savo veikale „Investavimas į žmones“ („Investment in people“, 1998) teigia, kad žmogiškieji ištekliai vienais požymiais yra panašūs į gamtinius išteklius, kitais – į fizinį kapitalą. Iš pradžių neišsilavinęs žmogus, kaip ir pirminės formos gamtos ištekliai, neduoda ekonominio efekto. Tik gavęs atitinkamą tam tikrų žinių kiekį, žmogus tampa kokybiška darbo jėga (įgyja žmogišką kapitalą). Todėl, didėjant išlaidoms darbo jėgos kokybei gerinti, darbas, kaip gamybos veiksnys, palaiapsniui virsta žmogiškuoju kapitalu. Tokių ir panašių samprotavimų pagrindu žmogiškojo kapitalo teorijos autoriai daro šias išvadas:

1. Nėra principinių skirtumų tarp žmogiškojo ir fizinio kapitalo. Tai įrodo analogijos tarp minėtų kapitalų.
2. Dėl geroko investicijų į žmogų padidėjimo iš pagrindų pasikeitė darbo užmokesčio struktūra, kur didesnę vaidmenį dabar įgyja žmogiškasis kapitalas, o ne darbo produktas.
3. Kiek investicijos į žmogiškąjį kapitalą pranoksta investicijas į fizinį kapitalą, tiek pastarosios nustumiamos į antrą eilę. Taip pat pastebimas vienodų lėšų investavimas į individus, atstovaujančius atskiriems visuomenės sluoksniams. O tai yra pagrindinis veiksnys, sumažinantis nelygybę paskirstant pajamas.

Gyventojų kokybė ir žmogiškasis kapitalas

Nagrinęjant žmogiškojo kapitalo teoriją akivaizdu, kad investuojant į žmogų visų pirma įvyksta kokybiniai pokyčiai. Kokybė kaip ekonominė sąvoka turi lemiamos reikšmės nustatant tam tikrą objekto vertę. Pavyzdžiui, iš derlingų, kokybiškų pasėlių galima tikėtis didesnio derliaus ir pelno. Todėl norint padidinti pasėlių derlingumą, būtinos investicijos. Panašiai yra ir su gyventojų kokybe, kuri pati savaime yra vertybė ir gali būti padidinama į ją tinkamai investuojant. Taigi galima sakyti, kad įgytos gyventojų kokybės požymiai ir yra žmogiškasis kapitalas.

Galima išskirti dvi pagrindines investavimo į žmogaus kokybę kryptis: investavimas į mokymą (plačiaja prasme) ir sveikatą.

Investicijos į švietimą

Nagrinėjant žmogiškojo kapitalo teoriją, matyti, kad švietimas, kaip žmogaus kokybės gerinimo būdas, suteikiantis individui daugiau gebėjimų ir galimybių efektyviai savirealizacijai, turi labai didelės reikšmės žvelgiant į žmogų ne vien kaip į atskirą socialinį vienetą, bet ir kaip į vieną iš pagrindinių veiksnių, plėtojančių šalies ekonominį potencialą ir jį maksimaliai realizuojant. Valstybė, kuri išlaidas švietimui ir mokslui supranta kaip investiciją į šalies ekonominį klestėjimą bei žmonių gerovės pagrindą, yra pažangi ir pereina prie kokybiškai naujo politinio, ekonominio, kultūrinio gyvenimo lygio. Tačiau lėšos, skiriamos švietimui, turi būti tikslingai ir optimaliai paskirstomos bei gerai administruojamos. Tam reikalinga ilgalaikė švietimo plėtros strategija, nustatanti prioritetines plėtojimosi kryptis, numatanti efektyvias švietimo reformas, užtikrinanti strateginių švietimo ir mokslo kryptių pakankamą ir laiku skirtą finansavimą. Tai ypač aktualu valstybėms, turinčioms ir galinčioms gyventi tik iš savo intelektualinio potencialo (pvz., Lietuva).

Investicijos žmogaus sveikata

Žmogiškojo kapitalo teorija kiekvieno žmogaus sveikata laikoma turto (sveikatos kapitalu). Dalis šio turto yra paveldima, t. y. iš dalies sveikata priklauso nuo iš tėvų gauto tam tikro genų rinkinio, kita dalis – įgyjama. Laikui bėgant sveikata, kaip ir kiekvienas kitas turtas, nuvertėja. Tik tas nuvertėjimas akivaizdus ir vis didėja. Norint sustabdyti arba pristabdyti šio kapitalo nuvertėjimą, būtinos investicijos. Bendrosios investicijos į žmogiškąjį kapitalą apima jų įgijimo ir palaikymo taškus, tarp jų skirtus vaikų mitybai, priežiūrai, aprangai, būstui, medicinos paslaugoms, asmeninei priežiūrai. Sveikatos kapitalo teikiamos paslaugos susideda iš „nesirgimo laiko“, kuris panaudojamas darbui, laisvalaikiui, kitai veiklai.

Sveikatos kokybę geriausiai atspindi gyvenimo trukmė. Pagal tai, kiek vienoje ar kitoje valstybėje gyvena žmogus, galima spręsti ne tik apie tos šalies sveikatos apsaugos išsivystymo lygį, bet ir apie bendrą ekonomikos lygį.

Sveikatos kokybės rodikliai

Gyvenimo trukmė ne vienintelis sveikatos kokybės rodiklis. Taip pat būtina atsižvelgti ir į bendrą sveikatos būklę, nes dažnai, atrodytų, nepastebimi sveikatos sutrikimai, nesunkios ligos turi didelės reikšmės žmogaus darbingumui, jo gamybiniam efektyvumui. Nekyla abejonių, kad sveikas, užsigrūdinęs žmogus geriau prisitaiko prie kintančių ekonominių-socialinių sąlygų, lengviau išgyvena įvairius sukrėtimus, todėl natūraliai atsiranda paskata investuoti į aktyvų poilsį, sportą, įvairias sveikatingumo programas, fizinį lavinimą.

Žmogiškojo kapitalo teorijos priešininkai

Nors žmogiškojo kapitalo teorija plačiai paplito ir sulaukė didelio dėmesio, tačiau jos pripažinimas tarp Vakarų ekonomistų nebuvo visuotinis. Pagrindiniai šios teorijos priešininkai yra tie ekonomistai, kurie pripažįsta tradicinę trijų gamybos faktorių (žemės, darbo, kapitalo) teoriją. Jie pateikia daugybę argumentų ir priežasčių, dėl kurių jie laiko nepagrįstu daiktinio ir žmogiškojo kapitalo sutapatinimą. Visų pirma žmogiškajame kapitale sunku išskirti dalis, kurios turi investicinį arba vartotojišką pobūdį. Žmogiškojo kapitalo teorijos priešininkų nuomone, investicijos į fizinį kapitalą yra sąlygojamos vieno faktoriaus – pelno gavimo ir pasisavinimo, o įnašas į žmogų priklauso ne tik nuo ekonominių, bet ir nuo socialinių, kultūrinių ir kitokių veiksnių.

Žmogiškojo kapitalo teorijos svarbus elementas yra pajamų tiesioginis palyginimas su daiktiniu ir žmogiškuoju kapitalu. Toks palyginimas yra sudėtingas, kadangi abiejų kapitalo rūšių vertinimo bazės yra nesuderinamos: fizinio kapitalo vertinimo pagrindas yra išlaidos jo gamybai, o žmogiškasis kapitalas vertinamas pagal vieno ar kito individo darbo užmokesčio kapitalizacijos principą.

Žmogiškojo kapitalo teorijos populiarumas

Nepaisant šių kol kas neišspręstų prieštaravimų ir pagrįstos bei argumentuotos kritikos, žmogiškojo kapitalo teorijos populiarumas nuolat auga, atsiranda daugiau jos šalininkų. Tai lemia dvi aplinkybės: pirma, ji atspindi objektyvias tendencijas darbo jėgą ruošiant mokslinės-techninės revoliucijos sąlygomis; antra, doktrina papildo ir praturtina šiuolaikinę ekonominę teoriją palyginti nauja argumentacija. Ypač išskiriama ir pabrėžiama žmogiškojo kapitalo teorijos metodologinė reikšmė. Ji įnešė „naujo vėjo“ į visas ekonominės analizės sritis: mikroekonomiką, darbo ekonomiką, kapitalo teoriją, ekonominio augimo teoriją, žemės ūkio ekonomiką, pajamų paskirstymo teoriją ir t. t. Žmogiškojo kapitalo teorija gali būti nagrinėjama ir kaip mokslo-tiriamoji programa, lemianti darbo jėgos kokybės analizės taktiką ir strategiją.

Pagrindinės nagrinėjamos doktrinos išvados taip pat panaudojamos kaip normatyviniai postulatai, analizuojant konkrečias žmogiškojo kapitalo formas – išlaidas švietimui, darbo jėgos parengimą gamyboje, migraciją, sveikatos apsaugą.

Žmogiškasis kapitalas ir švietimo ekonomika

Nagrinėjant žmogiškojo kapitalo teoriją, akivaizdus jos sąlytis su švietimo ekonomika. Daugelio mokslininkų nuomone, žmogiškojo kapitalo teorija turi labai svarbią metodologinę reikšmę tyrinėjant švietimo ekonomikos sritį. Aktualios šio naujo mokslo problemos: švietimo išlaidų socialinis-ekonominis reikšmingumas, švietimo sistemos tobulėjimo pagrindiniai kriterijai, švietimo ekonominio efektyvumo nustatymas ir kitos problemos, kurios metodiškai sprendžiamos, atsižvelgiant į žmogiškojo kapitalo teoriją.

ŽMOGIŠKASIS KAPITALAS KAIP EKONOMINĖ IR SOCIALINĖ KATEGORIJA

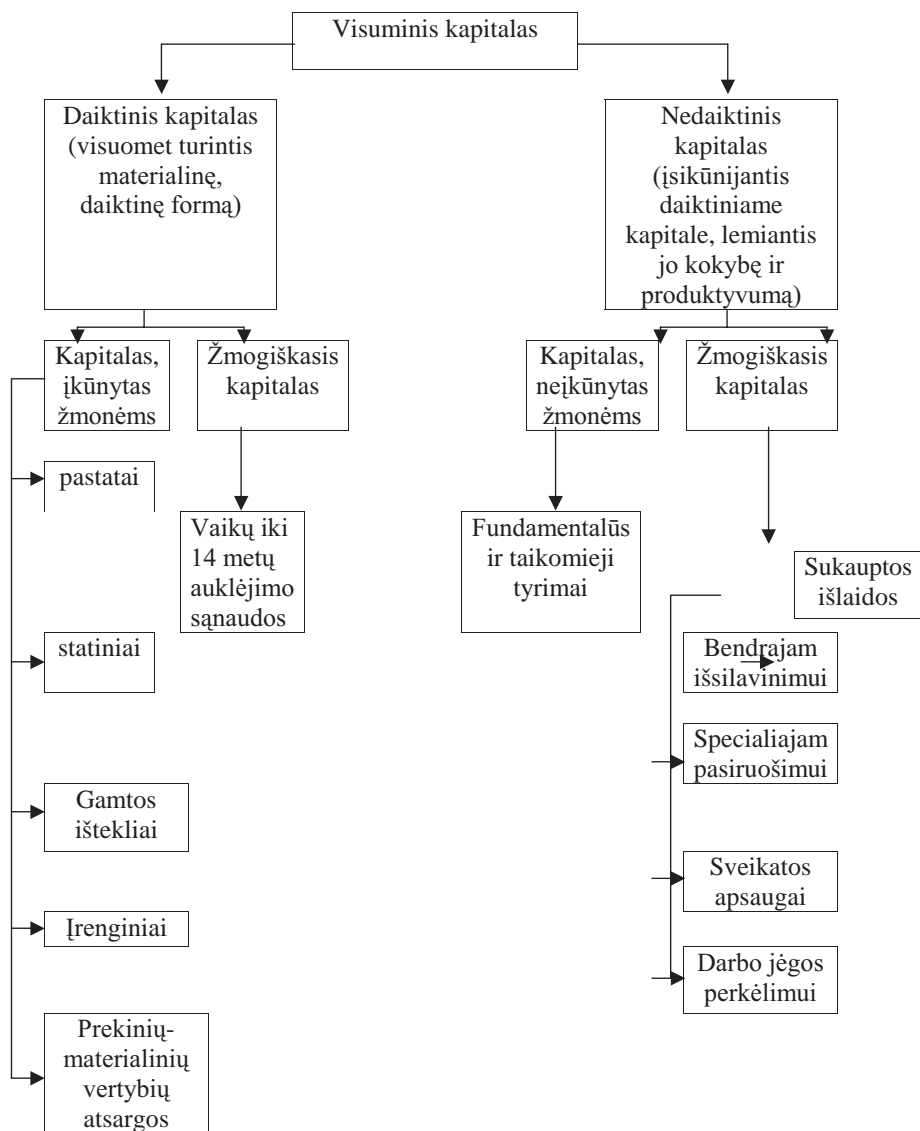
- Žmogiškojo kapitalo sąvokos apibrėžimai
- Visuminio kapitalo struktūra
- Žmogiškojo kapitalo rūšys pagal jo įsikūnijimo formas
- Žmogiškojo kapitalo samprata funkcinės paskirties požiūriu
- Žmogiškojo kapitalo ypatumai
- Žmogiškojo kapitalo skirtybės nuo kitų investicijos rūšių
- Investicijų į žmogiškąjį kapitalą klasifikacija pagal išlaidų grupes
- Investicijų į sveikatą reikšmė
- Pagrindiniai žmogiškojo kapitalo aktyvai
- Valstybės vaidmuo formuojant žmogiškąjį kapitalą

Žmogiškojo kapitalo sąvokos apibrėžimai

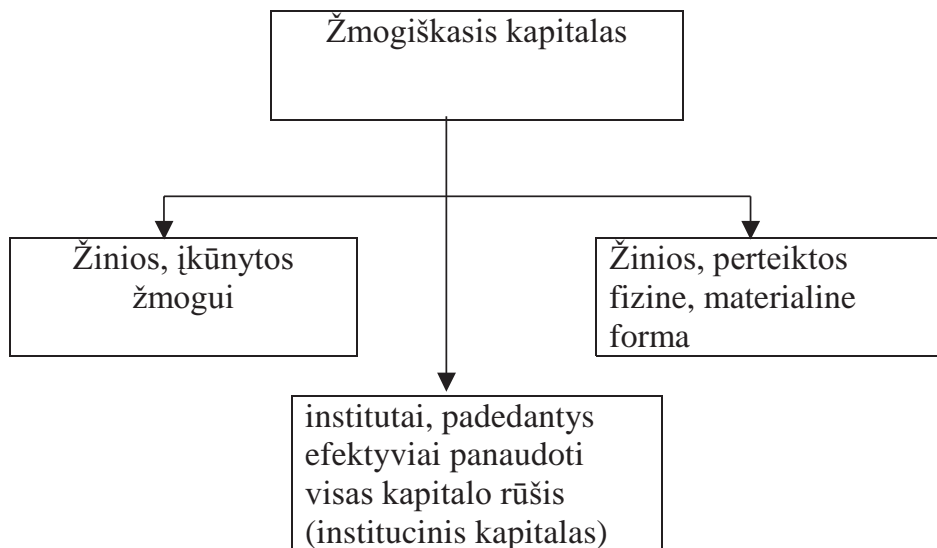
Ekonominėje literatūroje yra daugybė skirtingų žmogiškojo kapitalo apibrėžimų:

- žmogiškasis kapitalas „susideda iš įgytų žinių, įgūdžių, motyvacijos ir energijos, kuriais apdovanotos žmogiškosios būtybės ir kurie gali būti naudojami atitinkamą laikotarpį;
- žmogiškasis kapitalas – protiniai sugebėjimai, įgyti dėl formalaus mokymo, išsilavinimo ar praktinės patirties;
- žmogiškasis (simbolinis) kapitalas – žinios, kurios yra neišsemiamos ir kartu prieinamos begaliniam vartotojų skaičiui be kokių nors apribojimų;
- žmogiškasis kapitalas pasireiškia kaip konkreti, visuotinė gyvybingumo forma, asimiliuojanti ankstesnes formas, ir įgyvendinama kaip žmonijos istorinio vystymosi išdava.

Visuminio kapitalo struktūra

Žmogiškojo kapitalo rūšys pagal jo įsikūnijimo formas

Žmogiškojo kapitalo samprata funkcinės paskirties požiūriu

Žmogiškasis kapitalas – tai ne tik įgūdžių, žinių, gabumų, kuriais disponuoja žmogus, visuma. Pirmiausia tai sukaupytų įgūdžių, žinių, gabumų atsargos. Antra, tai tokios įgūdžių, žinių ir gabumų atsargos, kurios tikslingai žmogaus naudojamos vienoje ar kitoje visuomeninės reprodukcijos sferoje ir skatinančios darbo našumo bei gamybos augimą. Trečia, tikslingas šių atsargų panaudojimas lemia darbininkų darbo užmokesčio (pajamų) augimą. Ketvirta, pajamų augimas stimuliuoja investicijas į sveikatą ir išsilavinimą. Tuo pagrindu kaupiamos naujų žinių, įgūdžių ir motyvacijos atsargos, kurios ateityje bus efektyviai naudojamos. Motyvacijos yra labai svarbios ir būtinos tam, kad žmogiškojo kapitalo reprodukcijos (formavimo, kaupimo, panaudojimo, papildymo, investavimo) procesas turėtų visiškai užbaigtą pavidalą.

Žmogiškojo kapitalo ypatumai

Apibūdinant žmogiškojo kapitalo sampratą, būtina atsižvelgti į šiuos ypatumus:

- šiuolaikinėmis sąlygomis žmogiškasis kapitalas yra svarbiausia visuomeninė vertybė ir pagrindinis ekonominio augimo veiksnys;
- žmogiškojo kapitalo formavimas reikalauja ženklių išlaidų;
- žmogiškasis kapitalas gali būti kaupiamas įgūdžių ir sugebėjimų forma;
- žmogiškasis kapitalas gali fiziškai susidėvėti ir ekonomiškai keisti savo vertę;
- investicijos į žmogiškąjį kapitalą jo turėtojui ateityje garantuoja didesnių pajamų gavimą;
- investicijos į žmogiškąjį kapitalą duoda didelį ekonominį ir socialinį efektą;
- investicinis žmogiškojo kapitalo periodas ženkliai ilgesnis negu fizinio. Jei pastarojo periodas trunka nuo 1 iki 5 metų, tai investicijų į žmogų, t. y. į jo išsilavinimą, periodas gali siekti 12–20 ir daugiau metų;
- žmogiškasis kapitalas skiriasi nuo fizinio kapitalo likvidumo laipsniu;
- žmogiškasis kapitalas neatskiriamas nuo žmogaus asmenybės;
- neatsižvelgiant į formavimo šaltinius (valstybinius, privačius ir kt.), žmogiškojo kapitalo panaudojimas ir tiesioginių pajamų gavimas yra kontroliuojami paties žmogaus;
- žmogiškojo kapitalo funkcionavimas, jo panaudojimo efektyvumas priklauso nuo subjekto valios, jo individualių interesų ir prioritetų, materialinio ir moralinio suinteresuotumo, atsakingumo, pasaulėžiūros ir bendros kultūros (kartu ir ekonominės) lygio.

Žmogiškojo kapitalo skirtybės nuo kitų investicijos rūšių

Investicijos į žmogiškąjį kapitalą turi ypatumų, kurie jas skiria nuo kitų investicijų rūšių.

1. Investicijų į žmogiškąjį kapitalą našumas priklauso nuo žmogaus darbingo periodo trukmės. Kuo anksčiau yra pradedama investuoti į žmogų, tuo anksčiau šios investicijos pradeda duoti pelną. Tačiau reikia pabrėžti, kad kokybiškesnės ir ilgalaikės investicijos duoda didesnę efektą.
2. Žmogiškasis kapitalas ne tik fiziškai ir morališkai nusidėvi, bet gali būti ir kaupiamas.
3. Žmogiškajam kapitalui besikaupiant, jo pelningumas auga iki tam tikros ribos, kurią nustato aktyvios darbinės veiklos (aktyvaus darbinio amžiaus) riba, o paskui jis staigiai krinta.
4. Formuojant žmogiškąjį kapitalą, atsiranda „abipusis dauginamasis efektas“. Jo esmę sudaro tai, kad mokymo procese gerėja ne vien mokomųjų, bet ir mokytojų bei dėstytojų charakteristikos, o tai vėliau atsiliepia tiek pirmųjų, tiek antrųjų darbo užmokesčio didėjimui.
5. Žmogiškajam kapitalui priskiriamos tik tos investicijos, kurios yra visuomeniškai tikslingos ir ekonomiškai būtinos. Pavyzdžiui, išlaidos, susijusios su kriminaline veikla, nėra laikomos investavimu į žmogiškąjį kapitalą, nes yra visuomeniškai netikslingos ir kenksmingos visuomenei.
6. Investicijos į žmogiškąjį kapitalą yra sąlygojamos istorinių, nacionalinių, kultūrinių ypatumų ir tradicijų. Todėl išsilavinimo lygis ir vaikų pasirinkta profesija ženkliai priklauso nuo jų tėvų tradicijų ir išsilavinimo lygio.
7. Lyginant su investicijomis į kitas kapitalo formas, investicijos į žmogiškąjį kapitalą yra labiausiai naudingos tiek atskiro žmogaus, tiek ir visos visuomenės požiūriu.

Investicijų į žmogiškąjį kapitalą klasifikacija pagal išlaidų grupes

Visas investicijas į žmogiškąjį kapitalą galima klasifikuoti pagal šias išlaidų grupes:

- sveikatos apsaugai plačiąja prasme, įskaitant išlaidas, kurios lemia žmonių gyvenimo trukmę, jėgą, ištvėrmę;
- mokymui gamyboje;
- oficialiam išsilavinimui (pradinis, vidurinis, aukštasis);
- žmonių ir šeimų migracijai, siekiant pakeisti įsidarbinimo galimybes;
- ekonomiškai svarbios informacijos paieškai.

Iš investicijų svarbiausios yra investicijos į švietimą ir sveikatą.

Investicijų į sveikatą reikšmė

Labai svarbios investicijos ne tik į žmogaus išsilavinimą, bet ir į jo sveikatą. Jos mažina susirgimų skaičių ir mirtingumą, ilgina darbingą žmogaus gyvenimo periodą, o kartu ir žmogiškojo kapitalo funkcionavimo laiką. Žmogaus sveikatos būseną – tai jo natūralus kapitalas, kurio dalis yra paveldima, o kita – įgyjama dėl paties žmogaus ir visuomenės išlaidų. Per visą žmogaus gyvenimą vyksta lėtas žmogiškojo kapitalo nusidėvėjimas. Investicijos, susijusios su sveikatos apsauga, šį procesą gali sulėtinti.

Moksliniai tyrimo rezultatai rodo, kad žmogaus sveikata tik 8–10 proc. priklauso nuo sveikatos apsaugos, 20 proc. – nuo ekologinių sąlygų, dar 20 proc. lemia genetiniai faktoriai ir net 50 proc. žmogaus sveikatai įtakos turi paties žmogaus gyvenimo būdas (racionalus paros režimas, greitesnio darbingumo atstatymo įvairių metodų taikymas, racionalaus maitinimo higiena, antsvorio ir žalingų įpročių atsikratymas, gražios figūros formavimas, stresų profilaktika ir likvidavimas, įvairūs fiziniai pratimai, tradiciniai ir neįprasti grūdinimosi metodai, įvairios masažo rūšys ir t. t.). Tad investicijas, susijusias su sveika gyvensena, taip pat reikėtų priskirti investicijoms į žmogų.

Pagrindiniai žmogiškojo kapitalo aktyvai

Pagrindiniams žmogiškojo kapitalo aktyvams priskiriami tie elementai, kurie atitinka pagrindines investavimo į žmogų formas. Išskiriami šie aktyvai:

- bendrasis ir specialus išsilavinimas;
- sveikata;
- vaikų gimimas ir auklėjimas;
- migracija;
- ekonomiškai svarbios informacijos paieška.

Šiuolaikinėmis sąlygomis būtina išskirti žmogaus dvasinio stabilumo ir intelektualinio mobilumo, pasireiškiančio sąmoningu, moraliai orientuotu gebėjimu rinkti, analizuoti, panaudoti vis gausėjančius informacijos šrautus (informacinis mobilumas), aktyvus.

Valstybės vaidmuo formuojant žmogiškąjį kapitalą

Šiuo metu valstybės vaidmuo gana didelis. Ji imasi prievartinių ir skatinančių priemonių. Prievartinėms priemonėms priskiriamas visiems būtinas formalus išsilavinimas, būtini medicininiai-profilaktiniai renginiai (skiepai). Bet svarbiausios priemonės yra tai skatinančios. Vyriausybė disponuoja dvejomis veiksmingomis priemonėmis, kurios naudojamos norint pakeisti privačių investicijų į žmogų kiekį: ji gali daryti įtaką pajamoms tų, kurie daro šias investicijas (per mokesčių ir subsidijų sistemą), tai pat gali reguliuoti įgyjamo žmogiškojo kapitalo kainą. Ypač didelis vaidmuo tenka valstybei dvejose svarbiausiose žmogiškojo kapitalo formavimo sferose – sveikatos apsaugos ir švietimo.

Kuriant žmogiškojo kapitalo aktyvus svarbus vaidmuo skiriamas ir atskiroms firmoms (įmonėms). Jos dažnai pasireiškia kaip geriausi šio kapitalo kūrėjai, nes disponuoja informacija apie perspektyviausias lėšų įdėjimo į išsilavinimą ir pasirengimą kryptis. Tačiau įmonėms būdingas gana pragmatiškas požiūris: jos investuoja tol, kol šios investicijos duoda grynąjį pelną.

PAGRINDINIAI ŽMOGIŠKOJO KAPITALO FORMAVIMO KLAUSIMAI

- Žmogiškojo kapitalo formavimo problema
- Mokymasis visą gyvenimą
- Žmonių ekonominiai sugebėjimai
- Privačių firmų vaidmuo formuojant žmogiškąjį kapitalą
- Žmogiškojo kapitalo funkcinės-loginės formos ir stadijos
- Darbo jėgos apyvarta
- Individualaus žmogiškojo kapitalo bendra apyvarta
- Žmogiškojo kapitalo formavimas šeimoje
- Formalus ir neformalus lavinimas šeimoje
- Ikimokyklinis ir pomokyklinis lavinimas
- Žmogiškojo kapitalo formavimas gamybos struktūrose
- Žmogiškojo kapitalo įtaka įmonių elgsenai
- Žmogiškojo kapitalo gamybinio formavimo principai

Žmogiškojo kapitalo formavimo problema

Šiuolaikinėje ekonominėje literatūroje išskirtinio dėmesio sulaukia žmogiškojo kapitalo formavimo problema. Žmogus yra tam tikrų įgimtų individualių savybių ir sugebėjimų, taip pat įgytų visuomeninių savybių ir sugebėjimų skleidėjas. Jis pagal ekonominį vaidmenį panašus į gamtinius išteklius ir fizinį kapitalą. Pirminės būsenos žmogus, kaip ir gamtiniai ištekliai, neteikia jokio ekonominio efekto. Bet po tam tikro jo specialaus parengimo formuojasi žmogiškasis kapitalas, teikiantis pajamas ir pelną. Todėl žmogiškojo kapitalo formavimas yra jo kategorinės analizės išieties taškas. Šiuo metu egzistuoja keli žmogiškojo kapitalo formavimo būdai, kurie yra formaliai pateikiami atitinkamais modeliais.

Mokymasis visą gyvenimą

Perėjimas prie naujų technologijų reikalauja ženklių išlaidų, susijusių su žinių atnaujinimu. Formalus išsilavinimas jau seniai nėra vienintelis ir pakankamas darbo jėgos rengimo metodas. Diplomo gavimas ir darbinės veiklos pradžia nėra mokymosi proceso pabaiga, o tik jo bendros preliminarios dalies užbaigimas ir labiau specializuoto bei ilgesnio profesionalios kvalifikacijos įgijimo proceso pradžia. Todėl nenutrūkstamo mokymo ir nuolatinio kvalifikacijos kėlimo sistemos tobulinimo būtinumas niekam nekelia abejonių. Dažnai perkvalifikuoti darbuotoją apsimoka labiau, negu jį pakeisti.

Žmonių ekonominiai sugebėjimai

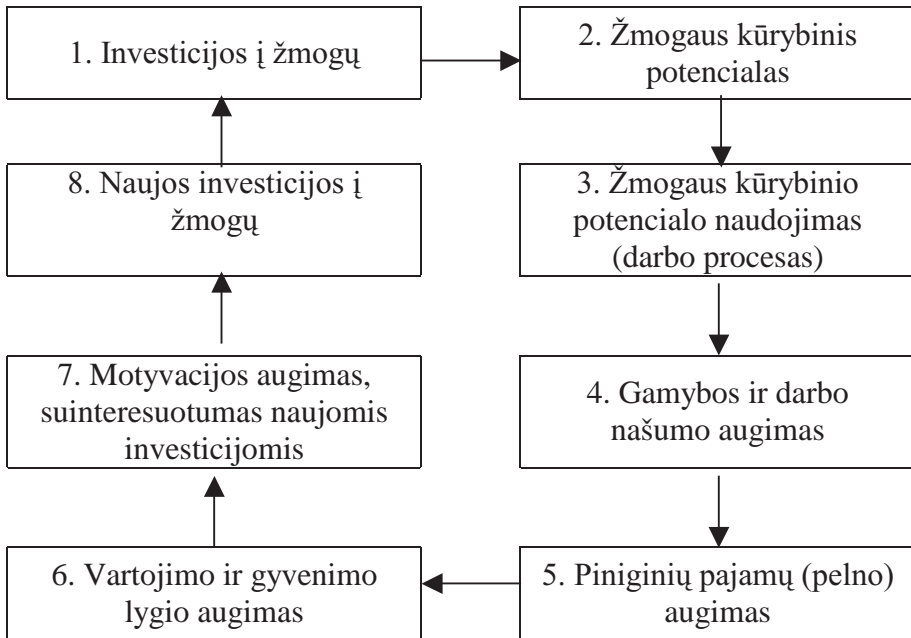
Apibūdinant žmogiškojo kapitalo modelius, juos būtina skirti pagal investicijų rūšis ir poveikį, pagal individualius žmonių sugebėjimus mokytis (investuoti į save), pagal rezultatus vienam investicijų vienetui. L. Turow modelio pagrindas – *ekonominių sugebėjimų* koncepcija. Individai nuo gimimo turi įvairius ekonominius sugebėjimus. Kiekvienam individui būdingi ypatingi žmogiškojo kapitalo formavimo procesai, kurie priklauso nuo individualių sugebėjimų specifikos. Tie patys ištekliai, skirti žmogiškajam kapitalui formuoti, skirtingiems individams gali duoti skirtingus žmogiškojo kapitalo dydžius. L. Turow, analizuodamas žmogiškojo kapitalo formavimo procesą, atkreipia dėmesį į ekonominius sugebėjimus ir plėtoja nuomonę dėl kiekvieno individo specifikos. Sąvoką *individo ekonominis sugebėjimas* L. Turow apibūdina kaip „santykį tarp laukiamos jo algos dydžio ir laukiamos jo žmogiškojo kapitalo formavimo kainos. Be to, žmogiškojo kapitalo formavimo išlaidos ir būsima alga apibūdinami kaip dydžiai, kurių reikšmė priklauso nuo žmogaus pasirenkamų vienu ar kitu žmogiškojo kapitalo formavimo variantu. Todėl daroma pagrįsta išvada, kad „žmogiškojo kapitalo formavimas gali priklausyti nuo ekonominių individo sugebėjimų“.

Privačių firmų vaidmuo formuojant žmogiškąjį kapitalą

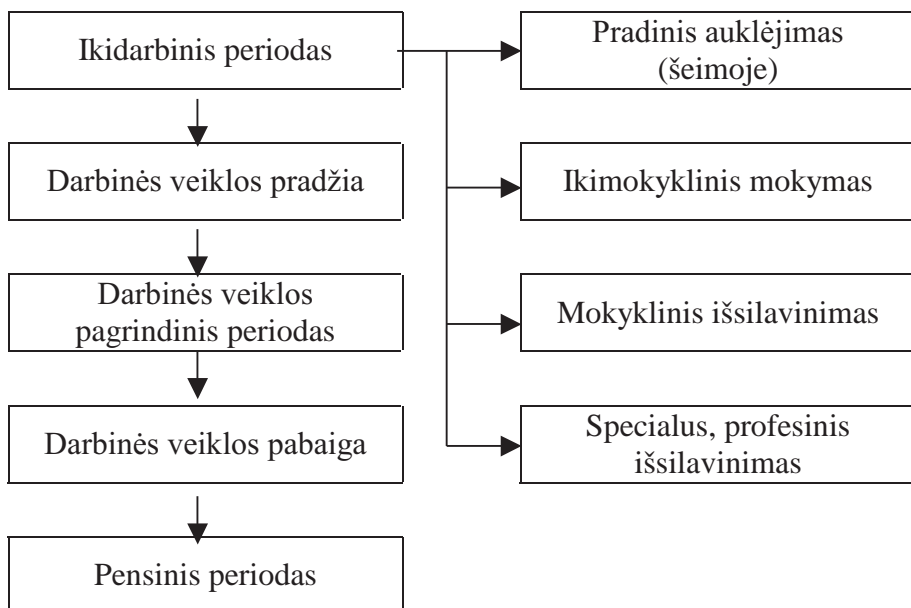
Formuojant žmogiškąjį kapitalą pagrindinis vaidmuo tenka ne tik valstybinėms organizacijoms, bet ir privačioms firmoms. Pastarųjų vaidmuo pasireiškia įvairiomis formomis. Patys populiariausi yra kvalifikacijos kėlimo kursai, taip pat darbuotojų parengimas pačiose darbovietėse. Firmos suinteresuotos darbuotojų kvalifikacijos kėlimu dėl tiesioginių ekonominių interesų. Jos pagrįstai mano, kad pelninga didinti jų darbuotojų žmogiškąjį kapitalą, nes toks didinimas plečia ir gamybos apimtis. Firmos, siekiančios maksimizuoti pelną, moko personalą tol, kol ribinis pelnas, gautas nuo apmokymų, nebus lygus mokymo išlaidoms. Jeigu ribinis pelnas nuo mokymų didina ribines išlaidas, tada plečiamos mokymų apimtys. Firmos, kurios daug lėšų skiria darbuotojų kvalifikacijai kelti, vadovaujasi tokiu principu: darbuotojo ribinio našumo augimas po kvalifikacijos kėlimo turi būti didesnis už jų ribinę algą, bet pastaroji turi viršyti pajamas, kurias jis galėtų gauti kitoje įmonėje.

Žmogiškojo kapitalo funkcinės-loginės formos ir stadijos

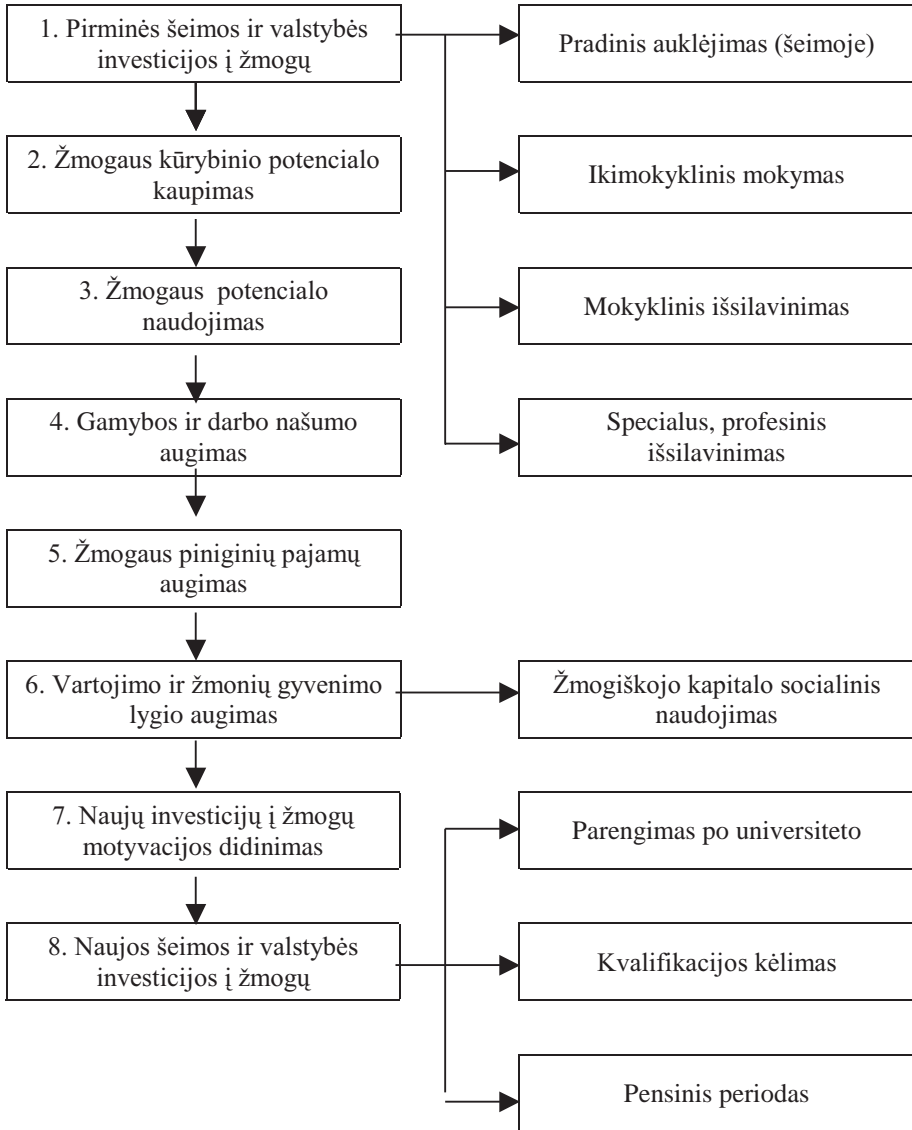
(modifikuota Diatlovo schema)

Darbo jēgos apyvarta

Individualaus žmogiškojo kapitalo bendra apyvarta

Žmogiškojo kapitalo formavimas šeimoje

Žmogiškojo kapitalo tyrimai atveria naujas galimybes analizuojant šeimos planavimą ir formuluojant problemas. Šios problemos sprendžiamos lėtai. Pradiniame žmogiškojo kapitalo formavimo periode, t. y. šeimoje, vyksta žmogaus fizinio ir intelektualinio potencialo kaupimas. Visos žmogiškojo kapitalo sudedamosios dalys įgyjamos ir didinamos per investicijas, kurias šeima skiria savo vaikui su sąlyga, kad tos išlaidos būtų kompensuojamos ateityje. Taigi šeima dengia išlaidas, būtinas fiziniam žmogaus formavimuisi, vaikų auklėjimo išlaidas, kurios yra vadinamos investicijomis, nes mažina išlaidas tėvų poreikiams.

Formalus ir neformalus lavinimas šeimoje

Investicijoms į žmogiškąjį kapitalą priskiriamas formalus ir neformalus lavinimas šeimoje. Šeimoje žmogui vystantis ir jį auklėjant formuojasi įvairūs žmogiškojo kapitalo tipai, susidaro baziniai psichofiziologiniai ir protiniai sugebėjimai bei poreikiai, formuojasi asmenybė. Ypatingą vaidmenį auklėjant mažus vaikus atlieka motinos. Todėl šaliai būtų patogiausia investuoti į jaunų motinų lavinimą. Būtent motinų išsilavinimo lygis lemia jų vaikų sugebėjimą mokytis. Taigi vaiko sugebėjimų kokybė maksimaliai priklauso nuo tėvų gyvenimo sąlygų ir kokybės, jų sveikatos ir išsilavinimo lygio.

Ikimokyklinis ir pomokyklinis lavinimas

Žmogiškojo kapitalo formavimuisi šeimoje daug padeda ikimokyklinis ir pomokyklinis lavinimas. Šios paslaugos finansuojamos iš valstybės ir savivaldybių biudžeto. Dabartiniu metu pastebimas šių paslaugų teikimo mažėjimas. Tokiu būdu daugelio šeimų vaikams ne visada suteikiamas šis formalus ikimokyklinis ir pomokyklinis lavinimas.

Žmogiškojo kapitalo formavimas gamybos struktūrose

Šiuolaikinėmis sąlygomis kaupiant žmogiškąjį kapitalą lemiamą vaidmenį turi ūkininkaujantys vienetai. Apie tai rašė L. Turow: „Žmogiškasis kapitalas kuriamas firmų, nes jos dažnai pasireiškia kaip efektyviausi šio kapitalo kūrėjai“. Toks požiūris susijęs su tuo, kad lemiamą konkurencinumo prielaidą tampa aukštos kvalifikacijos darbo jėga, suinteresuota gamybos rezultatais. Todėl išlaidos, susijusios su jos parengimu, ekonomistų traktuojamos kaip ilgalaikės investicijos, būtinos, kad firmos klestėtų.

Žmogiškojo kapitalo formavimo įtaka įmonių elgsenai

- Įmonės elgsis kaip racionalūs investitoriai, todėl darbuotojams, turintiems bendrą pasirengimą, mokės tokį darbo užmokestį, kokį jie galėtų gauti bet kur kitur, o darbuotojų, turinčiųjų specialų pasirengimą, alga bus didesnė, negu kitose įmonėse.
- Bendras pasirengimas didina darbo užmokestį, kurį darbuotojas gali gauti ir dirbdamas kitur, ir tuo jis skiriasi nuo specialaus pasirengimo.
- Įmonėms nelabai rūpi darbo jėgos, turinčios bendrą pasirengimą, kaita.
- Įmonės bus susirūpinusios darbuotojų su specialiu pasirengimu kaita ir tokiems darbuotojams siūlys didesnę darbo užmokestį.
- Darbuotojai, turintys specialų pasirengimą, mažiau nori išeiti iš darbo, o įmonės turi mažiau stimulų juos atleisti, palyginus su darbuotojais, kurie turi bendrą pasirengimą.
- Kaitos rodiklis bus mažiausias siauros specializacijos darbuotojų, o didžiausias – darbuotojų, turinčių tik bendrą pasirengimą.

Žmogiškojo kapitalo gamybinio formavimo principai

- Gamyba ir žmogiškojo kapitalo kaupimas įmonėje vyksta dėl bendro ir specialaus rengimo darbo vietoje, investavimo į fizinę būseną ir emocinę elgseną.
- Jei pajamos dėl investicijų į žmonių parengimą ir apmokymą viršija rinkos pelno normą, įmonė bus suinteresuota tokiomis investicijomis, kurias ji gali nagrinėti kaip investicijas į vieną iš bendrojo gamybinio kapitalo elementų;
- Pirmiausia apmokymas padidina ribinį darbo produktą. Jei įmonė gali pasisavinti dalį ar visą padidėjusį produktą, tai organizuodama apmokymus ji gali gauti pelną. Jei egzistuoja papildoma nauda, parėinanti nuo fizinio ir žmogiškojo kapitalo santykio, tai pastarojo augimas gali lemti pelno iš fizinio kapitalo augimą.
- *Prarastieji darbo užmokesčiai* sudaro pagrindinę investicijų į žmogiškąjį kapitalą dalį ir yra skaičiuojami kartu su tiesioginėmis išlaidomis.

ŽMOGIŠKOJO KAPITALO VERTINIMAS

- Žmogiškojo kapitalo vertinimo problema
- Diskontavimo metodas
- T. Shultzo metodas
- Išsilavinimo fondas
- Prarasti uždarbiai
- Žmogaus socialinės raidos indeksas
- Žmogiškojo kapitalo struktūra
- Švietimo fondas
- Mokslo fondas
- Gamybinis-mokymo fondas
- Sveikatos fondas
- Mobilumo (migracijos) fondas
- Inovacinis fondas ir verslo aktyvumas
- Kiti fondai

Žmogiškojo kapitalo vertinimo problema

Žmogiškasis kapitalas gali būti vertinamas kokybiniu ir kiekybiniu požiūriu. Viena didžiausių problemų yra žmogaus gabumų, jo galimybių vertinimas. Žmogiškojo kapitalo dydis vertinamas pagal pinigus, taikant vertinį (piniginį) metodą ir laiko sąnaudas. Pats paprasčiausias būdas yra išsilavinimo matavimas žmogaus mokymosi metais. Kuo daugiau metų žmogus mokėsi, tuo aukštesnis jo išsilavinimo lygis ir didesnė žmogiškojo kapitalo apimtis. Taip vertinant žmogiškąjį kapitalą, dar reikia apskaičiuoti pataisas, atsižvelgiant į nevienodą mokslo metų trukmę analizuojamame periode ir skirtingų mokymo lygių (pradinio, vidurinio, aukštojo) nelygiavertiškumą. Tačiau labiausiai paplitę žmogiškojo kapitalo vertinimo metodai yra vertiniai (piniginiai).

Diskontavimo metodas

Diskontavimas – pajamų, kurios bus gautos ateityje, dabartinės vertės nustatymas. Diskonto nuoma – procentai, imami banko, nuo mokėtinos jų savininkui sumos, atskaitant procentus už dar nepraėjusį laikotarpį. Žmogiškojo kapitalo teorijos šalininkai diskontavimo metodą panaudojo šio kapitalo kaitai apskaičiuoti. Pajamos iš kapitalo, įdėto į žmogų, nustatomos kaip skirtumas tarp vertinamų individų darbo užmokesčio ir tos jos dalies, kuri tenka darbui.

Žmogiškasis kapitalas, kaip turto komponentas, duoda pajamas, kurias galima apibūdinti kaip diskontuotą darbo užmokestį, gautą darbuotojo per visą darbingą jo gyvenimo laikotarpį. Pelnas, kurį gauna individas naudodamas žmogiškąjį kapitalą, yra permanentinės individo pajamos, kurios gaunamos naudojant žmogiškąjį kapitalą kaip turto komponentą. Bendras žmogiškojo kapitalo dydis nustatomas taikant T. Shultzo metodą.

T. Shultzo metodas

T. Shultzas vienas pirmųjų apskaičiavo žmogiškojo kapitalo dydį JAV. Jis naudojo tokį metodą: kiekvieno apmokymo lygio vertė, kokia ji buvo 1965 m. (įvertinant ir prastus uždarbius), dauginama iš žmogaus mokymosi metų skaičiaus. Žmogaus mokymosi metų skaičius buvo nustatomas su nevienoda išsilavinimo trukmės paklaida. Išsilavinimo fondo įvertinimas apskaičiuotas ne pradinės, o galutinės vertės pagrindu, t. y. kaip svarbiausias veiksnys imtas išsilavinimo vertės dydis, atsižvelgiant ne į jo gavimo laiką, o į metus, kada jis apskaičiuojamas.

Išsilavinimo fondas

Ekonominės srities literatūroje žmogiškojo kapitalo sąvoka ilgą laiką buvo vartojama kaip *išsilavinimo fondas*. Apskaičiuojant išsilavinimo fondą naudojami du pagrindiniai metodai: 1) apskaičiuojamos faktinės išlaidos išsilavinimui; 2) įkainuojama tų žinių, galėjimų, patirties, įgūdžių reali vertė, kuria disponuoja darbo jėga tam tikru laiko momentu.

Įvertinimas turi ryšį su pačiu išsilavinimu, gautu per ilgą periodą. Per tą periodą kyla ne tik pats išsilavinimo lygis, bet taip pat auga ir apmokymo kaina. Įvertinant išsilavinimo fondą, būtina atsižvelgti į tokias sąlygas:

- vertinimas privalo atspindėti realią švietimo (išsilavinimo) fondo struktūrą visoje šalyje;
- vertinimas privalo parodyti realią darbo jėgos kainą, adekvačią analizuojamo periodo ekonominėms sąlygoms.

Prarasti uždarbiai

Į švietimo išlaidas įjungiamos taip vadinamosios *negautos pajamos*. Galima išvesti paralelę su *prarastais uždarbiais* asmenų, dėl vienokių ar kitokių priežasčių nedirbančių, o darančių investicijas į švietimą. Pagal žmogiškojo kapitalo teoriją prarasti uždarbiai yra įtraukiami į mokymo išlaidas kartu su mokesčiais už pati mokslą.

Prarastų pajamų teoriją pradėjo taikyti T. Shultzas. Švietimo ekonomikoje koncepcija *nepanaudotų galimybių kaina* tapo pagrindu vartojant sąvoką *prarastas uždarbis*.

Besimokantieji, pasiekę darbingą amžių, bet tęsiantys mokslus vidurinėje mokykloje ar koledže (o vėliau – universitete), praranda uždarbį lygų tam, kurį gauna jų dirbantys bendraamžiai. Tiems, kurie nusprendė tęsti mokslus, nepanaudotų galimybių kaina bus tos pajamos, kurias jie praranda dėl priimto sprendimo. Prarastas uždarbis įvairiose šalyse gali sudaryti nuo 40 iki 70 proc. bendrų švietimo išlaidų. Prarasti atlyginimai tam tikra prasme yra visuomenės nuostoliai, todėl jie įjungiami į bendras švietimo išlaidas. Jų dalis labiausiai išsivysčiusiose šalyse dažnai viršija realias švietimo išlaidas (JAV jų dalis svyruoja 50–60 proc. nuo visų išlaidų aukštajam ir viduriniam mokymui).

Žmogaus socialinės raidos indeksas

Šiuo metu tarptautinės organizacijos (JTO ir Pasaulio bankas) įvairių šalių išsivystymo lygiui palyginti naudoja sintetinį rodiklį – žmogaus socialinės raidos indeksą. Indeksui apskaičiuoti naudojami duomenys apie vidutinę gyvenimo trukmę, išsilavinimą ir bendrąjį vidinį produktą. Žmogaus socialinė raida – tai procesas, kuris plečia žmonių pasirinkimo galimybes. Nepaisant šalies išsivystymo lygio, žmogus privalo turėti galimybę pasirinkti tris svarbiausius dalykus: ilgai ir sveikai gyventi, įgyti žinių ir apsirūpinti ištekliais, reikalingais normaliam gyvenimo lygiui pasiekti. Nesant šių pagrindinių dalykų, daugelis kitų pasirinkimo galimybių lieka neprieinamos.

Žmogiškojo kapitalo struktūra

Žmogiškasis kapitalas turi sudėtingą vidinę struktūrą. Priimtinas jo skirstymas į pagrindinius aktyvus (fondus), kuriems priskiriami:

- a) intelektualinis kapitalas,
- b) gamybinis mokymo fondas,
- c) sveikatos fondas,
- d) migracijos fondas,
- e) ekonomiškai reikšmingos informacijos fondai,
- f) ekonominės veiklos motyvacijos fondas,
- g) verslininkystės fondas.

Kiekvienas iš šių aktyvų turi savas charakteristikas ir gali būti aprašytas pagal žmogiškojo kapitalo struktūros atitinkamus rodiklius. Remiantis žmogiškojo kapitalo mikroekonomikos ir makroekonomikos funkcijomis, reikia vertinti tiek atskirą individą, tiek jų grupių ir visą visuomenę bendrai. Pagal agregavimo ir analizės lygius išskirtini tokie žmogiškojo kapitalo rodikliai:

- a) mikrolygiu – atskirų individų ir firmų charakteristikos;
- b) mezolygiu – stambių korporacijų ir regionų charakteristikos;
- c) makrolygiu – visuminio žmogiškojo kapitalo charakteristikos;
- d) megalygiu – žmogiškojo kapitalo charakteristikos globaliniu mastu.

Švietimo fondas

Natūriniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Formalus išsilavinimo lygis 2. Žinių, intelekto lygis	1. Specialistų su viduriniu ir aukštesniu išsilavinimu absoliutūs ir santykiniai skaičiai 2. Švietimo fondas	1. Mokymo įstaigų (pagal lygius) skaičius 2. Mokytojų, profesorių, dėstytojų skaičius ir jų dalis tarp užimtų gyventojų 3. Mokymo įstaigų absolventų skaičius (pagal lygius – doktorantūra, magistrantūra, aukštosios mokyklos, kolegijos, vidurinės mokyklos). 4. Aukštųjų mokyklų studentų skaičius 1000-iai gyventojų. 5. Asmenų dalis su aukštesniu ir viduriniu specialiuoju išsilavinimu. 6. Vidutinis gyventojų apmokymo laikas

Vertiniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Asmeninės tiesioginės išlaidos išsilavinimui 2. <i>Prarasti uždarbiai</i> mokymo procese	1. Išlaidos darbuotojams apmokyti bendrojo lavinimo mokymo įstaigose 2. Vidutinės išlaidos darbuotojų mokymui (per metus) 3. išsilavinimo lygis	1. Švietimui skiriama BVP dalis 2. Išlaidos, skiriamos vienam mokiniui (absolventui) mokymo įstaigose 3. Švietimo fondas

Mokslo fondas

Natūriniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Asmeniniai mokslo pasiekimai: publikacijos, grantai, premijos, konkursai, išnašos mokslinėje literatūroje (citavimo indeksas) 2. Asmeninis mokslinis statusas: mokslinis laipsnis, vardas, pareigos, narystė mokslinėse organizacijose	1. Mokslo darbuotojų skaičius 2. Mokslinės produkcijos kiekis	1. Mokslo darbuotojų ir aptarnaujančio personalo skaičius, jų bendra dalis tarp užimtųjų asmenų 2. Mokslo darbuotojų, turinčių mokslų daktaro laipsnius, bendras skaičius tarp visų mokslo darbuotojų ir aptarnaujančio personalo 3. Mokslo darbuotojų, priklausančių mokslinėms organizacijoms skaičius

Vertiniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Pajamos iš mokslinės veiklos	1. Išlaidos mokslininkams parengti 2. Pajamos, realizavus mokslinę produkciją	1. Išlaidų mokslui dalis BVP 2. Išlaidų mokslui dalis valstybės biudžete 3. Išlaidos vienam mokslo darbuotojui

Gamybinio mokymo fondas

Natūriniai rodikliai

Makrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Profesionalumas 2. Kvalifikacija (kompetentingumas) 3. Darbo stažas gamyboje (patyrimas) 4. Darbo laikas per metus (žmogaus darbo valandos) 5. Apmokymo laikas gamyboje (darbas vietoje)	1. Personalo skaičius ir jo profesinė-kvalifikacinė sudėtis 2. Vieno darbuotojo produkcijos gamyba 3. Metinis darbo laiko fondas 4. Produkcijos kiekis 5. Parengimo laiko darbo vietoje fondas 6. Eksportuojamos produkcijos apimtis	1. Profesinė-kvalifikacinė darbuotojų sudėtis 2. Gyventojų raštingumo lygis 3. Darbingo amžiaus ilgumas 4. Užimtųjų ir bedarbių skaičius (pagal profesijas ir kvalifikacijos lygį) 5. Užimtumo ir nedarbo lygis 6. Išdirbtas laikas per metus 7. Eksporto apimtis ir struktūra

Vertiniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Asmeninės išlaidos profesijai ir kvalifikacijai įsigyti 2. Pajamų prieaugis dėl parengimo darbui gamyboje ir perkvalifikavimo	1. Išlaidos personalui parengti, perkvalifikuoti ir kvalifikacijai kelti 2. Personalo parengimo priemonių efektyvumas 3. Darbuotojų darbo našumas 5. Nuostoliai dėl avarijų (dėl personalo kaltės)	1. Visuomeninis darbo našumas (BVP vienam gyventojui) 2. Išlaidos programoms, finansuojamoms iš užimtumo fondo 3. Išlaidos darbuotojams parengti ir perkvalifikuoti 4. Pajamos iš eksporto 5. Dėl žmogaus kaltės per avarijas atsiradę nuostoliai 6. BVP nuostoliai dėl bedarbių nedalyvavimo ekonominėje veikloje

Sveikatos fondas

Natūriniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Paveldimumas 2. Rizikos veiksniai (žalingi, įpročiai, gyvenimo būdas, atsvoris, chroniški susirgimai) 3. Darbingumas 4. Nedarbingų dienų skaičius per metus 5. Asmeniniai sportiniai laimėjimai	1. Darbo laiko nuostoliai dėl ligų ir traumų 2. Sveikatingumo ir sportinių priemonių skaičius 3. Darbo apsaugos priemonių skaičius	1. Vidutinė gyvenimo trukmė 2. Gyventojų mirtingumo priežastys, taip pat ir vaikų 3. Gyventojų natūralus prieaugis 4. Darbingų gyventojų skaičius 5. Gyventojų sergamumo lygis 6. Darbo laiko nuostoliai dėl ligos, traumų ir ligonių priežiūros 7. Psichinės sveikatos lygis 8. Žalingų įpročių (rūkymo, alkoholizmo, narkomanijos) paplitimas 9. Ekologinės gyvenimo paslaugos 10. Pagrindinių maisto produktų suvartojimo rodikliai 11. Šaukiamųjų, netinkamų tarnauti kariuomenėje, dalis 12. Profilaktinių priemonių mastai. 13. Masinės fizinės kultūros ir sporto išvystymo lygis 14. Žmogaus išsivystymo indeksas

Vertiniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Asmeninės išlaidos sveikatai saugoti 2. Pajamų nuostoliai dėl nedarbingumo	1. Išlaidos sveikatingumo priemonėms 2. Išlaidos darbo apsaugai ir saugumo technikai 3. Išlaidos ligonių nedarbingumo lapeliams apmokėti 4. Pajamų nuostoliai dėl darbuotojų nedarbingumo	1. Sveikatos apsaugos ir fizinės kultūros išlaidų dalis BVP 2. BVP nuostoliai dėl darbingo amžiaus darbuotojų nedarbingumo ir mirtingumo 3. Profilaktinių priemonių ir sveiko gyvenimo būdo propagavimo išlaidos 4. Išlaidos ekologinėms programoms 5. Investicijų į sveikatos apsaugą visuomeninis našumas

Mobilumo (migracijos) fondas

Natūriniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Adaptacinis potencialas 2. Asmeninis mobilumas, (profesinis, tarpšakinis, teritorinis) 3. Vidutinis darbo stažas vienoje darbovietėje	1. Mobilumas firmos (organizacijos) viduje (kadru rotacija) – horizontalus ir vertikalus 2. Kadru kaita, personalo vidutinis gamybinis stažas 3. Darbuotojų dalis, turinti darbo stažą iki vienerių metų ir daugiau nei dešimt metų 4. Komandiruočių skaičius ir laikas (bendrai ir vienam darbuotojui) 5. Personalo aprūpinimas ryšių priemonėmis (mobiliaisiais telefonais)	1. Profesinio mobilumo mastai 2. Tarpšakinio mobilumo mastai 3. Teritorinio mobilumo mastai 4. Tarptautinio mobilumo mastai (emigracija, imigracija, „protų nutekėjimas“) 5. Visuminis darbo stažas ir stažas vienoje darbo vietoje 7. Naujos darbo vietos paieškos vidutinis laikas

Vertiniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Asmeninės išlaidos pakeičiant gyvenamąją vietą 2. Asmeninės išlaidos naujos darbo vietos paieškai 3. Nauda (pajamų prieaugis) dėl darbo, gyvenamosios vietos pakeitimo 4. Prarasti uždarbiai (pajamos) dėl gyvenamosios vietos ir darbo vietos pakeitimo	1. Išlaidos personalui parinkti 2. Kadru kaitos nuostoliai 3. Mobilumo firmos viduje išlaidos 4. Išmokos persikeliantiems darbuotojams 5. Komandiruočių išmokėjimas 6. Pajamų (pelno) prieaugis dėl personalo mobilumo skatinimo	1. Dėl gyventojų mobilumo (migracijos) atsiradęs BVP prieaugis (nuostoliai) 2. BVP nuostoliai dėl „protų nutekėjimo“ 3. Išlaidos dėl imigracijos 4. Darbo rinkos transakcinės išlaidos

Inovacinis fondas ir verslo aktyvumas

Natūriniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Prigimtiniai, kūrybiniai sugebėjimai, gabumai, talentas 2. Verslo plėtojimo sugebėjimai	1. Darbuotojų, užimtų MTKD, skaičius 2. Naujos produkcijos dalis, atnaujintos produkcijos koeficientas 3. Produkcijos kokybė 4. Išradimų, patentų, autoriinių teisių, racionalizacinių pasiūlymų skaičius	1. Darbuotojų, užimtų MTKD, skaičius 2. Informacinių darbuotojų dalis tarp visų užimtųjų 3. Naujos informacijos gamybos ir tiražavimo apimtys 4. Išradimų, patentų, autoriinių teisių, konkursinių premijų skaičius 1000-iai gyventojų 5. Sukurtos naujos technikos pavyzdžių skaičius 6. Pirmą kartą įsisavintų naujų technikos rūšių skaičius ir jų procentas nuo sukurtų pavyzdžių skaičiaus 7. Paduotų paraiškų skaičius 8. Aktyvių verslininkų ir firmų skaičius

Vertiniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Asmeninės išlaidos išradimams 2. Pajamos iš išradimų 3. Verslo pajamų (pelno) dydis	1. Intelektualinės nuosavybės dalis įstatiniame kapitale 2. Išlaidos MTKD 3. Išradimų, inovacinės veiklos skatinimo fondas 4. Išlaidos marketingui 5. Pajamos iš autoriinių teisių, patentų, licenzijų pardavimo 6. Pajamos iš novatorinės produkcijos pardavimo 7. Monopolinė renta iš „know-how“ panaudojimo 8. Rentabilumo lygis	1. Intelektualinės nuosavybės apimtis 2. Išlaidos MTKD ir jų dalis nuo BVP, valstybės biudžete ir tarp kitų šaltinių 3. Išlaidos įsigyti naujai technikai ir technologijoms 4. Įsigytos naujos technikos ir technologijos priemonių efektyvumas 5. Gautas ekonominis efektas panaudojant išradimus 6. Pajamos iš autoriinių teisių, patentų, licenzijų pardavimo 7. Pajamos iš mokslui lengvai pritaikomos technikos ir technologijų eksporto 8. Išlaidos iš smulkaus verslo plėtos fondo

Kiti fondai

Natūriniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Kultūros lygis 2. Komunikabilumas 3. Organizuotumas 4. Drausmingumas 5. Pasaulėžiūra 6. Moralinės-etinės savybės 7. Kitos savybės, interesai ir neekonominio pobūdžio prioritetai	1. Gamybinės kultūros lygis 2. Drausmės lygis 3. Organizacinė struktūra 4. Darbuotojų tarpusavio santykiai	1. Socialinės įtampos (susitarimo, stabilumo) lygis visuomenėje 2. Visuomenės kriminalinis lygis 3. Nacionalinis mentalitetas 4. Požiūris į visuomenės politinę ir socialinę organizaciją

Vertiniai rodikliai

Mikrolygis		Makrolygis
Individas	Firma	Nacionalinė ekonomika
1. Nauda (nuostoliai) iš neekonominio pobūdžio savybių	1. Drausmės pažeidimas 2. Organizacinės struktūros nauda (nuostoliai) 3. Firmos pelnas (nuostoliai) dėl reputacijos	1. Nuostoliai dėl nusikalstamumo, antivisuomeninės elgsenos 2. Socialinių konfliktų (streikų ir kt.) sukeliama nuostoliai 3. Socialinio visuomenės stabilumo nauda (efektyvumas)

Žmogiškojo kapitalo panaudojimo efektyvumas

- Efektyvumo samprata
- Pelno normos reikšmė
- Atlyginimų didinimo dėsniumai
- Visuomeninių ir asmeninių pelno normų palyginimas
- Didesnio socialinio pelno priežastys
- Investicijų į žmogų principiniai skirtumai nuo indėlių į banką
- Investicinio projekto analizė
- Investicijų į žmogiškąjį kapitalą kriterijai
- Intelektinis firmos kapitalas
- Investicijų į žmogiškąjį kapitalą ypatumai
- Žmogiškojo kapitalo dydžio įvertinimo metodai
- Duomenys, būtini žmogiškojo kapitalo dydžiui įvertinti
- Žmogiškojo kapitalo savininkas

Efektyvumo samprata

Žmogiškojo kapitalo panaudojimo ekonominis efektyvumas apibūdinamas rodiklių kompleksu. Norint nustatyti švietimo ekonominį efektyvumą, būtina palyginti išlaidas (sąnaudas) ir rezultatus (naudą).

Švietimo ekonominio efektyvumo nustatymas apima tris nuoseklius etapus:

- išlaidų struktūros nustatymas ir jų vertinis įvertinimas;
- gaunamos naudos struktūros nustatymas ir jos vertinis įvertinimas;
- išlaidų ir rezultatų palyginimas.

Švietimo išlaidų struktūra susideda iš šių elementų:

- tiesioginės besimokančiųjų (jų tėvų) išlaidos;
- sąlyginės išlaidos, kurios apskaičiuojamos pagal negautus atlyginimus ir kurias turi besimokantis, studijuodamas aukštesnėse mokymosi pakopose;
- tiesioginės valstybės išlaidos švietimui;
- sąlyginės valstybės išlaidos švietimui: jos skaičiuojamos kaip negauti mokesčiai nuo besimokančiųjų negautų atlyginimų (prarastų uždarbių).

Šios išlaidų rūšys atspindi tiesiogines švietimo išlaidas ir taip vadinamus negautus atlyginimus. Valstybė turi sąlyginius nuostolius dėl to, kad negauna mokesčių, kurie galėtų būti priskaičiuoti pagal negautus atlyginimus.

Pelno normos reikšmė

Vertinant žmogiškąjį kapitalą centrinę vietą užima pelno normos rodiklis. Jis įgalina palyginti investicijų į žmogiškąjį ir fizinį kapitalą atsipirkimą.

Visuomenės požiūriu išlaidos ir rezultatai, susiję su investicijomis į švietimą, nesutampa su atitinkama išlaidų suma ir rezultatais kiekvienam individui. Lygiagrečiai su tiesioginėmis individualiomis išlaidomis būtina įvertinti išlaidas iš visų kitų finansavimo šaltinių. Negautos pajamos (prarasti atlyginimai) šiuo atveju interpretuojamos kaip prarasta visuomenei potenciali nepagamintos produkcijos vertė, negauti mokesčiai nuo darbo užmokesčio.

Individualių žmogaus pajamų padidėjimas dėl aukštesnio išsilavinimo vertinamas kaip galima ekonominio augimo priemonė. Šiuo atveju aukštojo išsilavinimo rezultatų rodikliu tikslinga laikyti individualių uždarbių sumą iki mokesčių išskaičiavimo (nominalų darbo užmokestį).

Skiriama asmeninė ir visuomeninė (socialinė) pelno norma. Asmeninė pelno norma atspindi santykį tarp švietimo išlaidų ir naudos atskiram žmogui, o visuomeninė – santykį tarp visuomeninės naudos ir išlaidų.

Skaičiuojant pelno normą darbo užmokesčio prieaugis dėl išsilavinimo skaičiuojamas iki mokesčių atskaičiavimo, o švietimo išlaidas sudaro individualios išlaidos paties besimokančiojo (jo tėvų) ir visuomenės išlaidos. Asmeninė pelno norma įvertinama pagal atlyginimo prieaugį dėl išsilavinimo, atskaičius tiesioginius mokesčius. Švietimo išlaidas sudaro tik asmeninės besimokančiojo išlaidos.

Atlyginimų didinimo dėsningumai

Skaičiuojant pelno normą, įvertinama, kad vidutiniškai išsilavinusių darbuotojų vidutinis uždarbis per visą darbinį gyvenimą yra aukštesnis negu darbuotojų, kurių išsilavinimo lygis žemesnis. Galima išskirti keletą dėsningumų:

- atlyginimai gana artimai susiję su išsilavinimu; kiekvienoje amžiaus grupėje labiau išsilavinę uždirba daugiau nei mažiau išsilavinę, ir toks santykis niekur nepažeidžiamas;
- atlyginimai kyla didėjant amžiui, pasiekia aukščiausią lygį ir toliau neženkliai mažėja arba išlieka nepakitę, kol darbuotojas išeina į pensiją;
- atlyginimai labiau kyla daugiau išsilavinusiems darbuotojams, lyginant su mažesni išsilavinimą turinčiais darbuotojais;
- kuo aukštesnis išsilavinimas, tuo vėlesniame amžiuje pasiekiamas maksimalus atlyginimas.

Visuomeninių ir asmeninių pelno normų palyginimas

Lyginant visuomenines ir asmenines pelno normas, buvo nustatyti tokie dėsningumai:

- visuomeninės pelno normos visada žemesnės negu asmeninės pelno normos;
- visuomeninės ir asmeninės investicijų pelno normos paprastai yra aukštesnės turinčiųjų pradinį išsilavinimą lyginant su tais, kurių išsilavinimas vidurinis ir aukštasis;
- švietimo investicijų pelno normos aukštesnės besivystančiose šalyse negu išsivysčiusiose;
- švietimo investicijų pelno norma aukštesnė negu vidutinė fizinio kapitalo pelno norma.

Į žmogiškąjį kapitalą naudinga investuoti tol, kol pelno norma iš šių investicijų prilygsta geriausios alternatyvos pelno normai. Vadinas, ekonominis subjektas (darbuotojas, šeima, firma ar valstybė) turėtų investuoti tol, kol ribinė nauda prilygsta ribinėms sąnaudoms.

Privačiam investuotojui svarstant išlaidas ir naudą tikslinga investuoti tol, kol pelno norma bus aukštesnė už paskolintų pinigų ir rizikos priedo sumą.

Didesnio socialinio pelno priežastys

1. Didelis labai aukštos kvalifikacijos specialistų skaičius gali užtikrinti didesnę naudą todėl, kad didesnė aukštai kvalifikuoto darbo pasiūla leidžia įsigyti kvalifikuotą darbo jėgą žemesne kaina ir kad yra nauda iš lankstaus reagavimo į rinkos ekonominius pokyčius.
2. Dėl reikiamos informacijos trūkumo būsimieji studentai neįvertina investicijų į įgūdžius ir sugebėjimus naudos.
3. Mokesčiai, ypač progresyviniai, sumažina asmeninę švietimo pelno normą, palyginus su socialine pelno norma.
4. Jeigu yra tikimybė, kad pirmiausia bedarbiu taps nekvalifikuotas darbuotojas (kas ir vyksta tikrovėje), tai socialinė švietimo pelno norma viršys asmeninę pelno normą.
5. Jeigu firmos turi monopolinę valdžią, joms bus naudinga padengti kai kurias darbuotojų paruošimo išlaidas.
6. Jei socialinė pelno norma viršija asmeninę, tai asmeninė diskonto norma bus aukštesnė už socialinę diskonto normą.

Investicijų principiniai skirtumai nuo indėlių į banką

Pabrėžtinai principinis skirtumas tarp investicijų į žmogų ir indėlių į banką. Lėšos, kartą įdėtos į banką, mums atneša naudą ir pajamas tol, kol mes tų lėšų nepasiimsime iš banko. Lėšos, išleistos žmogui jo kūrybiniam potencialui didinti, vidinei struktūrai tobulinti, atneša daugkartinę naudą ir pajamas visam gyvenimui.

Taigi galima suformuluoti labai svarbią išvadą: integralinis investicijų naudos principas būdingas tik investicijoms į žmogų. Pastarosios yra labiausiai apsimokančios iš visų įmanomų investicijų. Nėra alternatyvos investicijoms į žmogų nei ekonominiu, nei socialiniu, nei kitais požiūriais.

Investicinio projekto analizė

Investicinio projekto analizė yra metodas, leidžiantis sistemiškai vertinti finansines, ekonomines ir kitas investicinių projektų vertybes. Išskiriamos 4 investicinio projekto paruošimo ir sprendimo priėmimo stadijos:

1. investicijų koncepcijų paieška;
2. preliminaraus projekto parengimas;
3. galutinis projekto parengimas ir techninio-ekonominio bei finansinio tinkamumo įvertinimas;
4. galutinis projekto įvertinimas ir sprendimo priėmimas.

Analizuojant projektą ir priimant sprendimą, turi būti išnagrinėti tokie klausimai:

1. Koks projekto tikslas?
2. Kokiai perspektyvai vertinama nauda ir išlaidos?
3. Kokį projektų palyginimo būdą galima naudoti?
4. Koks laiko horizontas, vertinant naudą ir išlaidas?
5. Kaip vertinamos išlaidos ir nauda?

Investicijų į žmogiškąjį kapitalą kriterijai

Nustatyti kriterijus, kurie lemia efektyvų investavimą į žmogiškąjį kapitalą, yra nelengvas uždavinys. Vienais atvejais naudingas vienas kriterijus, kitais – labiau priimtinas kitas.

Investicijų į žmogiškąjį kapitalą efektyvumui vertinti galima naudoti eilę kriterijų ir rodiklių. Tradiciškai ekonominėje literatūroje naudojami tokie investicijų į žmogiškąjį kapitalą kriterijai:

1. skirtumo tarp pajamų ir išlaidų maksimizavimas;
2. investicijų atsipirkimo periodas;
3. investicijų vertė;
4. santykis tarp išlaidų ir pajamų;
5. ribinių pajamų ir ribinių sąnaudų skirtumų santykis;
6. grynosios pajamos;
7. pelno norma.

Investicijų į žmogiškąjį kapitalą efektyvumą galima įvertinti pagal pelno normos rodiklį, kuriam esant, būsimų pajamų vertė lygi padarytų išlaidų vertei. Ji padeda apskaičiuoti pajamas, kurias galima gauti realizavus investicinį projektą.

Intelektinis firmos kapitalas

Šiuolaikinėje ekonominėje literatūroje intelektinis firmos kapitalas traktuojamas gana plačiai. Jam priskiriami:

- rinkos aktyvai – nematerialiniai kompanijos aktyvai, nustatantys jos padėtį rinkoje (emblema, pavadinimas, distribucijos kanalai, įvairūs kompanijai palankūs susitarimai, kontraktai ir t. t.);
- intelektualinės nuosavybės aktyvai – intelektinė nuosavybė, kuri priklauso kompanijai ir ginama įstatymų (prekybinės ir aptarnavimo emblemos, patentai, autorinės teisės ir t. t.);
- infrastruktūros aktyvai – intelektiniai aktyvai, užtikrinantys kompanijos funkcionavimą (valdymo filosofija, bendra kultūra, valdymo procesai, biznio procesai ir t. t.);
- žmogiškieji aktyvai – kompanijos naudojami intelektiniai aktyvai, pirmiausia žinios ir sugebėjimai, kurie priklauso firmos tarnautojams ir jos partneriams.

Investicijų į žmogiškąjį kapitalą ypatumai

Pagrindinė žmogiškojo kapitalo, kaip nematerialios vertybės, ypatybė yra ilgas periodas į jį investuoti, jam naudoti ir atsipirkti. Investicijos į žmogiškąjį kapitalą gali tęstis nuo 10 iki 18 metų. Jis naudojamas ir teikia naudą praktiškai visą darbuotojo gyvenimą. Žmogiškojo kapitalo dydis per visą gyvenimą, t. y. metinis uždarbis, įskaitant įmokas į socialinius fondus, gali būti vertinamas kaip metinė amortizacijos norma, o žmogiškasis kapitalas įvertintas visiems būsimo darbingo periodo metams.

Todėl žmogiškasis kapitalas, jo įvertinimas per visą darbingą naudojimo periodą, kasmetinis jo nusidėvėjimas turi būti įjungti į įmonės nematerialius aktyvus ir atsispindėti atitinkamuose buhalterinės apskaitos straipsniuose.

Žmogiškojo kapitalo dydžio įvertinimo metodai

Moksliskai pagrįstas žmogiškojo kapitalo nustatymas – būtinas mokslinis pagrindas, nustatant optimalų darbo užmokesčio dydį darbuotojams, pasirašantiems darbo sutartis (individualias ir kolektyvines). Sukaupto ir sunaudoto žmogiškojo kapitalo dydį galima įvertinti taikant įvairius metodus. Lygiagrečiai su tradiciniais metodais galima naudoti investicinių vertinimų metodą, kurio pagrindas yra visų investicinių išlaidų apskaita pagal žmogiškojo kapitalo formavimo elementus. Pagal antrą metodą taikoma žmogiškojo kapitalo formavimo ir naudojimo išlaidų apskaita. Trečias – inovacinių vertinimų metodas, kurio pagrindas yra žmogiškojo kapitalo profesinių-kvalifikacinių parametrų inovacinio atnaujinimo ciklų apskaita, turint galvoje, kad šie ciklai adekvatūs mokslinio-techninio progreso ir fizinio kapitalo atnaujinimo ciklams. Integralinis vertinimų metodas apima visų investicijų į žmogiškąjį kapitalą apskaitą, įvertinant gautamus įvairius socialinius efektus.

Duomenys, būtini žmogiškojo kapitalo dydžiui įvertinti

Žmogiškojo kapitalo dydžiui įvertinti būtini tokie duomenys: darbuotojų lytis ir amžius, išlaidos gydymui ir sveikatos palaikymui, bendras ir specialus išsilavinimas, perkvalifikavimas gamyboje, kvalifikacijos kėlimas, naujo darbo paieška, profesijos pakeitimas, informacija apie darbo rinką, profesinis stažas, išlaikytinių skaičius, numatoma gyvenimo trukmė ir darbingas periodas (įvairioms lyčių, amžiaus, profesinės kvalifikacijos ir socialinėms grupėms), darbo apmokėjimo tarifai ir pajamos, vidutinė sukaupto žmogiškojo kapitalo vertė, pragyvenimo lygis ir kiti.

Žmogiškojo kapitalo savininkas

Tik požiūris į šiuolaikinių darbuotoją kaip į žmogiškojo kapitalo savininką, o ne kaip į eksploatuojamą samdomą darbo jėgą leis efektyviausiai panaudoti visus visuomenės veiksnius ir resursus. Kvalifikuoti darbininkai, inžinieriai ir konstruktoriai, mokslininkai ir dėstytojai, auklėtojai ir gydytojai, verslininkai ir vadybininkai – visi jie yra žmogiškojo kapitalo šeimininkai. Be adekvataus šalies žmogiškojo kapitalo vertinimo ir efektyvaus panaudojimo neįmanoma civilizuotai spręsti rinkos ekonomikoje atsirandančių prieštaravimų.

IV. SOCIOLOGINIO POŽIŪRIO YPATUMAI SOCIALINĖJE SFEROJE

Sociologinio požiūrio ypatumai socialinėje sferoje

- Socialinis gyvenimas kaip mokslinio pažinimo dalykas
- Socialinės sferos struktūra
- Socialinės sferos sociologija
- Visuomenės veiklos sferų sociologinė analizė
- Socialinė sfera – valdymo objektas
- Socialinio valdymo funkcijos
- Socialinės sferos valdymo tobulinimas
- Socialinių-organizacinių sistemų funkcionavimo mechanizmas
- Socialinis-sinergetinis poveikis socialinėms sistemoms
- Socialinių reformų pasekmės
- Socialinės erdvės antihumanizmas ir jo mažėjimas
- Visuomenės socialinių nesėkmių priežastys
- Socialinės sferos pokyčiai

Socialinis gyvenimas kaip mokslinio pažinimo dalykas

Socialinis gyvenimas – plati, daugiareikšmė sąvoka. Plačiąja prasme – tai visos socialinio aktyvumo formos ir rūšys, kuriomis siekiama patenkinti žmonių poreikius. Pastarieji apima visas visuomenės sritis – ekonominę, politinę, socialinę ir dvasinę. Siaurąja prasme – tai visuomenės socialinės funkcijos praktinis įgyvendinimas individų ir grupių tikslingoje socialinėje veikloje. Tokie praktiniai veiksmai pasireiškia per kiekvieno socialinio subjekto savivaldą, savų poreikių ir interesų patenkinimą, socialinių santykių reguliavimą su kitais subjektais ir visa visuomene.

Visi visuomenės nariai vienas su kitu susiję ypatingais ryšiais – socialiniais santykiais, atspindinčiais lygybės arba nelygybės santykius, paskirstant sukuriama visuomeninį produktą, siekiant patenkinti savo individualius poreikius. Tokių santykių subjektai yra įvairūs individai ir žmonių bendruomenės – socialinės grupės, turinčios panašias gyvenimo sąlygas, visuomeninę ir profesinę-darbinę padėtį, materialinius ir dvasinius poreikius, vertybines orientacijas.

Socialinių santykių ir procesų reguliavimas yra svarbiausia valstybės valdymo ir savivaldos organų funkcija, apibrėžianti socialinės politikos tikslus ir uždavinius.

Šie samprotavimai leidžia giliau suprasti socialinę sferą kaip visuomeninės veiklos specifinę erdvę, užtikrinančią visų socialinių subjektų vystymąsi, jų tarpusavio bendradarbiavimą ir bendravimą.

Socialinės sferos struktūra

Visuomenės socialinė sfera – sudėtinga integralinė struktūra, kuria domisi daugelis visuomeninių ir humanitarinių mokslų. Tai atvira, dinamiškai funkcionuojanti visuomenės posistemė.

Socialinės sferos struktūrą sudaro:

- socialiniai subjektai (individai, šeimos, darbo kolektyvai, teritorinės bendruomenės, įvairūs gyventojų sluoksniai ir grupės);
- socialinės organizacijos (socialinės infrastruktūros, įstaigos ir įmonės);
- socialiniai institutai (socialinių santykių reguliavimo įstatyminiai ir norminiai-teisiniai mechanizmai);
- valdymo organai (hierarchinės priklausomybės) – valstybiniai, apskričių ir savivaldybių.

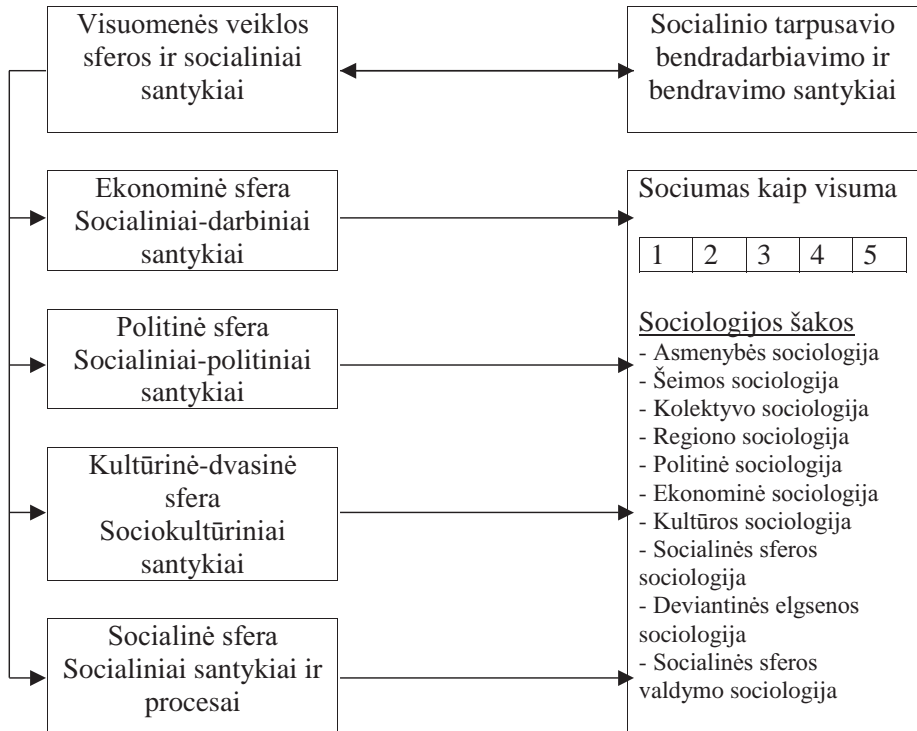
Socialinės sferos sociologija

Socialinės sferos sociologija nagrinėja vieno ar kito socialinio subjekto veiklos konkrečias sąlygas ir veiksnius, jo santykius su kitais subjektais dėl tinkamo gyvenimo lygio palaikymo, materialinių ir dvasinių poreikių patenkinimo, kūrybinių jėgų plėtros sąlygų ir jų galimybių bet kurioje visuomenės gyvenimo srityje.

Konkretaus subjekto poreikių, jo pastangų ir interesų kompleksas negali būti visiškai įgyvendinamas tik savo jėgomis, todėl būtina artimiausios socialinės aplinkos ir visuomenės pagalba bei parama. Kiekvienas socialinis subjektas gali susidurti su konfliktinėmis situacijomis, todėl jam gali būti labai reikalinga socialinė parama ir apsauga.

Sociologas, analizuodamas socialinę sferą, susipažindamas su gamybinio subjekto veikla, daugiau domisi ne gamybos ekonomika ir technologija, o konkrečiomis darbo ir buities sąlygomis, sveikatos apsauga, kvalifikacijos kėlimo galimybėmis, kultūrinio aptarnavimo ir laisvalaikio įtaka darbuotojui. Tyrinėdamas politinių struktūrų funkcionavimą, sociologas analizuoja ir atsako į klausimą, kaip šių struktūrų veikla atspindi, garantuoja ir gina vieno ar kito socialinio subjekto gyvybinius interesus.

Visuomenės veiklos sferų sociologinė analizė

Sąlyginis žymėjimas:

- 1 – asmenybė
- 2 – šeima
- 3 – kolektyvas
- 4 – socioteritorinė bendruomenė
- 5 – gyventojų grupės

Socialinė sfera – valdymo objektas

Socialinio valdymo problematika sudaro svarbią sociologinių tyrinėjimų sritį. Valdymo mechanizmai formuoja ypatingą socialinį institutą, užtikrinantį bet kurio sociumo vystymąsi ir visumos išsaugojimą. Socialinis valdymas – tai įsisąmonintas, sisteminis, specialiai organizuotas poveikis visuomenei ir jos struktūriniais elementams siekiant sutvarkyti ir tobulinti socialinius procesus.

Valdymo sociologija – sociologijos mokslo šaka, nagrinėjanti valdymo sistemą ir praktiką pagal visuomenėje susiformavusius socialinius santykius, taip pat pagal valstybinių ir visuomeninių valdymo organų, kaip specifinių socialinių sistemų, veiklą. Pastaruoju atveju sociologai domisi valdymo kadro parinkimo, išdėstymo, auklėjimo problemomis, jų vykdomų funkcijų pobūdžiu.

Sociologijos pradininkas O. Kontas visuomenę nagrinėjo kaip „pozityvios moralės“ vystymosi rezultata, iškeldamas socialinės tvarkos idėją, jog šeima, liaudis ir tauta yra vieninga visuma.

E. Durkheimas, remdamasis O. Konto koncepcija, metodologiškai pagrindė valdymo praktikos konkrečius socialinius mechanizmus.

T. Parsonas, pasiremdamas šiuolaikinėmis sisteminėmis-kibernetinėmis idėjomis, išplėtojo socialinių sistemų savivaldos teoriją, kurios svarbiausios sudėtinės dalys: adaptacija, tikslo siekimas, integracija, socialinės struktūros reprodukcija ir įtampos pašalinimas.

Socialinio valdymo funkcijos

Šiuolaikinė socialinio valdymo teorija išskiria šias svarbiausias socialinio valdymo funkcijas:

- tikslo pasiekimas valdant objektą;
- organizacinių-administracinių sprendimų priėmimas;
- valdymo proceso informacinis-analitinis aprūpinimas;
- darbuotojų socialinis aprūpinimas ir apsauga, sąlygų sukūrimas efektyviam darbui;
- darbuotojų motyvacijos skatinimas;
- valdymo proceso planavimas ir kontrolė;
- personalo kompetentingumo ir drausmės užtikrinimas;
- palankaus moralinio-psichologinio klimato užtikrinimas darbo kolektyve.

Visuomenė, būdama vientisa dinaminė sistema, disponuoja dviejų valdymo poveikių sistemos elementams tipais: spontaniniu (stichiniu) ir tiksliniu (sąmoningu).

Spontaniniu poveikiu socialiniams procesams pasiekiamas visuomenės, kaip sistemos, savivaldos efektas. Antrąjį – tikslinį – poveikį sudaro specialiai sukuriami institutai – valdymo subjektai (organai).

Socialinės sferos valdymo tobulinimas

Socialinės sferos valdymas – valstybinių ir visuomeninių institutų sąmoningi, tikslingi veiksmai, reguliuojantys socialinio gyvenimo procesus, sutvarkantys visuomeninius santykius ir realizuojantys konkrečias programas bei praktinius socialinės plėtros uždavinius.

Valdymo veiksmai socialinėje sferoje specifiški tuo, jog valdymo objektai kartu yra ir įvairių komponentų sudėtingos sistemos: socialinės bendruomenės, tikslinės organizacijos, socialiniai institutai.

Valdant socialinę sferą siekiama reguliuoti įvairias socialinio gyvenimo sritis viename ar kitame regione. Bet koks valdymas neįmanomas be operatyvaus informacinio-sociologinio aprūpinimo, objektyvios ir patikimos sociologinės analizės, valdymo sprendimų mokslinio pagrindimo.

Socialinių-organizacinių sistemų funkcionavimo mechanizmas

Pagrindinis skiriamasis šios sistemos bruožas yra tikslo realizavimo funkcija. Operatyvaus valdymo funkcionavimo mechanizmas turi būti lankstus ir nuolat tobulinamas atsižvelgiant į besikeičiančias sąlygas.

Greta operatyvaus valdymo funkcijos kiekvienoje organizacijoje turi būti mechanizmas, užtikrinantis strateginės analizės funkciją ir išpėjantis apie besikeičiančius aplinkos veiksnių poveikius.

Naujai iškilusių neordinarinių problemų sprendimas.

Nurodytos socialinių-organizacinių sistemų funkcionavimo mechanizmo sudėtinės dalys apsunkina jo valdymą, bet padaro jį pastovesnį ir efektyvesnį.

Socialinis-sinergetinis poveikis socialinėms sistemoms

Šio poveikio esmė – visuomenės ir gamtos organinės vienybės ir koevoliucinio vystymosi pripažinimas. Sinergetiškus teorinius-metodologinius teiginius galima ekstrapoliuoti tiriant visuomenės socialinius reiškinius. Visuomenės vystymosi perspektyvoms prognozuoti taikomas sociologijos metodų empirinis patikrinimas.

Sociologinis-sinergetinis poveikis paremtas tiek griežto valdymo technologijomis, tiek ir „minkštuoju“ reguliavimu. Pirmosios numato totalinį planavimą su atitinkama sprendimų priėmimo kontrole. Ši sistema turėjo daug trūkumų, todėl tapo neefektyvi. „Minkštojo“ reguliavimo technologijos grindžiamos socialinės sistemos trajektorijos išvedimu į tokį tašką, kur sistema dėl savivaldos mechanizmų veikimo patenka į optimalaus režimo ribas.

Vieno ar kito poveikio socialinei sistemai pasirinkimą lemia visuomenės vystymosi sąlygos ir tempai. Visuomenė, esanti kriziniame savo vystymosi etape, reikalauja didesnio socialinių-ekonominių procesų valstybinio reguliavimo. Tai nenuginčijamai patvirtina postkomunistinių šalių ekonominės reformos, kurių pradiniam etape buvo panaudoti pernelyg liberalūs modeliai.

Socialinių reformų pasekmės

Tarptautinė darbo organizacija (MDT) pabrėžia, kad jei socialinės reformos pablogina piliečių padėtį, jos negali būti vertinamos teigiamai nesant kompensacinių socialinių komponentų.

Vykdamt socialines reformas, ženkliai sumažėjo socialinės sferos potencialas, pragyvenimo lygio kritimas, išlaidos švietimui, sveikatos apsaugai, kultūrai, socialiniam aprūpinimui. Mažėjimas susijęs su socialinės sferos infrastruktūros daugelio elementų sumenkėjimu.

Socialinės sferos infrastruktūros nuosmukis lemia tolesnio visuomenės gyvenimo lygio ir kokybės mažėjimą, nedarbo augimą, socialines anomalijas ir patologijas. Pagrindinės socialinės anomalijos yra narkomanija, alkoholizmas, organizuotas nusikalstamumas, korupcija.

Socialinės erdvės antihumanizmas ir jo mažėjimas

Didėjantys socialiniai prieštaravimai tampa neįveikiama kliūtimi mokslinei-techninei pažangai.

Civilizacija, užtikrinanti tik nedidelės planetos gyventojų dalies klestėjimą ir daugeliui gyventojų nepriimtina pragyvenimo lygį bei jo kokybę, pasmerkta žlugti. Jai alternatyva gali tapti tik noosferinio-korporacinio vystymosi civilizacija, besiremianti gamtos ir visuomenės pastovaus koevoliucinio vystymosi koncepcija apie socialinę ir techninę pažangą. Tačiau ši pažanga reikalauja ženkliai pagerinti visuomenės valdymą ekosocialinėje erdvėje į valdymo ir savivaldos procesus įtraukiant daugelį gyventojų.

Naujai valdymo paradigmai įgyvendinti susidaro palankios mokslinės prielaidos:

- formuojama šiuolaikinė sociologinė teorija;
- atsiranda galimybės įvertinti žmonių kūrybinį potencialą, prilyginamą atomo branduolio atsargoms;
- inovacinių technologijų sukūrimas šiam potencialui efektyviai išaiškinti ir jį naudoti.

Visuomenės socialinių nesėkmių priežastys

Tai didesnės gyventojų dalies neįtraukimas į socialinius pertvarkymo procesus. Socialinės sistemos savivaldos sinergetinis efektas pasireiškia tik tuo atveju, kada didesnė gyventojų dalis siekia bendro tikslo.

Reformų organizatorių didelė klaida buvo ta, jog jie „atvirą visuomenę“ kūrė senais, autoritariniais metodais, į jos kūrimą neįtraukdami pačių piliečių.

Socialinės sferos pokyčiai

Sąvoka *socialinė sfera* atspindi ypatingą visuomenės būties pusę, kuri funkcinio požiūriu daro įtaką esamoms ir būsimoms žmonių kartoms. Kadangi kartų kaita vyksta vartojant materialines ir dvasines gėrybes, pastarųjų paskirstymo principai tarp visuomenės veiklos subjektų sudaro pagrindinį socialinių santykių mechanizmą. Socialinę sferą papildo tokios sąvokos: gyventojų socialinis saugumas ir apsauga, socialinis teisingumas, socialinė politika.

V. SOCIALINIS SAUGUMAS

Socialinis saugumas

- Socialinis saugumas – nacionalinio saugumo pagrindas
- Socialinio saugumo samprata
- Socialinio užtikrinimo veiksmų kompleksas
- Socialinės grėsmės
- Socialinio saugumo vertinimo kriterijai
- Socialinis saugumas ir gyventojų socialinė apsauga
- Socialinis monitoringas
- Socialinio monitoringo struktūrinė-funkcinė schema
- Monitoringo informacinės-analitinės tarnybos pagrindinės funkcijos

SOCIALINIS SAUGUMAS – NACIONALINIO SAUGUMO PAGRINDAS

- Sudėtinga ir didėjanti įtampa socialinėje sferoje verčia pradėti plačiau nagrinėti socialinio saugumo klausimus kaip nacionalinio saugumo pagrindą
- Valstybės vykdoma socialinė politika orientuojama į minimalaus pragyvenimo lygio užtikrinimą, siekiant išvengti socialinės įtampos augimo
- Valstybės ir savivaldybių vykdomas socialinės sferos finansavimas negarantuoja socialinio saugumo

SOCIALINIO SAUGUMO SAMPRATA

Socialinio saugumo problema šiuo metu tampa itin aktuali ir turi įtakos valstybės socialinei politikai. Socialinio saugumo samprata tapo neatskiriama modernios visuomenės gyvenimo, o kartu ir nacionalinio saugumo dalimi. Ši samprata nėra išgalvota arba konjunktūrinė.

Nagrinėjant nacionalinį saugumą, negalima ignoruoti jo socialinio aspekto. Dėl ekonominių-socialinių žmonių gyvenimo sąlygų socialinis saugumas šiuolaikiniame gyvenime atsiduria vienoje iš pirmųjų vietų. Tai susiję su skirtingais socialiniais-ekonomiais interesais, socialinės atskirties didėjimu ir nepakankamu socialinės sferos viešuoju administravimu.

Socialinio valdymo svarbiausia funkcija yra socialinio saugumo užtikrinimas, garantuojant būtiną minimalų, tačiau pakankamą socialinių subjektų vystymosi ir jų veiklos lygį. Socialinis saugumas – tai ne tik gyventojų socialinių interesų apsauga, bet ir valdžios institucijų pasirengimas ir sugebėjimas sukurti socialinių interesų įgyvendinimo ir gynimo mechanizmą, palaikyti visuomenės socialinį stabilumą.

Socialinio saugumo užtikrinimo veiksnių kompleksas apima

- demografinės situacijos gerinimą,
- gyventojų užimtumo didinimą,
- tinkamo gyvenimo lygio ir kokybės užtikrinimą,
- gyventojų aprūpinimą būstu,
- sveikatos apsaugos gerinimą ir prieinamumą,
- bendrojo ir profesinio išsilavinimo gerinimą,
- informacijos ir kultūros vertybių prieinamumą,
- gyventojų asmeninio saugumo užtikrinimą,
- ekologiškai sveikos aplinkos formavimą.

Tad gyventojų socialinę apsaugą reikia vertinti kaip valdžios ir visuomenės institucijų konkrečių veiksmų ir apsaugos priemonių sistemą, garantuojančią gyventojų socialinį saugumą pagal aukščiau išvardytus parametrus.

Socialinio saugumo problema iškelia ir jos antipodą – socialines grėsmes

- Socialinės grėsmės yra vidinės ir išorinės. Šių grėsmių palyginimas parodė, kad didžiausią pavojų Lietuvai kelia vidinės socialinės grėsmės. Tarp jų – tendencijos, besiformuojančios socialinėje sferoje, kurioje įsikūnija asmenybės, šeimos, socialinių grupių, visuomenės sluoksnių ir valstybės interesai. Socialinės grėsmės sudaro realias prielaidas visuomenei degraduoti ir pažeisti įvairių socialinių subjektų gyvybinius interesus.
- Socialinės grėsmės yra kompleksinės, ir joms sąlygas sudaro daugelis veiksnių. Antai gyventojų sveikatos būklė tik 8–12 proc. lemia sveikatos apsaugos sistema, o 50 proc. – gyvenimo lygis ir kokybė, 18 proc. – aplinkos būklė ir 20 proc. – genetiniai veiksniai. Todėl būtini socialinių grėsmių frontalūs stebėjimai ir tyrimai. Reikia įgyvendinti antikrizines priemones, užtikrinančias gyventojų saugumą ir jų socialinę apsaugą paprastose ir ekstremaliose situacijose.
- Didžiausią grėsmę kelia gyventojų pajamų ir vartojimo ryški diferenciacija, prasta mityba, absoliutus ir santykinis skurdo didėjimas. Šiandien Lietuvoje dešimtadalio turtingiausių šeimų pajamos daugiau kaip 10 kartų viršija dešimtadalio vargšų pajamas. Skurstančiųjų žmonių kategorijai priklauso ne tik bedarbiai ir pensininkai, bet ir tie, kurie dirba ir turi aukštąjį išsilavinimą: gydytojai, mokytojai, menininkai, kultūros darbuotojai.
- Nedarbo augimas, švietimo prieinamumo mažėjimas, gyventojų gimstamumo lygio kritimas ir jų mirtingumo didėjimas, socialinės atskirties augimas tiek mieste, o ypač kaimo vietovėse neigiamai veikia Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybę.

SOCIALINIO SAUGUMO VERTINIMO KRITERIJAI

Sisteminiu požiūriu pagrindinis socialinio saugumo vertinimo kriterijus yra socialinės žmogaus teisės. Socialinių grėsmių pasireiškimo laipsnis vertinamas pagal penkių balų skalę. Socialinio saugumo koncepcijoje reikia tiksliai nustatyti šio saugumo užtikrinimo tikslus ir principus, kurie gali būti suformuluoti tik atlikus šalies (regiono) socialinės situacijos analizę.

Pagrindiniai vertinimo kriterijai

1. Demografinė situacija
2. Sveikatos apsauga
3. Užimtumas
4. Išsilavinimas
5. Socialinė adaptacija
6. Gyvenimo lygis ir kokybė
7. Būstas
8. Informacijos prieinamumas
9. Kultūros vertybių prieinamumas
10. Motinystės apsauga
11. Socialinis aprūpinimas
12. Aplinkos apsauga
13. Asmeninis saugumas

SOCIALINIS SAUGUMAS IR GYVENTOJŲ SOCIALINĖ APSAUGA

- Socialinis saugumas ir gyventojų socialinė apsauga – tai valstybės garantuojamas visuomenės socialinės funkcijos įgyvendinimas, užtikrinant visų socialinių subjektų tinkamą vystymąsi.
- Socialinio saugumo palaikymo pagrindiniu tikslu privalo būti visuomenės genofondo ir socialinio potencialo išsaugojimas ir plėtra, visų visuomenės narių pilietinio ir darbinio aktyvumo visapusiškas skatinimas bei jų gyvybinių interesų apsauga.

Socialinio saugumo rodiklių sistemos organinio tarpusavio ryšio, arba integralumo, principas numato išskyrimą vieningos socialinės erdvės, kurią apima socialinio gerbūvio, socialinės rizikos, socialinės grėsmės ir socialinės degradacijos zonos.

Socialinio saugumo rodiklių erdvė

Socialinės gerovės zona
Socialinės rizikos zona
Socialinės grėsmės zona
Socialinės degradacijos zona

SOCIALINIS MONITORINGAS

- Socialinis monitoringas – tai nepertraukiamo sociologinio stebėjimo ir socialinio saugumo procesų analizės veiksmingiausias instrumentas. Jį sudaro informacinių-analitinių tarnybų, komunikacinių technologijų ir komunikacinių priemonių tinklas, teikiantis įvairiapusę informaciją apie socialinės erdvės saugumo būklę.
- Pagal savo metodinius principus monitoringas yra artimesnis ne tiek kiekybinėms, kiek kokybinėms socialinės analizės strategijoms. Monitoringui atlikti nereikia didelio pasirengimo, nes jo metu galima plačiai taikyti stebėjimo, interviu, grupinių diskusijų metodus, palaikyti pastovius kontaktus su stabilia ekspertų grupe.
- Monitoringo struktūrinę-funkcinę schemą sudaro savarankiški, bet tarpusavyje glaudžiai susiję programiniai-informaciniai blokai (žr. schemą).

SOCIOLOGINIO MONITORINGO STRUKTŪRINĖ-FUNKCINĖ SCHEMA

BAZINIS INFORMACINIS SOCIALINĖS SFEROS MODELIS

**Šalies, regiono ir šeimų tipų gyventojų grupių sociologinė-statistinė
charakteristika**

Analitinių rodiklių pagrindinės grupės

1. Sociologinis-demografinis potencialas
2. Šalies, regiono gyventojų socialinių grupių sveikatos būklė
3. Gyventojų užimtumas
4. Žmogiškasis kapitalas
5. Socialinis-ekonominis potencialas
6. Socialinė savijauta ir visuomeninė nuomonė
7. Socialinių procesų prognozavimas
8. Apklausos (operatyvinės ir ekspertinės)
9. Socialinės sferos plėtros programavimas
10. Ekstremalių situacijų analizė

MONITORINGO INFORMACINĖS-ANALITINĖS TARNYBOS PAGRINDINĖS FUNKCIJOS

- Socialinių procesų būklės ir jų plėtros analizė
- Darbo rinkos būklės ir socialinių-darbinių santykių reguliari apžvalga, diagnostika ir prognozavimas, socialinės apsaugos ir saugumo procesų analizė, socialinio potencialo formavimas ir reprodukcija, gyventojų socialinio aprūpinimo ir aptarnavimo priemonių, įvairių gyventojų grupių – socialinės-demografinės, profesinės-kultūrinės, tarnybinės-pareigybinės, kultūrinės-išsilavinimo – charakterizavimas
- Gyventojų užimtumo ir nedarbo būklės probleminiuose miestuose ir rajonuose nustatymas, socialinių-darbinių santykių ir darbo apmokėjimo sistemų reguliavimo, socialinių garantijų palaikymo procesų analizė
- Socialinės statistikos, biudžetinių šeimų tyrimų, socialinės infrastruktūros būklės ir darbo kolektyvų moralinio-psichologinio klimato duomenų integravimas
- Specialistų, įvairių darbuotojų grupių operatyvinių, ekspertinių ir masinių apklausų apie jų darbo ir gyvenimo sąlygas, socialinę įtampą ir konfliktiškumą vykdymas
- Skubios socialinės-konsultacinės pagalbos suteikimas lokalizuojant ir sprendžiant konfliktines situacijas
- Bazinės automatizuotos informacinės sistemos formavimas ir jos funkcionavimo priežiūra

**VI. BENDRUOMENĖ: SOCIALINIO
GYVENIMO SAVIVALDOS PRINCIPAI IR
MECHANIZMAI**

Bendruomenė: socialinio gyvenimo savivaldos principai ir mechanizmai

- Teritorinė bendruomenė kaip socialinė savivalda
- Sociumas ir vietinė bendruomenė: tarpusavio santykis
- Sociumo dalyvių vaidmenys ir funkcijos
- Vietinės bendruomenės struktūrizacija
- Vietinės bendruomenės socialinė sfera
- Vietinės bendruomenės svarbiausios funkcijos
- Socialinė savivalda
- Vietinės savivaldos organizavimas
- Nauja visuomeninė formacija

Teritorinė bendruomenė kaip socialinė savivalda

Socialinis gyvenimas yra įvairių socialinių subjektų egzistavimo, tarpusavio bendradarbiavimo ir bendravimo procesas, gaminant materialines bei dvasines gėrybes. Tai socialinio fenomeno konkretaus išikūnijimo forma įvairiuose socialiniuose subjektuose, sudarančiuose vietinę (teritorinę) bendruomenę.

Bendruomenę sudarantys socialiniai subjektai turi sugebėti bendradarbiauti ir reguliuoti tarpusavio socialinius santykius, vis labiau patenkinti materialinius ir dvasinius poreikius.

Socialinio gyvenimo pažinimo analizės ir valdymo procesas numato realių socialinių ryšių ir santykių plėtros mechanizmų atskleidimą, parodant individų, atskirų grupių ir bendruomenių dinamišką vystymąsi.

Sociumas ir vietinė bendruomenė: tarpusavio santykis

Sociumas – didelė ir pastovi teritorinė bendruomenė, pasižyminti gyvenimo sąlygų, interesų, tikslų, kultūrinių ir socialinių-psichologinių tradicijų bendrumu.

Aukščiausia sociumo forma yra visuomenė kaip vientisa valstybinė-politinė ir socialinė-ekonominė sistema. Sociumai yra ir mažesni teritoriniai vienetai – regioninės, nacionalinės-etinės, parapijinės ir kitos žmonių bendruomenės.

Į bet kurio sociumo sampratą įeina socialiniai ryšiai, socialiniai veiksniai ir santykiai, asmenybės ir jų susivienijimai, socialiniai institutai ir organizacijos, socialinės vertybės ir normos, socialinis reguliavimas ir t. t.

Tarpusavio santykiai tarp sociumo subjektų reguliuojami įvairių juridinių ir moralinių nuostatų, normų, tradicijų ir papročių. Sociologijoje sociumo samprata vartojama kaip apibendrintas modelis, atspindintis esmingiausius didesnės ar mažesnės bendruomenės bruožus.

Sociumo dalyvių vaidmenys ir funkcijos

Socialinis vaidmuo – atitinkama socialinė funkcija, pagal normatyvus įvertintas elgsenos modelis, objektyviai nustatyta asmenybės socialinė pozicija visuomeninių arba tarpasmeninių santykių sistemoje.

Socialinės pozicijos samprata gali būti nagrinėjama dvejopai: objektyvia prasme – kaip žmogaus, turinčio atitinkamas teises ir pareigas, visuomeninė padėtis; subjektyvia prasme – kaip asmenybės, realizuojančios savo socialines nuostatas vienoje ar kitoje probleminėje situacijoje, sąmoningas pasirinkimas, pasaulėžiūra ir moralinė orientacija.

Socialinis statusas – žmogaus arba „jis“ grupės santykinės padėties integracinis rodiklis bendroje socialinių ryšių ir santykių sistemoje atitinkamos pozicijos, vaidmens, turtų gausumo požiūriu.

Socialinis prestižas – vieno ar kito subjekto autoriteto, reikšmingumo palyginimas ir vertinimas.

„Socialinių koordinacių“ sistema, apibrėžianti asmenybės vietą sociume, yra daugiamatė ir sudėtinga.

Vietinės bendruomenės struktūrizacija

Vietinė bendruomenė – žmonių socialinės savivaldos forma, pagrįsta jų gamybinių, socialinių-buitinių, kultūrinių bei kitų interesų bendrumu ir skirtumais. Vietinėje bendruomenėje išskiriama:

1. Ekonominė-geografinė struktūra, sąlygojama geografinės padėties ir klimato sąlygų, gamtinių išteklių ir jų ekonominio panaudojimo.
2. Gamybinė-technologinė struktūra, kurią lemia gamtiniai ištekliai ir rinkos konjunktūra, visuomenės ekonominiai poreikiai, gyventojų vartojimas ir buitinės tradicijos.
3. Socialinė-demografinė struktūra, kuriai įtakos turi gyventojų skaičius ir sudėtis, jų socialinė-demografinė charakteristika, gyvenimo lygis ir kokybė, socialinė diferenciacija, profesinis patyrimas ir žinios.
4. Regiono socialinės sferos infrastruktūra, garantuojanti gyventojų atitinkamą socialinio aptarnavimo, saugumo ir apsaugos lygį, užimtumą, sveikatos apsaugą, švietimo gyvenamojo-komunalinio, transporto, buitinio aptarnavimo kompleksus.
5. Kultūrinė-dvasinė struktūra, užtikrinanti socialinių-informacinių, kultūrinių-estetinių, dvasinių poreikių patenkinimą.
6. Visuomeninė-politinė struktūra, padedanti įtraukti gyventojus į visuomenės politinio gyvenimo ir valstybinio valdymo procesus.
7. Administracinė valdymo struktūra, sukurianti prielaidas aktyviam gyventojų įtraukimui į savivaldos ir visuomeninės veiklos procesus.
8. Socialinė-ekologinė situacija, užtikrinanti socialinį saugumą ir visuomeninės tvarkos apsaugą.

Vietinės bendruomenės socialinė sfera

Vietinė bendruomenė disponuoja nuosava socialine sfera, užtikrinančia sociumo socialinių funkcijų įgyvendinimą. Bendruomenės socialinį potencialą objektyviai lemia socialinės sferos infrastruktūros kokybinės charakteristikos, jos rekursinės ir finansinės galimybės.

Socialinės sferos struktūra susideda iš trijų pagrindinių komponentų: socialinių subjektų, socialinių organizacijų ir socialinių institutų. Būdamą santykinai savarankiška socialinė sfera glaudžiai susijusi su ekonomine, politine ir kultūrine-dvasine sferomis. Integralinis socialinės sferos pobūdis pasireiškia per subjektų socialinę veiklą ir santykius.

Socialinės sferos materialinis pagrindas yra jos socialinė infrastruktūra. Tai įstaigų, įmonių, įrenginių, techninių priemonių, valdymo organų kompleksas, skirtas asmenybių ir šeimų įvairiems poreikiams patenkinti. Paprastai akcentuojamos trys socialinės infrastruktūros dalys:

I – gyventojų socialinio aptarnavimo įstaigų sistema (parama šeimai, vaikams, invalidams);

II – visų piliečių tiesioginės veiklos įstaigų ir tarnybų sistema (švietimas, sveikatos apsauga, būstas, transportas ir t. t.);

III – gyventojų aukščiausių poreikių patenkinimas (darbinė, pilietinė, politinė veikla, informaciniai ir kultūriniai-dvasiniai poreikiai).

Socialinių institutų, organizacijų, įstaigų visuma, integruota į vietos bendruomenę, sukuria būtiną infrastruktūrinį potencialą žmonių įvairiausiems poreikiams ir interesams reguliuoti, jų socializacijai ir įtraukimui į aktyvią darbinę, socialinę, politinę, kultūrinę bei dvasinę veiklą.

Vietinės bendruomenės svarbiausios funkcijos

Vietinės bendruomenės svarbiausia socialinė funkcija – jos gyventojų socialinė reprodukcija ir jų veiklos savivalda.

Socialinė-integracinė funkcija – reguliuoja bendruomenės socialinės struktūros formavimo procesus paskirstant, mainant ir vartojant pagamintą visuomeninį produktą.

Socialinė-organizacinė funkcija – užtikrina formavimą ir tarpusavio sąveiką socialinių institutų ir organizacijų, padedančių gyventojams patenkinti materialinius ir dvasinius poreikius.

Socialinė-reguliacinė funkcija – reglamentuoja socialinių subjektų minimalių būtinų poreikių patenkinimą, reguliuoja jų tarpusavio santykius bendroje socialinėje veikloje.

Socialinė-adaptacinė funkcija – skatina individų ir grupių kūrybinio potencialo, jų socialinių savybių formavimą ir plėtrą (švietimą, sveikatos apsaugą, vidinius šeimos santykius, papročius, tradicijas ir t. t.).

Socialinė-apsaugos funkcija – užtikrina subjektų socialinį saugumą, teises ir garantijas, gyventojų socialinį aptarnavimą, suteikia pagalbą ir paramą nedirbantiems ir deprivizuotiems gyventojų sluoksniams.

Socialinė savivalda

Socialinė savivalda – tai bendros veiklos spontaniško (savaimė vykstančio) proceso reguliavimas darbo, buities, kultūrinėje-dvasinėje, laisvalaikio, saugaus sferose.

Socialinės savivaldos procesus vykdo autonomiškai funkcionuojančios specializuotos organizacinės sistemos, turinčios teisę priimti sprendimus bendruomenės gyvenimo, socialinių santykių reguliavimo, socialinio gyvenimo sutvarkymo klausimais.

Nagrinėjant vietinių bendruomenių socialinio gyvenimo problemas būtina atsižvelgti į daugelį gyventojų veiklos veiksnių: regioninių gamtinių-klimato, socialinių-demografinių, etninių sąlygų ypatumus, ūkio šakų specializaciją, gamybinės ir socialinės infrastruktūros išsivystymo lygį, gyvenimo būdo sociokultūrinius ir socialinius-psichologinius ypatumus, poreikių ir vertybinių orientacijų, tradicijų ir papročių specifiką.

Socialinių sistemų savivalda numato jų struktūros ir funkcijų savaiminį reguliavimą. Tai pasireiškia sistemos sugebėjimu palaikyti būtina vidinių parametrų stabilumą esant aplinkos pokyčiams.

Vietinė bendruomenė yra aktyvus savivaldos subjektas, veikiantis deleguotų teisinių įgaliojimų ribose.

Vietinės savivaldos organizavimas

Vietinė savivalda, būdama atitinkama socialinė-teritorinė sistema, disponuoja visais struktūriniais ir instituciniais elementais, užtikrinančiais gyventojų socialinę reprodukciją: pasitelkia gamybinės jėgas, materialinius resursus, sociokultūrinį potencialą, savivaldos organus, tobulina technikos bei ekonomines sąlygas,

Valdymas ir savivalda – tai dvi vieno ir to paties socialinio reiškinio pusės. Valdymas užtikrina žmonių tarpusavio sąveiką siekiant bendrų tikslų, o savivalda – asmenybės savirealizaciją vietinėje bendruomenėje. Todėl negalima atskirti valstybės valdymo nuo vietinės savivaldos.

Organizuojant vietinę savivaldą konkrečią prasmę įgyja vietinės bendruomenės samprata. Tai ypatinga gyventojų grupė, gyvenanti atitinkamoje teritorijoje ir disponuojanti savivaldos subjekto įgaliojimais.

Vietinė savivalda yra įgyvendinama įvairiomis formomis: tiesioginiu piliečių valios išreiškimu (per referendumus, rinkimus, sueigose ir t. t.), taip pat per renkamus atstovaujamuosius organus (Seimą, savivaldybių tarybas) ir vykdomuosius organus (merijas, administracijas).

Vietinės savivaldos tolesnė plėtra sudaro geras sąlygas Lietuvoje kurti pilietinę visuomenę, besiformuojančią ne politinių santykių, o laisvanoriškai susikūrusių visuomeninių organizacijų (ekonominių, socialinių, dorovinių, religinių, nacionalinių) pagrindu.

Nauja visuomeninė formacija

Globalinės plėtros perspektyvos siejamos su nauja visuomenine noosferine-korporacine formacija, kuri leis pasiekti nuolatinį ir harmoningą visos žmonijos vystymąsi. Naujoje ekosocialinėje erdvėje privalo būti pašalinti antagonistiniai prieštaravimai tarp valdymo subjekto ir objekto, o pati valdymo paradigma maksimaliai priartinta prie žmogaus.

Vietinių savivaldos organų autonomizacija, jų organų atskyrimas nuo valstybinės valdžios sistemos sudaro sąlygas visapusiškai plėtoti gyventojų veiklą sprendžiant iškilusias vietinio gyvenimo problemas ir kartu formuoja realius pilietinės visuomenės pagrindus.

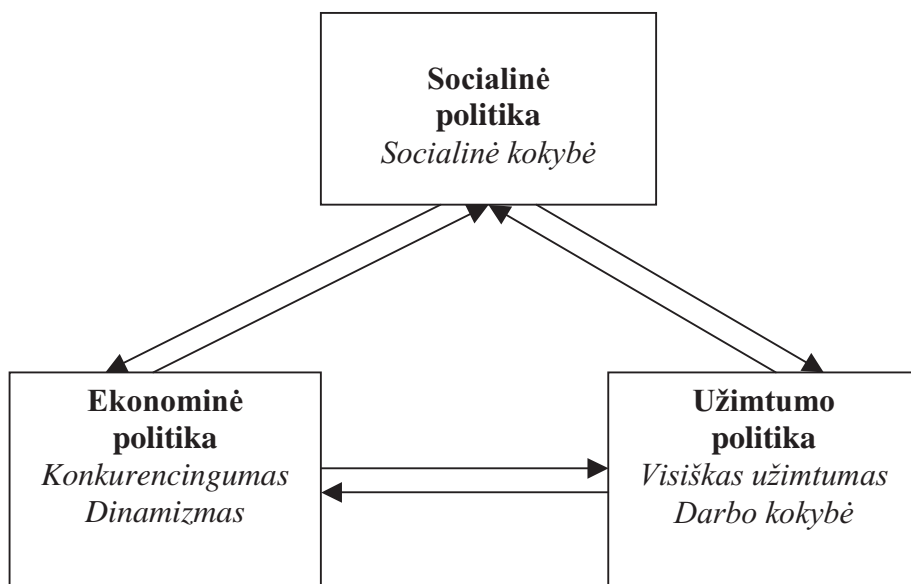
Korporacinis ūkininkavimo būdas, paremtas įvairiomis nuosavybės formomis ir vietine piliečių iniciatyva, sukurs būtinas prielaidas smulkaus ir vidutinio verslo plėtrai bei išryškins korporacinių santykių pranašumus vietos bendruomenėse.

**VII. SOCIALINĖS APSAUGOS IR DARBO
POLITIKA LIETUVAI
INTEGRUOJANTIS Į ES**

Socialinės apsaugos ir darbo politika Lietuvai integruojantis į ES

- Socialinė-ekonominė sanglauda
- Politinis kontekstas
- Ekonominė ir socialinė situacija ES
- Socialinės politikos strateginiai tikslai
- Socialinė politika
- Socialinės politikos dienotvarkė
- Socialinės politikos kokybės užtikrinimas
- Europos socialinis modelis
- Amsterdamo sutartyje numatytos socialinės apsaugos kryptys
- Galimybės pasinaudoti struktūrinių fondų parama
- Didesnės galimybės atskiroms visuomenės grupėms
- Žmogiškieji išteklių
- ES struktūriniai fondai ir jų finansuojamos sritys
- Liberalusis modelis
- Korporatyvinis modelis
- Socialdemokratinis (skandinaviškasis) modelis
- Katalikiškas modelis
- Skandinaviško modelio bruožai
- Svarbiausi socialinio saugumo principai Vokietijoje
- Amerikietiško modelio bruožai

Socialinė-ekonominė sanglauda

Politinis kontekstas

- Europos ekonominis išsivystymas ir jos socialinis modelis
 - Socialinės politikos dienotvarkė stiprina socialinės politikos, kaip produktyvaus veiksnio, vaidmenį
 - Išlaidos socialinei politikai
 - Skirtumai tarp ES ir JAV socialinei politikai skiriamų išlaidų
 - Europos socialinio modelio modernizavimas
-
-

Ekonominė ir socialinė situacija ES

- Nedarbas sudaro apie 9 proc., užimtumas – 63 proc., ties skurdo riba gyvena apie 15 proc. gyventojų.
- ES tik pusė moterų dalyvauja darbo rinkoje, JAV – apie du trečdaliai visų moterų.
- Užimtumas tarp priešpensinio amžiaus žmonių yra per žemas.
- Darbo rinka išbalansuota regioniniu požiūriu – daugiausia bedarbių yra Rytų Vokietijoje, Pietų Italijoje, Ispanijoje ir Graikijoje.
- Yra ženklus mokslo ir tyrimų atsilikimas nuo JAV.
- E-mokymas neapima visus lygius ir sritis.
- Socialinė sanglauda dar nepripažįstama kaip vienas svarbiausių plėtros tikslų.
- Vertinant vieno darbuotojo darbo našumą, ES atsilieka nuo JAV 20 proc.
- Ūkio plėtros sulėtėjimas, didėjantis nedarbas ir mažesnis naujų darbo vietų skaičius žmonėms kelia vis didesnę skurdo ir socialinės atskirties riziką.

SOCIALINĖS POLITIKOS STRATEGINIAI TIKSLAI

- Žmonių materialinės padėties ir gyvenimo sąlygų gerinimas
 - Efektyvaus gyventojų užimtumo užtikrinimas, darbo jėgos kokybės ir konkurencingumo kėlimas
 - Piliečių konstitucinių teisių garantija darbe, užtikrinant būstą, taip pat socialinės apsaugos, kultūros srityse
 - Socialinės politikos perorientavimas į šeimą, socialinių garantijų ir teisių užtikrinimas šeimai, moterims, vaikams ir jaunimui
 - Demografinės situacijos normalizavimas ir gerinimas, gyventojų mirtingumo mažinimas
 - Socialinės infrastruktūros esminis pagerinimas
-
- Socialinės politikos *objektas* yra socialinė sfera ir socialiniai santykiai
 - Socialinės politikos *subjektai* yra valstybė, savivaldybių tarybos, visuomeninės bei politinės organizacijos, darbo kolektyvai ir kt.
 - Socialinės politikos centre yra žmonių socialiniai poreikiai ir interesai
 - Socialinės politikos pagrindinis kriterijus yra žmonių socialinė savijauta kaip reakcija į socialinių poreikių ir interesų patenkinimą

Socialinė politika

a. Pensinės sistemos tobulinimo problemos

- Europos Sąjungos institucijos valstybes nares ragina reformuoti savo pensijų sistemas taip, kad jos būtų stabilios ilgalaikėje perspektyvoje
- Lietuvos pensijų sistemos reforma bus orientuojama į daugiapakopės pensijų sistemos sukūrimą
- Dalis valstybės išipareigojimų būsimiems pensininkams bus vykdoma per privačius tiekėjus

b. Kova su skurdu ir socialinė aprėptis

- Jeigu ES nebūtų socialinės apsaugos sistemos ir mokesčių lengvatų, žemiau skurdo ribos gyventų keturi iš dešimties namų ūkių
- Skurdo ir socialinės atskirties klausimams Europoje pastaruoju metu skiriamas vis didesnis dėmesys
- Lietuva vis plačiau įsijungia į Europos Sąjungos šalių narių vykdomas programas

Socialinės politikos dienotvarkė

- Nesiekama harmonizuoti socialinės politikos
- Socialinės politikos bendrų tikslų ir proceso koordinavimas
- Nereikalaujama papildomo finansavimo, o tik esamų lėšų perpas-kirstymo
- Pagrindinis instrumentas yra atviras koordinavimo metodas
- Lisabonos viršūnių pasitarime numatytų tikslų įgyvendinimas
- Visiško užimtumo siekis
- Naujų, kokybiškų darbo vietų kūrimas
- Žiniomis grįstos mobilios ekonomikos plėtra
- Socialinės apsaugos gerinimas ir modernizavimas
- Socialinės aprėpties, fundamentinių teisių, lyčių lygybės ir antidisk-riminavimo skatinimas
- Socialinio dialogo skatinimas, tarptautinės kooperacijos plėtra

Socialinės politikos kokybės užtikrinimas

- Socialinės apsaugos, kaip produktyvaus visuomenės vystymosi veiksnio, modernizavimas
- Skurdo ir socialinės atskirties mažinimas, socialinės integracijos plėtra
- Aktyvaus moterų dalyvavimo ekonominiame, moksliniame, socialiniame, politiniame ir visuomeniniame gyvenime skatinimas
- Fundamentalių socialinių teisių, kaip žmogaus orumo apsaugos, užtikrinimas

EUROPOS SOCIALINIS MODELIS

- ❖ Socialinė ir ekonominė sanglauda
- ❖ Visiškas ir kokybiškas užimtumas
- ❖ Lanksti ir saugi darbo rinka
- ❖ Motyvuota ir kvalifikuota darbo jėga
- ❖ Lygios galimybės ir socialinės atskirties mažinimas

AMSTERDAMO SUTARTYJE NUMATYTOS SOCIALINĖS APSAUGOS KRYPTYS

- Užimtumas yra laikomas socialinės politikos kertiniu akmeniu
- Reikia koordinuoti ekonominę ir užimtumo politiką
- Svarbu plėtoti kolektyvines derybas tarp socialinių partnerių
- Ypatingą dėmesį skirti socialinei atskirčiai ir antidiskriminavimui
- Lygybę tarp vyrų ir moterų plėtoti visose socialinio gyvenimo srityse

GALIMYBĖS PASINAUDOTI STRUKTŪRINIŲ FONDŲ PARAMA

- Europos socialinio fondo parama Lietuvai 2004–2006 m. sieks apie 147 mln. eurų
- ES fondų lėšos bus panaudojamos įgyvendinant šias priemones:
 - o gebėjimų didinti užimtumą ugdymui
 - o darbo jėgos kompetentingumui ir gebėjimams prisitaikyti prie pokyčių didinti
 - o socialinės atskirties prevencijai ir socialinei integracijai
 - o žmogiškųjų išteklių kokybei gerinti
 - o mokymosi visą gyvenimą sąlygų plėtrai
- Iš keturių ES struktūrinių fondų mums svarbiausi:
 - o Europos regioninės plėtros fondas – teikia paramą gamybos sektoriui, infrastruktūrai, vietos plėtrai
 - o Europos socialinis fondas – teikia paramą žmogiškųjų išteklių plėtrai, nacionalinių užimtumo veikslių planų įgyvendinimui, taip pat ir aktyvios darbo rinkos politikos priemonėms, socialinei integracijai, švietimui ir mokymui, informacinės visuomenės priemonėms bei lygių galimybių užtikrinimo priemonėms

DIDESNĖS GALIMYBĖS ATSKIROMS VISUOMENĖS GRUPĖMS

a. Pensininkai

- ❖ Pensijų bei socialinių išmokų dydis turėtų siekti Europos Sąjungoje mokamą vidurkį
- ❖ Pensijos ir kitos socialinės išmokos nuolat didės, atitiks realų pragyvenimo lygį, bus mokamos laiku
- ❖ Išsaugų įsidarbinimo galimybės ne tik jaunimui, bet ir vyresnio amžiaus žmonėms
- ❖ Geresnės galimybės dirbti ateities kartoms

b. Bedarbiai

- ❖ Ženkliai padidės galimybės įsidarbinti
- ❖ Geresnės darbo sąlygas garantuos Europos Sąjungos reikalavimai
- ❖ Sumažės atskirų regionų gyventojų užimtumo ir gyvenimo lygio skirtumai
- ❖ Lietuvos ūkininkai galės gauti didesnes išmokas, nei jos yra mokamos iš šalies biudžeto

c. Neįgalieji

- ❖ Vienas iš Europos Sąjungos prioritetų – visiškas užimtumas bei lygios galimybės visiems, neįgaliesiems sudarant realias sąlygas tapti savarankiškais bei pilnateisiais visuomenės nariais
- ❖ Europos socialinis fondas investuoja į žmogiškųjų išteklių stiprinimą, ypatingą dėmesį skiriant tiems žmonėms, kurie turi specialių poreikių, kuriems reikalinga speciali parama įgyti profesinių žinių ir susirasti darbą

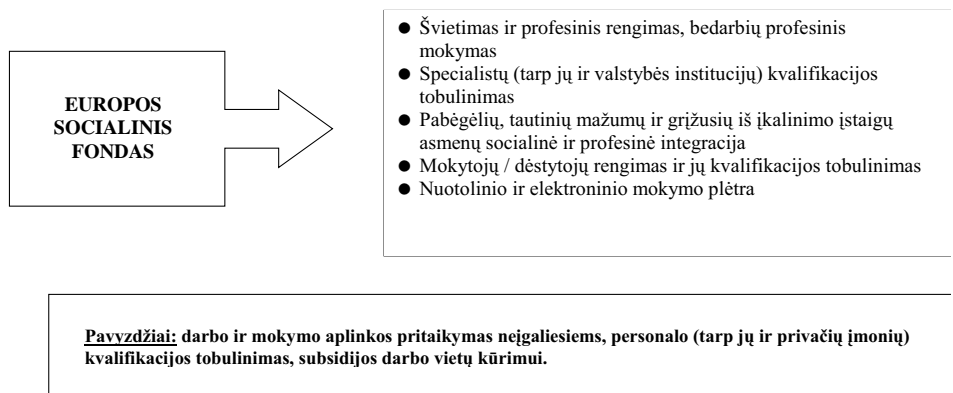
d. Dirbantieji

- ❖ Bus steigiama daugiau darbo vietų
- ❖ Užtikrinamas geresnis darbo užmokestis ir apsauga nuo darbdavio nemokumo, infliacijos
- ❖ Sudaromos geresnės darbo sąlygos
- ❖ Garantuojama darbo ir socialinių teisių apsauga

ŽMOGIŠKIEJI IŠTEKLIAI

Europos socialinis fondas ir jo finansuojamos sritys

SOCIALINĖS POLITIKOS MODELIAI

- LIBERALUSIS
- KORPORATYVINIS
- SOCIALDEMOKRATINIS
- KATALIKIŠKAS

LIBERALUSIS MODELIS

- Numato valstybės atsakomybę už labai žemo lygio socialinės apsaugos tinklo sukūrimą
- Socialinės paramos teikimas skurstantiems žmonėms
- Dirbantieji gali gauti paramą šeimai per rinką, privačiai apsidrausdami arba atsižvelgiant į jų sukauptas santaupas

KORPORATYVINIS MODELIS

- Darbuotojui garantuoja stabilų pragyvenimo lygį
- Ligos ar nedarbo atveju darbuotojas savo problemas turi spręsti pats
- Modelis paremtas privalomu socialiniu draudimu, kuris reikalauja darbuotojų ir darbdavių susitarimo dėl socialinės politikos

SOCIALDEMOKRATINIS (SKANDINAVIŠKASIS) MODELIS

- Lygybė suprantama kaip pajamų perskirstymas, o ne jų išsaugojimas
- Socialinė gerovė laikoma piliečio teise
- Stipri valstybės intervencija į pajamų perskirstymą ir paslaugų teikimą
- Socialinė apsauga finansuojama per valstybės biudžetą, o teisė į aprūpinimą taikoma visiems visuomenės nariams

KATALIKIŠKASIS MODELIS

- Paremtas krikščioniškuoju socialiniu mokymu, kur artimiausia institucija turi suteikti paramą vargstančiam
- pirmiausia pats individas turi rūpintis savimi, o jeigu jis nepajėgus – atsakomybės imasi šeima, kaimynai, vietinė bendruomenė
- Valstybės parama numatoma paskiausiai
- Tvirta šeima – patikimiausia užuovėja nuo socialinės rizikos

SKANDINAVIŠKO MODELIO BRUOŽAI

- Valstybė garantuoja pensiją ir nemokamą sveikatos apsaugą visiems šalies gyvenantiems
- Apie trečdalis darbuotojų dirba socialinėje sferoje
- Stipresnis valstybės institucijų vaidmuo
- Socialinės gerovės sistemos yra universalios, apimančios visus gyventojus
- Daugiau socialinių paslaugų suteikiama vaikų darželiuose, slaugos namuose ir pagyvenusių žmonių globos namuose
- Vykdoma aktyvi darbo rinkos politika: bedarbius stengiamasi greičiau įdarbinti, o ne mokėti jiems pašalpas
- Socialinės gerovės politiką remia visuomenė. Svarbiausios problemos yra socialinės gerovės, sveikatos apsaugos, priežiūros senatvėje užtikrinimas

SVARBIAUSI SOCIALINIO SAUGUMO PRINCIPAI VOKIETIJOJE

- *Socialinis draudimas:* sveikatos draudimas, draudimas nelaimingu atsitikimų atveju, pensijinis draudimas ir nedarbo draudimas
 - *Socialinė parama ir socialinė lygybė:* parama smurto aukoms, vaikams ir gyvenamojo ploto išlaikymui
 - *Socialinė gerovė:* parama jaunimui, sveikatos paslaugos, socialinė parama neįgaliesiems
-
-

AMERIKIETIŠKO MODELIO BRUOŽAI

- Pripažįstama rinkos stichija
- Nereikšmingas vyriausybės vaidmuo
- Padedama tik tiems žmonėms, kurie patys nesugeba išspręsti savo problemų
- Socialinės programos taikomos tik senyvo amžiaus žmonėms, fiziškai ar psichiškai nepilnaverčiams asmenims

VIII. TESTAI

Testai

- 1. Socialinės sferos atsiradimo genetinė ištaka:**
 - a) bendruomenė,
 - b) bendrija (teritorinė),
 - c) šeima,
 - d) valstybė.
- 2. Socialinės sferos genėzė apima:**
 - a) socialinių institutų spontaninės ir organizuotos veiklos sąveikos procesą,
 - b) socialinių procesų gyvybingumą,
 - c) socialinių subjektų sąveiką,
 - d) socialinių subjektų reprodukciją.
- 3. Šiuolaikinės socialinės problemos:**
 - a) skurdo problemos gilėjimas,
 - b) nedarbas,
 - c) nepakankamas socialinės sferos finansavimas,
 - d) gyvenimo lygio diferenciacija,
 - e) visi atsakymai teisingi.
- 4. Socialinės sferos optimalaus rinkos modelio parametrai yra:**
 - a) socialinė gerovė,
 - b) gėrybių prieinamumas,
 - c) platus socialinis spektras,
 - d) socialinis mobilumas,
 - e) socialinis teisingumas,
 - f) valstybės atsakomybės didinimas,
 - g) visi atsakymai teisingi.
- 5. Gyventojų socialinė struktūra remiasi:**
 - a) klasių poliarizacija,
 - b) socialiniu mobilumu,
 - c) plačiu socialinių sluoksnių spektru,
 - d) socialiniu aktyvumu.
- 6. Valstybės atsakomybės didinti nereikia už:**
 - a) rinkos socialines pasekmes,
 - b) teisingesnę pajamų perskirstymą,
 - c) socialinio gyvenimo sutvarkymą,
 - d) kiekvieno žmogaus socialinės gerovės užtikrinimą.
- 7. Socialinių reikalavimų nereikia derinti su:**
 - a) socialine rinkos ekonomika,

- b) ekonominiu efektyvumu,
- c) santvarkos funkcionavimo dėsniais,
- d) socialiniu aktyvumu.

8. Pagrindiniai socialinės sferos plėtros strategijos principai:

- a) socialinių garantijų suteikimas,
- b) turinės diferenciacijos kontrolė,
- c) pajamų perskirstymas,
- d) nuosavybės formų diferenciacija,
- e) socialinės politikos subjektų rato išplėtimas,
- f) integracinių ryšių griovimas,
- g) visi atsakymai teisingi, išskyrus f.

9. Socialinės sferos modelio specifinė aplinkybė:

- a) pilietinės visuomenės įvairios struktūros,
- b) nuosavybės formų diferenciacija,
- c) socialinės politikos subjektų rato išplėtimas,
- d) visuomenės socialinės struktūrizacijos skatinimas.

10. Pagrindiniai socialinės sferos lygio socialiniai indikatoriai:

- a) pragyvenimo minimumas,
- b) pajamų poliarizacija,
- c) skurdo lygis,
- d) nedarbo lygis,
- e) socialinių paslaugų prieinamumas,
- f) visi atsakymai teisingi.

11. Liberalus socialinės sferos modelis numato:

- a) valstybės vaidmens didinimą,
- b) privataus kapitalo mažinimą,
- c) didesnę laisvę,
- d) individo pajamų apmokestinimą.

12. Paternalistinis socialinės sferos modelis numato:

- a) valstybės nesikišimą į individo pajamų naudojimą,
- b) individui užtikrinti tam tikras paslaugas ir patarnavimus,
- c) individo pajamų neapmokestinamumą,
- d) individo disponavimą asmeninėmis pajamomis.

13. Socialinės sferos plėtros strategija paremta:

- a) liberaliu modeliu,
- b) paternalistiniu modeliu,
- c) abiejų modelių galimybėmis,
- d) nesiremia nei vienu modeliu.

14. Socialinės sferos funkcionavimo integralaus mechanizmo esmę sudaro:

- a) diferencijuotas liberalių priemonių poveikis socialiai pažeidžiamiesiems žmonėms,
- b) paternalistinis poveikis socialiai aktyviems žmonėms,
- c) diferencijuotas liberalių priemonių poveikis socialiai aktyviems žmonėms,
- d) paternalistinis poveikis socialiai pažeidžiamiesiems žmonėms,
- e) a ir b atsakymai,
- f) c ir d atsakymai.

15. Socialinės sferos kategorijos definicija:

- a) kintanti visuomenės posistemė,
- b) reprodukuojanti socialinio proceso subjektus,
- c) a ir b atsakymai.

16. Socialinės sferos sociologijos turinį sudaro:

- a) įvairūs socialinės sferos aspektai,
- b) tendencijos ir dėsningumai,
- c) socialiniai santykiai,
- d) ekonominis gyvenimas,
- e) a, b ir c atsakymai,
- f) a, c ir d atsakymai.

17. Pagrindiniai socialinės sferos plėtros veiksniai:

- a) socialiniai-demografiniai-gamybiniai,
- b) socialiniai-ekonominiai-teisiniai,
- c) socialiniai-politiniai-informaciniai,
- d) socialiniai-kultūriniai-psichologiniai,
- e) visi atsakymai teisingi.

18. Socialinės sferos sociologijos „talkininkų“ yra:

- a) 2,
- b) 3,
- c) 13,
- d) 16.

19 Socialinės sferos sociologijos pagrindiniai „talkininkai“:

- a) šeimos sociologija,
- b) jaunimo sociologija,
- c) socialinio darbo sociologija,
- d) visos išvardytos ir kitos sociologijos.

20. Šešėlinės ekonomikos BVP dalis (proc.):

- a) 10,

- b) 15,
- c) 20,
- d) 25.

21. Investicijos į švietimą atsiperka per:

- a) 15 metų,
- b) 20 metų,
- c) 25 metus,
- d) 30 metų.

22. Masinį mokamą išsilavinimą gali leisti:

- a) silpnai išsivysčiusios šalys,
- b) vidutinio išsivystymo šalys,
- c) išsivysčiusios šalys,
- d) b ir c atsakymai.

23. Žmogiškasis kapitalas apima:

- a) žmogaus žinias,
- b) įgūdžius,
- c) kitus gebėjimus,
- d) a ir b atsakymai,
- e) a, b ir c atsakymai.

24. Žmogiškajam kapitalui priskiriamos:

- a) išlaidos švietimui, kvalifikacijai įsigyti,
- b) išlaidos medicininiam aptarnavimui,
- c) kitos investicijos į žmones,
- d) a ir b atsakymai,
- e) a, b ir c atsakymai.

25. Žmogiškojo kapitalo socialinė funkcija:

- a) mažinti visuomenės narių susiskaldymą,
- b) daryti įvairų žmogaus gyvenimą,
- c) gerinti visuomenės narių sveikatos būklę,
- d) a, b ir c atsakymai.

26. Žmogiškojo kapitalo teorijos populiarumą lemia:

- a) subjektyvios tendencijos tobulinant darbo jėgą,
- b) objektyvios tendencijos,
- c) nauja argumentacija,
- d) teorijos metodinė reikšmė,
- e) b ir c atsakymai,
- f) a ir b atsakymai,
- g) b ir d atsakymai.

- 27. Žmogiškojo kapitalo sąvoka apibrėžiama kaip:**
- a) įgytos žinios, įgūdžiai ir motyvacijos,
 - b) protiniai sugebėjimai, įgyti dėl formalaus mokymo,
 - c) visi pateikti apibrėžimai yra neišsamūs.
- 28. Žmogiškojo kapitalo samprata funkcinės paskirties požiūriu:**
- a) įgūdžių, žinių, gabumų atsargos,
 - b) atsargų naudojimas,
 - c) pajamų augimas,
 - d) investicijų į žmones skatinimas,
 - e) visi atsakymai teisingi.
- 29. Žmogiškojo kapitalo reprodukcijos procesas apima:**
- a) formavimą,
 - b) kaupimą,
 - c) panaudojimą,
 - d) papildymą,
 - e) investavimą,
 - f) visi atsakymai teisingi.
- 30. Žmogiškojo kapitalo ypatumai:**
- a) svarbiausia visuomenės vertybė,
 - b) ženklios išlaidos žmogiškojo kapitalo formavimo metu,
 - c) kaupiamas tobulinant įgūdžius ir sugebėjimus,
 - d) susidėvėjimas,
 - e) didesnių pajamų garantija,
 - f) žmogiškojo kapitalo panaudojimą kontroliuoja valstybė,
 - g) visi atsakymai teisingi, išskyrus f.
- 31. Žmogiškojo kapitalo skirtybės nuo kitų investicijos rūšių:**
- a) darbingo periodo trukmė,
 - b) nusidėvėjimas,
 - c) pelningumo riba,
 - d) abipusis efektas,
 - e) visuomeninis tikslingumas,
 - f) nacionalinės tradicijos,
 - g) nauda tik atskiram žmogui,
 - h) visi atsakymai, išskyrus g.
- 32. Investicijų į žmogiškąjį kapitalą klasifikacija:**
- a) sveikatai ir išsilavinimui,
 - b) kvalifikacijai, migracijai ir informacijai,
 - c) rūkymui ir narkotikams,
 - d) visi atsakymai, išskyrus c.

- 33. Žmogaus sveikata nuo sveikatos apsaugos priklauso (proc.):**
- a) 5,
 - b) 10,
 - c) 15,
 - d) 20,
 - e) 50.
- 34. Pagrindiniai žmogiškojo kapitalo aktyvai:**
- a) išsilavinimas,
 - b) sveikata,
 - c) vaikai,
 - d) migracija,
 - e) informacijos paieška,
 - f) dvasinis stabilumas,
 - g) intelektualinis mobilumas,
 - h) visi atsakymai teisingi.
- 35. Valstybės vaidmuo formuojant žmogiškąjį kapitalą:**
- a) prievartinės priemonės,
 - b) skatinančios priemonės,
 - c) mokesčiai ir subsidijos,
 - d) žmogiškojo kapitalo kaina,
 - e) pragmatiškas požiūris,
 - f) visi atsakymai teisingi, išskyrus e.
- 36. Žmogiškojo kapitalo modeliai efektyvumui nustatyti taikomi pagal:**
- a) investicijų rūšis ir poveikį,
 - b) individualius žmonių sugebėjimus,
 - c) rezultatus investicijų vienetui,
 - d) ekonominius sugebėjimus.
- 37. Šaliai naudingiausia investuoti į:**
- a) jaunų motinų lavinimą,
 - b) jauno tėvo lavinimą,
 - c) jaunų tėvų lavinimą,
 - d) visi atsakymai teisingi.
- 38. Vaiko sugebėjimų kokybė priklauso nuo:**
- a) tėvų gyvenimo sąlygų ir kokybės,
 - b) tėvų sveikatos,
 - c) tėvų išsilavinimo lygio.
- 39. Firmos yra efektyviausi žmogiškojo kapitalo kūrėjai todėl, kad:**
- a) ūkininkaujantiems vienetams tenka lemiamas vaidmuo,
 - b) turi kvalifikuotą darbo jėgą (KDJ),

- c) lemia konkurencingumą,
 - d) išlaidos KDJ parengti – ilgalaikės investicijos.
- 40. Žmogiškojo kapitalo formavimo įtaka įmonių elgsenai:**
- a) racionalių investitorių elgsena,
 - b) darbo užmokesčio diferencijavimas,
 - c) požiūris į darbo jėgos kaitą,
 - d) stimulus atleisti iš darbo,
 - e) visi atsakymai teisinigi.
- 41. Prarastieji darbo užmokesčiai:**
- a) pagrindinė investicijų į žmogiškąjį kapitalą dalis,
 - b) darbo užmokesčio fondo dalis,
 - c) netiesioginių išlaidų dalis,
 - d) pelno dalis.
- 42. Labiausiai paplitę žmogiškojo kapitalo vertinimo metodai:**
- a) natūriniai,
 - b) vertiniai (piniginiai),
 - c) laiko,
 - d) kiti (neišvardyti).
- 43. Žmogaus socialinės raidos indeksui apskaičiuoti nereikalingi duomenys:**
- a) vidutinė gyvenimo trukmė,
 - b) išsimokslinimas,
 - c) BVP vienam gyventojui,
 - d) išlaidos socialinei sferai plėsti.
- 44. Švietimo fondo natūriniais rodikliams nepriklauso:**
- a) formalus išsilavinimo lygis,
 - b) žinių, intelekto lygis,
 - c) mokymo procese prarasti uždarbiai,
 - d) specialistų su aukščiau išsilavinimu absoliutūs ir santykiniai skaičiai.
- 45. Švietimo fondo pagrindinis vertinis rodiklis:**
- a) švietimui skiriama BVP dalis,
 - b) išlaidos skaičiuojant vienam moksleiviui (studentui) mokymo įstaigose,
 - c) švietimo fondo absoliutūs ir santykiniai skaičiai,
 - d) išlaidos kvalifikacijai kelti.
- 46. Mokslo fondo pagrindiniai vertiniai rodikliai:**
- a) išlaidų mokslui dalis BVP,
 - b) išlaidų mokslui dalis valstybės biudžete,
 - c) išlaidos vienam mokslo darbuotojui,

d) visi atsakymai teisingi.

47. Gamybinio mokymo fondo pagrindiniams vertiniams rodikliams nepriklauso:

- a) visuomeninis darbo našumas,
- b) išlaidos darbuotojų parengti ir perkvalifikuoti,
- c) BVP nuostoliai,
- d) asmeninės išlaidos profesijai ir kvalifikacijai įgyti.

48. Sveikatos fondo natūriniais rodikliais firmoje nepriklauso:

- a) darbo laiko nuostoliai dėl ligų ir traumų,
- b) sveikatingumo ir sportinių priemonių skaičius,
- c) darbo apsaugos priemonių skaičius,
- d) žalingų įpročių (rūkymo, alkoholizmo, narkomanijos) paplitimas,
- e) sportiniai laimėjimai.

49. Sveikatos fondo pagrindiniams vertiniams rodikliams nepriklauso:

- a) sveikatos apsaugos išlaidų dalis BVP,
- b) BVP nuostoliai dėl darbingo amžiaus darbuotojų nedarbingumo ir mirtingumo,
- c) profilaktinių priemonių ir sveiko gyvenimo būdo propagavimo išlaidos,
- d) išlaidos ligonių nedarbingumo lapeliams apmokėti.

50. Mobilumo fondo natūriniais rodikliais firmoje priklauso:

- a) mobilumas firmos viduje,
- b) personalo vidutinis gamybinio darbo stažas,
- c) komandiruočių skaičius ir laikas,
- d) asmeninis mobilumas.

51. Mobilumo fondo pagrindinis vertinis rodiklis:

- a) BVP prieaugis (nuostoliai),
- b) „protų nutekėjimo“ nuostoliai,
- c) mobilumo išlaidos,
- d) darbo rinkos transakcinės išlaidos.

52. Tiesioginėms švietimo išlaidoms nepriklauso:

- a) besimokančiųjų (jų tėvų) išlaidos,
- b) negauti atlyginimai aukštesnėse mokymo pakopose,
- c) valstybės išlaidos švietimui,
- d) Savivaldybių išlaidos švietimui.

53. Atlyginimų didinimo pažeidimai:

- a) atlyginimai koreliuojami su išsilavinimu,
- b) atlyginimai išlieka nepakitę didėjant amžiui,
- c) atlyginimai labiau kyla daugiau išsilavinusiems darbuotojams,

d) kuo aukštesnis išsilavinimas, tuo vėlesniame amžiuje mokamas maksimalus atlyginimas.

54. Mažesnio socialinio pelno priežastys:

- a) mažesnė aukštos kvalifikacijos reikalaujamo darbo pasiūla sąlygoja aukštesnę kvalifikuotos darbo jėgos kainą,
- b) progresyviniai mokesčiai sumažina asmeninę švietimo pelno normą,
- c) jei pirmiausia bedarbiu taps nekvalifikuotas darbuotojas, tai socialinė švietimo pelno norma viršys asmeninę pelno normą,
- d) jei firmos yra monopolinės, joms naudinga padengti kai kurias išlaidas.

55. Investicijų į žmogiškąjį kapitalą pagrindinis kriterijus:

- a) skirtumo tarp pajamų ir išlaidų maksimizavimas,
- b) investicijų atsipirkimo periodas,
- c) pelno norma,
- d) santykis tarp išlaidų ir pajamų,
- e) sociologinio požiūrio ypatumai socialinėje sferoje.

56. Socialinio gyvenimo samprata:

- a) visuomenės socialinės funkcijos įgyvendinimas,
- b) visos socialinio aktyvumo formos ir rūšys,
- c) individų ir grupių tikslinga socialinė veikla,
- d) visi atsakymai teisingi,
- e) visi atsakymai neteisingi.

57. Socialinės sferos struktūra:

- a) socialiniai subjektai,
- b) socialinės organizacijos,
- c) socialiniai institutai,
- d) visi išvardyti atsakymai teisingi.

58. Visuomenės veiklos sferos:

- a) ekonominė,
- b) politinė,
- c) socialinė,
- d) kultūrinė-dvasinė,
- e) visi išvardyti atsakymai teisingi,
- f) visi išvardyti atsakymai neteisingi.

59. Socialinės sferos sociologija nagrinėja:

- a) socialinę subjekto veiklą,
- b) socialinės sferos veiksnius,
- c) socialinės sferos santykius su kitais subjektais,
- d) visi išvardyti atsakymai teisingi,

e) visi išvardyti atsakymai neteisingi.

60. Sociologas domisi:

- a) konkrečiomis darbo ir buities sąlygomis,
- b) sveikatos apsaugos, kvalifikacijos kėlimo galimybėmis,
- c) kultūrinio aptarnavimo ir laisvalaikio įtaka darbuotojui,
- d) socialinių subjektų gyvybiniais interesais ir jų gynyba,
- e) visais išvardytais dalykais.

61. Socialinius-darbinius santykius nagrinėja:

- a) socialinė sfera,
- b) ekonominė sfera,
- c) politinė sfera,
- d) kultūrinė-dvasinė sfera.

62. Socialinius santykius ir procesus nagrinėja:

- a) ekonominė sfera,
- b) socialinė sfera,
- c) politinė sfera,
- d) kultūrinė-dvasinė sfera.

63. Valdymo funkcija, kurios tikslas – organizacinių-administracinių sprendimų priėmimas:

- a) planavimas,
- b) organizavimas,
- c) vadovavimas,
- d) kontrolė.

64. Valdymo funkcija, kurios tikslas – darbuotojų motyvacijos skatinimas:

- a) planavimas,
- b) organizavimas,
- c) vadovavimas,
- d) kontrolė.

65. Valdymo funkcija, kurios tikslas – palankaus moralinio-psichologinio klimato užtikrinimas darbo kolektyve:

- a) planavimas,
- b) organizavimas,
- c) vadovavimas,
- d) kontrolė.

66. Valdymo funkcija, kurios tikslas – darbuotojų socialinis palaikymas ir apsauga, sąlygų sukūrimas jų efektyviam darbui:

- a) planavimas,
- b) organizavimas,

- c) vadovavimas,
- d) kontrolė.

67. Valdymo funkcija, kurios tikslas – personalo kompetentingumo ir drausmės užtikrinimas:

- a) planavimas,
- b) organizavimas,
- c) vadovavimas,
- d) kontrolė.

68. Valdymo poveikio tipas, kuris stichiškai veikia sistemos elementus:

- a) spontaninis,
- b) tikslinis,
- c) savivaldos,
- d) institucinis.

69. Socialinių-organizacinių sistemų funkcionavimo mechanizmo pagrindinis skiriamasis bruožas:

- a) strateginės analizės funkcija,
- b) tikslo realizavimo funkcija,
- c) operatyvaus valdymo funkcija,
- d) neordinarinių problemų sprendimas.

70. Sociologinis-sinergetinis poveikis socialinėms sistemoms efektyviausiai užtikrinamas panaudojant:

- a) griežto valdymo technologijas,
- b) minkštąjį reguliavimą,
- c) empirinį patikrinimą,
- d) valstybinį reguliavimą.

71. Visuomenė, esanti kriziniame savo vystimosi etape, reikalauja:

- a) mažesnio socialinių-ekonominių procesų valstybinio reguliavimo,
- b) didesnio socialinių-ekonominių procesų valstybinio reguliavimo,
- c) pastovaus socialinių-ekonominių procesų valstybinio reguliavimo,
- d) nereikalauja jokio reguliavimo.

72. Socialinės sferos infrastruktūros degradacija:

- a) gyvenimo lygio ir kokybės mažėjimas,
- b) nedarbo mažėjimas,
- c) socialinių anomalijų ir patologijų mažėjimas,
- d) visi išvardyti atsakymai teisingi.

73. Pagrindinės socialinės anomalijos, labiausiai paplitusios mūsų šalyje:

- a) narkomanija,
- b) alkoholizmas,
- c) organizuotas nusikalstamumas,

- d) korupcija,
- e) visos išvardytos.

74. Socialinės erdvės antihumanizmas pasireiškia:

- a) didėjančiais socialiniais prieštaravimais,
- b) nedidelės planetos gyventojų dalies klestėjimu,
- c) daugeliui gyventojų nepriimtiniu gyvenimo lygiu ir kokybe,
- d) visi išvardyti atsakymai teisingi.

75. Visuomenės socialinių nesėkmių pagrindinė priežastis:

- a) seni autoritariniai valdymo metodai,
- b) daugelio gyventojų neįtraukimas į socialinius pertvarkymus,
- c) bendro tikslo nebuvimas,
- d) visos išvardytos priežastys.

76. Socialinio saugumo grėsmes didina:

- a) sudėtinga ir didėjanti įtampa socialinėje sferoje,
- b) menkas socialinės sferos finansavimas,
- c) valstybinė ir socialinė politika,
- d) visi išvardyti veiksniai.

77. Socialinio saugumo socialinis aspektas pasireiškia:

- a) socialinių-ekonominių interesų skirtumais,
- b) socialinės atskirties didėjimu,
- c) nepakankamu socialinės sferos viešojo administravimo lygiu,
- d) visi išvardyti veiksniai.

78. Socialinio saugumo užtikrinimo svarbiausias veiksnys:

- a) demografinės situacijos gerinimas,
- b) gyventojų užimtumo didinimas,
- c) tinkamo gyvenimo lygio ir kokybės užtikrinimas,
- d) išsilavinimo gerinimas,
- e) sveikatos apsaugos gerinimas,
- f) gyventojų aprūpinimas būstu,
- g) gyventojų asmeninio saugumo užtikrinimas,
- h) informacijos ir kultūros vertybių prieinamumas,
- k) ekologiškai sveikos aplinkos formavimas.

79. Tarp vidaus grėsmių didžiausią pavojų kelia tendencijos, besiformuojančios:

- a) politinėje sferoje,
- b) ekonominėje sferoje,
- c) dvasinėje-kultūrinėje sferoje,
- d) socialinėje sferoje.

80. Gyvenimo lygis ir kokybė su gyventojų sveikatos būkle susiję:

- a) 10 proc.,
- b) 20 proc.,
- c) 50 proc.,
- d) 60 proc.

81. Dešimtadalio turtingiausių šeimų pajamos viršija dešimtadalio vargšų pajamas:

- a) 5 kartus,
- b) 10 kartų,
- c) 15 kartų,
- d) 20 kartų.

82. Pagrindinis sisteminis požiūris, parenkant socialinio saugumo kriterijus, yra:

- a) socialinės žmogaus pareigos,
- b) socialinės žmogaus teisės,
- c) gyvenimo lygis,
- d) išsilavinimas.

83. Socialinėje erdvėje išskiriamos:

- a) socialinės gerovės zona,
- b) socialinės rizikos zona,
- c) socialinės grėsmės zona,
- d) socialinės degradacijos zona,
- e) visos išvardytos zonos.

84. Pagal savo metodinius principus monitoringas yra artimesnis:

- a) kiekybinėms socialinės analizės strategijoms,
- b) kokybinėms socialinės analizės strategijoms,
- c) grupinių diskusijų metodams,
- d) pastoviems kontaktams su stabilia ekspertų grupe.

85. Sociumo samprata:

- a) teritorinė bendruomenė, pasižyminti interesų, tikslų, tradicijų bendrumu,
- b) apibendrintas modelis, atspindintis esminius bendruomenės bruožus,
- c) socialiniai ryšiai, veiksniai, santykiai, vertybės ir normos,
- d) asmenybės ir jų susivienijimai, socialiniai institutai ir organizacijos, socialinis reguliavimas.

86. Socialinis vaidmuo – tai:

- a) atitinkama socialinė funkcija,
- b) elgsenos modelis,

- c) objektyvi asmenybės socialinė pozicija,
- d) visi išvardyti atsakymai teisingi.

87. Socialinė pozicija subjektyvia prasme:

- a) žmogaus visuomeninė padėtis,
- b) asmenybės sąmoningas pasirinkimas,
- c) pasaulėžiūra ir moralinė orientacija,
- d) visi išvardyti atsakymai teisingi.

88. Socialinis statusas – tai:

- a) žmogaus santykinės padėties integracinis rodiklis,
- b) žmogaus atitinkama pozicija,
- c) žmogaus vaidmuo,
- d) žmogaus turtinė padėtis.

89. Socialinis prestižas – tai:

- a) subjekto autoritetas,
- b) subjekto reikšmingumas,
- c) subjekto palyginamasis vertinimas,
- d) asmenybės vieta sociume.

90. Vietinė bendruomenė – tai:

- a) žmonių socialinės savivaldos forma,
- b) gamybinių interesų bendrumas ir skirtumai,
- c) socialinių-buitinių interesų bendrumas ir skirtumai,
- d) kultūrinių-dvasinių interesų bendrumas ir skirtumai.

91. Struktūra, sukurianti prielaidas aktyviam gyventojų įtraukimui į savivaldos ir visuomeninės veiklos procesus:

- a) socialinė-demografinė struktūra,
- b) socialinės sferos infrastruktūra,
- c) administracinė valdymo struktūra,
- d) visuomeninė-politinė struktūra.

92. Struktūra, garantuojanti gyventojų socialinį aptarnavimą, saugumą ir apsaugą:

- a) gamybinė-technologinė struktūra,
- b) socialinė-demografinė struktūra,
- c) socialinės sferos infrastruktūra,
- d) administracinė valdymo struktūra.

93. Struktūra, kurią lemia gyventojų skaičius ir sudėtis, jų pragyvenimo lygis ir kokybė:

- a) socialinės sferos infrastruktūra,
- b) socialinė-demografinė struktūra,
- c) administracinė valdymo struktūra,

d) visuomeninė-politinė struktūra.

94. Struktūra, užtikrinanti socialinių-informacinių poreikių patenkinimą:

- a) socialinės sferos infrastruktūra,
- b) administracinė-valdymo struktūra,
- c) kultūrinė-dvasinė infrastruktūra,
- d) visuomeninė-politinė struktūra.

95. Bendruomenės socialinį potencialą objektyviai lemia:

- a) socialinės sferos infrastruktūros kiekybinės charakteristikos,
- b) socialinės infrastruktūros kokybinės charakteristikos,
- c) socialinės sferos rekursinės galimybės,
- d) socialinės sferos finansinės galimybės.

96. Socialinės sferos infrastruktūra susideda iš:

- a) socialinių subjektų,
- b) socialinių organizacijų,
- c) socialinių institutų,
- d) visi išvardyti atsakymai teisingi.

97. Bendruomenės funkcija, skatinanti individų kūrybinį potencialą:

- a) socialinė-organizacinė,
- b) socialinė-adaptacinė,
- c) socialinė-integracinė,
- d) socialinė-reguliacinė.

98. Funkcija, reguliuojanti bendruomenės socialinės struktūros formavimo procesus:

- a) socialinė-integracinė,
- b) socialinė-organizacinė,
- c) socialinė-reguliacinė,
- d) socialinė-adaptacinė.

99. Funkcija, reglamentuojanti socialinių subjektų būtinų minimalių poreikių patenkinimą:

- a) socialinė-reguliacinė,
- b) socialinė-integracinė,
- c) socialinė-organizacinė,
- d) socialinė-adaptacinė.

100. Funkcija, užtikrinanti socialinių institutų ir organizacijų tarpusavio sąveiką:

- a) socialinė-integracinė,
- b) socialinė-organizacinė,
- c) socialinė-reguliacinė,
- d) socialinė-apsaugos.

**SVARBIAUSIŲ SOCIOLOGINIŲ
TERMINŲ ŽODYNĖLIS**

Svarbiausių sociologinių terminų žodynelis

AGREGATAS – 1) socialinių vienetų (individue, šeimų, klanų) visuma, kuri atsiranda jų erdvinio suartėjimo būdu. Šie vienetai nepasikeičia jiems įgijus išsilavinimą; 2) individue, besiskiriančių atitinkamomis socialinėmis charakteristikomis, visuma, tačiau nesanti socialiai organizuota.

AKADEMINĖ SOCIOLOGIJA – įvairių sociologijos kryptių visuma, nagrinėjanti socialinio pažinimo fundamentines problemas, individue ir socialinių organizacijų elgsenos universalius dėsningumus ir suprantanti sociologiją kaip mokslą, nepriklausomą nuo politinių ir kitų vertinimų.

AMŽIAUS SOCIOLOGIJA – sociologinė disciplina, nagrinėjanti visuomenės amžiaus struktūrą ir jos vystymosi dėsningumus, individue ir socialinių grupių amžiaus charakteristikų socialinius aspektus. Joje išskiriama jaunimo sociologija ir t. t.

ADAPTACIJA – socialinių subjektų pritaikymas prie naujos darbo vietos ir jos sąlygų. Dažniausiai pradiniam etape pasireiškia nesuderinamumas, kuris neleidžia pasiekti įprasto darbo našumo. Todėl organizacija yra suinteresuota trumpinti adaptacijos periodą. Greita adaptacija pasiekama įvairiomis priemonėmis: supažindinama su nauja darbo vieta, darbo vieta, pateikiama informacinė medžiaga, skiriamas kuratorius, kuris padeda suvokti naujus darbo metodus, stebi darbuotoją ir jam padeda spręsti iškilusias problemas.

APKLAUSA – sociologinės informacijos apie žmonių nuomones ir motyvus rinkimas, respondentams pateikiant klausimus. Nuo sociologinių tyrimų pobūdžio priklauso, ar respondentas būna tiriamasis, informatorius ar pacientas arba tiesiog pašnekovas. Atsižvelgiant į bendravimo formą su respondentais sociologinė informacija gali būti gaunama raštu – anketavimu, žodžiu (interviu) ir testuojant. Anketinės apklausos svarbą lemia: organizaciniai pranašumai, sąlyginis pigumas, gautos informacijos turiningumas ir universalumas, galimybės maksimaliai panaudoti technines priemones apklausos rezultatams apdoroti. Neigiamos įtakos gali turėti veiksniai, susiję su respondento asmenybe, paties tyrinėtojo veikla, pašalinių asmenų buvimas apklausos metu, blogai parinktas apklausos laikas ir vieta, anonimiškumo principo nesilaikymas, pačios procedūros netinkamas atlikimas. Anketinė apklausa pagal požymius skirstoma į ištinę ir atrankinę, individualią ir grupinę, vienkartinę ir daugkartinę, standartinę ir nestandartinę.

ANKETA – klausimų, kuriuos jungia tyrėjo siekimas iširti kokį nors socialinį reiškinį ar procesą, visuma. Anketos struktūrą sudaro įvadinė dalis, pagrindinė dalis, baigiamoji arba demografinė dalis, anketos metrika. Įvadinėje dalyje nurodomas tyrimo objektas, tikslai ir uždaviniai, anketos pildymo būdas. Pagrindinėje dalyje siekiama gauti patikimą informaciją apie tiriamą dalyką. Pateikiami klausimai

mai ir galimi atsakymų variantai, paliekant vietos papildomiems atsakymams įrašyti. Baigiamojoje dalyje pateikiami klausimai, susiję su respondentų lytimi, išsilavinimu, gyvenamąja vieta, darbo stažu ir t. t. Anketos metrikoje nurodoma anketos sudarymo data, sudarytojas, konsultantai, panaudoti šaltiniai. Anketos klausimai grupuojami pagal dalykinį turinį, loginę prigimtį, psichologinę funkciją, pateiktus klausimus ir pateiktus atsakymus. Kompiuteriniam surinktos informacijos apdorojimui klausimai ir atsakymai iš anksto yra sunumeruojami.

AUTORITETAS – 1) visų pripažinta asmens, socialinės grupės ar visuomeninės organizacijos reikšmė, įtaka, kuri pasireiškia gebėjimu pasinaudojant intelektiniu ar moraliniu pranašumu nukreipti žmonių elgesį reikiama linkme; 2) asmuo, institucija, doktrina, visų pripažįstama ir gerbiama. Autoritetas yra socialinio subjekto savybių ir vertybių kompleksinė, apibendrinta charakteristika, parodanti gausias žinias, aukštą socialinę padėtį, asmenines ir moralines valios savybes, profesinį meistriškumą, lyderio charizmatinį pobūdį, gyvenimo patyrimą, amžių, tradicijas, tikėjimą ir t. t. Autoritetas gali būti ir valdžia: įsakymai, baudos. Jomis besinaudojantis vadovas yra autoritetas. Tačiau autoritetas gali remtis ir pasitikėjimu, kompetencija, įtikinėjimu. Tokia autoritetui teikiama pirmenybė prieš valdžios autoritetą. Skiriamas asmeninis autoritetas (bendros asmens savybės: teisingumas, nuoširdumas, atsakomybė už savo poelgius prieš kolektyvą ir visuomenę, bendravimo gebėjimai, sąžiningumas, pasirengimas padėti, moralinis tyrumas), dalykinis (išskirtinės specialybės žinios – pasirengimas ir patyrimas koordinuoti ir organizuoti bendradarbius siekti bendro tikslo) ir valdžios, arba baimės, autoritetas, pagrįstas įstatymais, organizacijos reglamentais.

ANOMIJA – griežtų socialinių normų sistemos nebuvimas, kultūros vienovės sugriovimas, kai žmonių gyvenimiška patirtis nebetenka idealių visuomeninių normų. Tai krizinė visuomeninio gyvenimo būklė, būdinga visuomenės vystymosi per einamajam laikotarpiui, kada senos normos ir vertybės neveikia, o naujų dar nėra arba jos dar nesusiformavusios. Didėjant anomijai ženkliai sumažėja normatyvinis socialinis reguliavimas, susilpnėja visuomeniniai ryšiai dėl moralinių vertybių, elgesio normų suirimo, tradicinės tautinės kultūros formų sunykimo, dažnai dėl svetimos kultūros įsiveržimo.

ATRANKA – gali būti vertinama dvejopai – 1) kaip objekto elementų atrankos būdų, priemonių ir procedūrų visuma ir 2) kaip sociologinio tyrimo objekto elementų (individu, grupių) visuma, kurią reikia ištirti. Atrankos aibė – tai apibrėžta generalinės visumos dalis, atranka pagal griežtai nustatytą taisyklę. Tyrimo metu ji atstovauja generalinei visumai kaip jos mikromodelis.

APATIJA – visiškas abejingumas sau, aplinkiniams ir aplinkai, nesirūpinimas savo likimu. Žmonių socialinis pasyvumas yra socialinių ryšių nutraukimo, arba

deformacijos, pasekmė. Socialinė apatija pablogina žmonių ir valdžios santykius, pribrendusių socialinių problemų sprendimą.

ATRAKCIJA – vieno žmogaus prisirišimo prie kitų žmonių fenomenas, sukeliantis simpatiją ir net meilę. Atrakcija sukelia kito žmogaus paiešką plačiame diapazone. Ji yra svarbi nagrinėjant žmonių bendravimą gamybiniame kolektyve ir parenkant kadrus ekonominėse bei socialinėse organizacijose. Atrakcijos reikalavimų laikymasis socialiniame planavime ir kadru politikoje įgalina išvengti klaidų parenkant personalą, formuojant gamybines struktūras, vertinant personalo savybes ir darbuotojų suderinamumą.

ASIMILIACIJA – supanašėjimas, įsijungimas į ką nors panašaus. Socialinės asimiliacijos objektyvus pagrindas – visų visuomeninio gyvenimo pusių internacionalizavimas ir integracijos progresuojantieji procesai. Asimiliacija intensyviai vyksta tarp socialinių ir nacionalinių mažumų, ši procesą spartina didėjanti tarpvalstybinė gyventojų migracija, transporto sistemų ir masinės komunikacijos priemonių plėtra. Turinio atžvilgiu skiriama socialinė ir kultūrinė asimiliacija. Įgyvendinimo formos požiūriu ji gali būti natūrali, laisvanoriška ir prievartinė. Pastaroji yra dirbtinai primetama, todėl negali nesukelti asimiliuojamo pasipriešinimo.

ASKRIPCIJA – individo atitinkamo statuso įgijimas, pareigybių užėmimas, privilegijų ir lengvatų skyrimas pagal socialines-demografines charakteristikas, pavyzdžiui: amžių, lytį, tautybę, giminystės ryšius, nuopelnus konkrečioms politiniams institutams. Pagrindinė askripcijos forma – pareigybių užėmimas pagal socialinės kilmės kriterijų, mokslinis, kultūrinis mobilumas. Askripcijos funkcija sociume – kai kurių svarbių įgaliojimų paskirstymas atsižvelgiant ne tik į profesinius atributus (kompetentingumą, stažą, mokslinį laipsnį), bet ir į kitus elementus (kadru keitimąsi, jaunimo ir moterų kvotas valdžios organuose ir t. t.).

ASMENYBĖ – konkreti žmogaus išraiška, tikslinis įsikūnijimas ir socialiai reikšmingų bruožų ir savybių realizacija. Svarbiausios asmenybės charakterio savybės: savimonė, vertybinės orientacijos, socialiniai santykiai, atsakomybė už savo veiksmus bei santykiuose su valdžia ir visuomene. Ne bet kuris žmogus yra asmenybė. Žmogumi gimstama, o asmenybe tampama socializacijos procese. Kiekviena asmenybė visuomenėje turi savo socialinį statusą ir vaidina socialinį vaidmenį. Asmenybės ir visuomenės tarpusavio santykiai yra viena iš svarbiausių sociologijos problemų. Kokios asmenybės sudaro visuomenę, tokia ir pati visuomenė. Kokia visuomenė, kurioje gyvename – tokios ir jos asmenybės.

ASOCIACIJA – susivienijimas, sąjunga; asmenų arba organizacijų susivienijimas ūkinei, politinei, mokslinei, kultūrinei ar socialinei veiklai. Šiuolaikinė sociologija asociaciją traktuoja kaip specifinę socialinę grupę, išsiskiriančią žmonių so-

cialinio susivienijimo organizacinių formų silpnumu – jų elgsenos standartizacijos ir institucinės socialinės kontrolės nebuvimu.

AUTORITARIZMAS – totalitarinio režimo valdymo forma: visuomenė valdžios organų nerenka, neturi teisės jų kontroliuoti ir pati nesaugoma nuo valdžios savivalės; aukščiausią valdžią turi vienas asmuo, kuris reikalauja visiško savo pavaldinių paklusnumo. Pagrindiniai autoritarizmo bruožai: 1) visuomeninio gyvenimo suvalstybinimas; 2) didelė valdžios koncentracija ir centralizacija; 3) vadovaujama taikant komandinius-administracinius metodus. Autoritarizmo tendencijos pastebimos daugelyje pasaulio šalių.

BIHEVIORIZMAS – psichologijos ir pozityvistinės sociologijos kryptis, tyrimo objektu laikanti objektyviai registruojamas žmonių elgsenio apraiškas, teigianti, kad mokslo uždavinys yra tik stebėti ir aprašyti tas apraiškas. Bihevioristai dažnai nemato kokybinio skirtumo tarp žmonių ir gyvūnų elgsenio.

BIOGRAFINIS METODAS – sociologinės informacijos apie socialinius reiškinius ir procesus gavimo ir analizės būdas, kurio pagrindas yra individualaus gyvenimo kelio ir išgyvenimų, konkrečių įvykių nagrinėjimas. Šis metodas padeda rekonstruoti sociologą dominančius reiškinius ir procesus, labiau suderinti makrosociologinę ir mikrosociologinę požiūrį juos analizuojant. Šio metodo trūkumai yra subjektyvizmo pavojai, reprezentatyvumo sunkumai. Todėl šį metodą rekomenduojama taikyti su kitais sociologinių tyrimų metodais.

BIFURKACIJA – socialinės realybės bet koks išsišakojimas, pvz.: mokymo ir auklėjimo socializacijos procese, specializuotos švietimo kryptys, giminystės santykiai susiję su šeima, sutuoktiniais jų tėvais ir t. t. Visuomenė taip pat skirstoma į valdančiąją ir valdomąją, valdančią elitą ir opoziciją pagal pasiruošimą perimti valdžią.

BENDRAŽMOGIŠKI INTERESAI IR VERTYBĖS – svarbiausi, fundamentaliūs, nustatantys šiuolaikinės civilizacijos interesus ir vertybes, bendras visiems žmonėms, kaip socialinei sistemai. Kiekvienas socialinio gyvenimo subjektas – asmenybė ar šeima, valstybė ar partija – turi savo ypatumus, specifinius interesus ir vertybes, be kurių jie negalėtų įsivaizduoti savo socialinės vienybės ir visumos.

BIUROKRATIJA – valstybės ar socialinės organizacijos valdymo sistema su įtakingų valdininkų aparatu, kuris nepriklauso nuo organizacijos narių valios. Biurokratija taip pat galima laikyti antrinę socialinę grupę, apibūdinamą hierarchine formalia struktūra ir funkcionuojančią pagal griežtai apibrėžtas taisykles ir procedūras. Biurokratai reikalo esmę aukoja dėl formalumų, kanceliariškumo. Biurokratizmas yra socialinis reiškinys, kada vykdomieji organai nepaiso organizacijos narių daugumos sprendimų ir veiklą grindžia formalumais. Kovoiant su biurokratizmu iškyla dvi problemos: 1) kaip nustatyti optimalų biurokratų skaičių? 2) kaip padaryti jų darbą civilizuotą, kvalifikuotą ir visuomenės kontroliuojamą?

CENTRALIZACIJA – vadovavimo ar valdymo sutelkimas viename centre, jo teisių ir įgaliojimų išplėtimas, silpninant vietinius (periferinius) organus, sumažinant jų teises ir įgaliojimus. Centralizacija yra centralizmo principo praktinis įgyvendinimas, siekiant suderinti dvi priešingybes – centralizuotumą ir savarankiškumą esant pirmojo pirmenybei. Centralizacija padeda sėkmingiau spręsti daugelį uždavinių, ypač tuos, kurie reikalauja griežtos veiksmų vienybės, valios, lėšų ir resursų koncentracijos. Nepagrįsta, pernelyg didelė centralizacija gimdo autoritarizmo ir totalitarizmo antidemokratinės tendencijas. Centralizacija tikrosios demokratijos pagrindu ne tik neatmetama, bet ir skatina vietinę iniciatyvą ir aktyvumą. Demokratinė centralizacija nepripažįsta dviejų kraštutinumų: neribotos, biurokratinės centralizacijos ir neribotos anarchinės decentralizacijos. Todėl centralizacija turi būti lanksti, taip pat turi būti atsižvelgiama į visuomeninio gyvenimo sferų ir įvairių sąlygų specifiką. Patyrimas rodo, kad visos šakos – transportas, ryšiai, energetika, gynyba – objektyviai reikalauja didelės centralizacijos, o kitos – švietimas, sveikatos apsauga, kultūra, socialinis aprūpinimas – to nereikalauja. Todėl viename šakose centralizacija gali didėti, o kitose mažėti.

DARBAS – žmogaus fizinių bei protinių gebėjimų naudojimas ekonominiams gėrybėms gaminti. Tai visuomeniškai naudinga veikla, kurioje suderinus asmeninius ir visuomeninius interesus gaminamos ekonominės vertybės. Darbo procesas apima: 1) tikslingą žmogaus veiklą; 2) darbo subjektą, t. y. į ką nukreiptas darbas; 3) darbo priemones, kurios naudojamos. Atskirai galima išskirti darbą namuose (namudinį darbą) ir darbą ne visą darbo dieną. Darbas namuose yra ypatinga darbo organizavimo forma, padedanti įtraukti į visuomeninę gamybą ir racionaliai panaudoti darbo jėgą, siekiant plėsti prekių gamybą ir paslaugų tiekimą. Darbas namuose sudaro palankias galimybes įsidarbinti gyventojams, kurie dėl šeimyninių aplinkybių, sveikatos būklės ar kitų priežasčių negali dirbti tiesiogiai įmonėje ar kitoje organizacijoje ir todėl dirba namuose. Darbas ne visą darbo dieną – tai savanoriška nuolatinio užimtumo forma pagrindinėje darbovietėje, kai su darbdaviu sutarus darbo laikas sutrumpinamas ir darbo užmokestis priklauso nuo faktiškai dirbto laiko arba pagamintos produkcijos (paslaugos) kiekio ir kokybės.

DARBDAVYS – asmuo ar firma, kuri samdo darbo jėgą prekėms gaminti ar paslaugoms teikti; viena iš darbo sutarties šalių, kuri kitai šaliai, t. y. darbuotojui, už jo darbą ir tam tikrą pareigų vykdymą išsipareigoja mokėti darbo užmokestį ir garantuoja darbo sąlygas, numatytas įvairiuose norminiuose aktuose. Darbdavių sąlygos yra susivienijimai, organizacijos, atstovaujančios jų bendriems interesams palaikant santykius su valstybinėmis institucijomis ir darbuotojų sąjungomis (profesąjungomis). Tai Lietuvos pramonininkų konfederacija, Lietuvos žemės ūkio bendrovių asociacija ir kt.

DARBINIS MOBILUMAS – darbo vietos keitimas toje pačioje darbovietėje, darbovietės keitimas toje pačioje teritorijoje. Gyvenamosios vietos keitimas vadinamas teritoriniu mobilumu. Darbinis mobilumas yra vienas iš svarbiausių rinkos ekonomikos ir darbo rinkos išsivystymo požymių. Darbinis mobilumas formuoja nacionalinę darbo rinką, kurioje užmokestis už vieną ir tą patį darbą maždaug vienodas visose šalyse, atsižvelgiant į skirtingas gyvenimo sąlygas. Darbo jėgos migracija yra darbinio mobilumo forma. Darbo jėgos migracija gali būti dviejų rūšių: 1) įprastinė darbo jėgos migracija, keičiant gyvenamą vietą; 2) švytuoklinė migracija, t. y. darbo jėgos mechaninis judėjimas, darbuotojams važinėjant iš namų į darbo vietą (kitame mieste, rajone) nekeičiant nuolatinės gyvenamosios vietos.

DARBO APMOKĖJIMAS – atlyginimas už padarytą darbą ar dirbtą laiką. Darbo apmokėjimo fondą sudaro bendroji piniginių lėšų suma, skirta apmokėti darbuotojams už atliktą darbą, priklausantį nuo darbo kiekio ir kokybės. Darbo apmokėjimo formos yra skirtingi darbo apmokėjimo būdai, kuriuos lemia darbo pobūdis ir specifiška. Išskiriamos dvi darbo apmokėjimo formos – laikina ir vienetinė. Pagal laikiną darbo apmokėjimo formą darbo užmokestis skaičiuojamas už faktiškai dirbtą darbo laiką, pagal vienetinę – už faktiškai pagamintus produktus pagal nustatytus įkainius. Darbo apmokėjimo sistemos yra darbo užmokesčio skaičiavimo būdai pagal darbo sąnaudas ir rezultatus. Tiek laikinai, tiek vienetinei darbo apmokėjimo formai gali būti taikomos įvairios apmokėjimo sistemos, pvz.: laikina paprastoji ir premijinė, vienetinė paprastoji ir akordinė.

DARBO BIRŽA (ĮDARBINIMO TARNYBA) – įstaiga, tarpininkaujanti tarp darbdavių ir ieškančių darbo piliečių, padedanti jiems įsidarbinti. Darbo birža tiria darbo jėgos pasiūlą ir paklausą, veda bedarbių apskaitą, moka bedarbio pašalpą, teikia informaciją apie paklausias profesijas, atlieka jaunimo profesinį orientavimą. Greta valstybinių darbo biržų steigiamos privačios darbo biržos, kurių paslaugos yra mokamos. Darbo biržos reguliuojama darbo rinka yra šalies darbo rinkų dalis, kurioje darbo pasiūla ir paklausa derinama tarpininkaujant darbo biržoms. Tai vienas iš rodiklių, apibūdinantis šalies darbo rinkos išsivystymo lygį.

DARBO DRAUSMĖ – privalomas kiekvieno darbuotojo gamybos technologijos (technologinės drausmės) ir darbo organizavimo (socialinės drausmės) taisyklių laikymasis, t. y. savo pareigų atlikimas darbe, laikantis drausmės, nustatytu laiku pradėti ir baigti darbą.

DARBO INTENSIVUMAS – darbo įtampa, darbo jėgos (fizinių, protinių pastangų) eikvojimo laipsnis per laiko vienetą (darbo dieną, valandą). Tai darbo kiekis, atliktas per tam tikrą laikotarpį. Jis matuojamas fizinių ir protinių pastangų bei gebėjimų visuma, norint produktyviau gaminti prekes arba suteikti paslaugas. Darbo intensyvumas glaudžiai susijęs su darbo humanizavimu – darbo turinio intelek-

tualizavimu ir optimalių darbo sąlygų žmonių darbinės veiklos procese sudarymu.

DARBO IŠTEKLIAI – šalies darbingi gyventojai, užimti ar neužimti, bet potencialiai galintys dalyvauti visuomeniškai naudingoje veikloje, kuriant materialines vertybes ir teikiant paslaugas. Darbo išteklius apibūdina darbingų gyventojų skaičius. Darbo ištekliai yra svarbus šalies ekonominio potencialo elementas. Jiems priskiriami: 1) visi darbingo amžiaus gyventojai, 2) dirbantys piliečiai – pensininkai, paaugliai, riboto darbingumo piliečiai (invalidai). Darbo ištekliai skirstomi į aktyviuosius (faktiškai užimtus) ir pasyviuosius (mokiniai, studentai, asmenys, dirbantys namų ūkyje). Darbo išteklių balansas yra rodiklių sistema, kur viename skyriuje nurodomi ištekliai pagal stambias amžiaus grupes (darbingo, iki darbingo, nedarbingo amžiaus asmenų darbo ištekliai), kitame – jų pasiskirstymas pagal nuosavybės formas ir ekonominę veiklą.

DARBO JĖGA – fiziniai ir protiniai žmonių gebėjimai, kuriuos galima panaudoti ekonominėje ar kitoje visuomeniškai naudingoje veikloje. Darbo jėgos pagrindą sudaro žmogaus darbingumas, t. y. sveikatos būklė, žinios ir įgūdžiai, kuriuos naudojant galima atlikti tam tikro sudėtingumo ir apimties darbą.

DARBO KOKYBĖ – konkretaus žmogaus gebėjimas atlikti tam tikro sudėtingumo funkcijas ir pasiekti skirtingų rezultatų, esant vienodoms darbo sąnaudoms ir sąlygoms.

DARBO KONCENTRACIJA – darbuotojų skaičiaus didėjimas atskirose įmonėse. Tai įmonių stambėjimo procesas. Darbo koncentracijos laipsnį galima išreikšti vidutiniu darbuotojų skaičiumi, tenkančiu vienai įmonei.

DARBO NAŠUMAS (PRODUKTYVUMAS) – konkretaus darbo produktyvumas. Darbo našumas matuojamas ekonominių gėrybių, sukurtų per laiko vienetą, kiekiu arba darbo laiku produkto vienetui pagaminti. Darbo našumo lygis yra svarbiausias visuomenės ekonominės pažangos rodiklis. Darbo našumas tiesiogiai priklauso nuo: 1) valdymo darbo ir gamybos organizavimo lygio; 2) gamybos technikos ir technologijos lygio; 3) darbuotojų kvalifikacijos; 4) darbo sąlygų; 5) darbo kolektyvo santykių problemų sprendimo.

DARBO PAJAMOS – pajamos, gaunamos iš tam tikros darbinės veiklos; užmokestis darbuotojams už atliktą darbą; darbdavio pelnas. Pelnas, gaunamas už gamtos išteklius, kapitalo rentą, dividendai. Palūkanos yra ne darbo pajamos. Ne darbo pajamų šaltiniu dažniausia yra investicijos – anksčiau sukauptų darbo pajamų rezultatas.

DARBO PAKLAUSA – tai visuomenės darbo jėgos poreikis darbo rinkoje. Paklausa yra svarbiausias darbo rinkos imlumą apibūdinantis rodiklis. Darbo paklausą plačiau prasme apibūdina dirbančiųjų skaičius ir laisvų darbo vietų skaičius. Darbo jėgos paklausą siaurąja prasme apibūdina tokie rodikliai: darbo biržose užre-

gistruotų laisvų darbo vietų skaičius, darbdavių paraiškų dėl darbuotojų skaičius, darbo vietų vakantiškumo lygis, teritorinėse darbo biržose kaupiama informacija apie laisvas darbo vietas pagal profesijas arba profesijų grupes. Be to, išskiriama darbo jėgos paklausa pagal ekonominės veiklos rūšis ir atskirus ekonomikos sektorius (valstybinis, privatus). Darbo paklausos struktūra parodo laisvų ir naujai įsteigtų darbo vietų sudėtį pagal profesinius, kvalifikacinius, socialinius, demografinius ir kitus požymius. Norintiems užimti tam tikras pareigas keliami profesiniai, kvalifikaciniai reikalavimai.

DARBO PASIŪLA – galinčių ir norinčių dirbti pagal samdą žmonių skaičius, jų socialinė, demografinė bei profesinė sudėtis. Darbo pasiūla apibūdina individų gebėjimas ir noras dirbti konkretų darbą, esant alternatyvioms darbo užmokesčio, darbo sąlygų, darbo laiko ir vietos pasirinkimo galimybėms. Darbo jėgos pasiūla – tai užimtieji ir bedarbiai. Siaurąja prasme – bedarbiai. Darbo jėgos pasiūla pagal tarptautinius standartus – tai gyventojai, kurie tyrimo metu siūlo savo darbą paslaugų ir prekių gamybos srityje.

DARBO POBŪDIS – sąvoka reiškianti socialinę ir ekonominę visuomeninio darbo esmę tam tikru šalies išsivystymo etapu. Jis nusako tą ypatingą būdą, kuriuo darbo jėga sujungiama su darbo priemonėmis. Darbo pasidalijimas yra susijęs su nelygiareikšmėmis darbo rūšimis, kurias visuomenė nevienodai vertina. Kokybiniai profesijų skirtumai lemia individo vietą visuomeniniame darbo pasidalijime, jo kultūrinį, techninį lygį, pajamų dydį, dalyvavimą valdyme, socialinį statusą.

DARBO REDUKCIJA – tai sudėtingo darbo kiekio įvertinimas paprasto darbo kiekiu.

DARBO RINKA – darbo jėgos pardavimo ir pirkimo ekonominių santykių sistema, kurioje formuojasi darbo pasiūla ir paklausa bei jo kaina – darbo užmokesčio. Taip darbo rinka apibūdinama kaip rinkos ekonomikos sudedamoji dalis. Skiriama oficialioji ir neoficialioji darbo rinka. Pirmoji numato: 1) darbo pasiūlos laisvę, t. y. pasirinkimo laisvę tarp darbo ir nedarbo, laisvą profesijos ir veiklos rūšies pasirinkimą atsižvelgiant į asmeninius ir visuomeninius poreikius; 2) darbo paklausos laisvę, t. y. samdymo ir atleidimo iš darbo laisvę visiems darbdaviams, laikantis darbo įstatymų, garantuojant darbuotojų interesų apsaugą. Svarbiausi darbo veiklos elementai yra šie: darbo pasiūla ir paklausa, darbo rinkos konjunktūra, darbo jėgos kaina, konkurencija, infrastruktūra. Darbo rinkos sąvoka vartojama plačiąja prasme, atsižvelgiant į tai, kas laikoma darbo rinkos objektu. Darbo rinkos kaip ir kitų rinkų subjektai yra pirkėjas ir pardavėjas. Tačiau darbo rinkoje jie turi specifinį statusą. Jie yra ir darbdavys, ir darbuotojas.

DARBO RINKOS INFRASTRUKTŪRA – darbo rinkos mechanizmo funkcionavimo organizacinė-institucinė forma, kuri apibūdinama kaip valstybinių ir ne-

valstybinių institucijų bei teisinių normų, reguliuojančių šių institucijų veiklą bei darbdavių ir darbuotojų tarpusavio santykius, sistema. Įvairios infrastruktūros grandys tiria darbo rinkos konjunktūrą, darbo jėgos pasiūlą ir paklausą, atlieka bedarbių apskaitą, organizuoja jų socialinę apsaugą ir mokymą bei darbdavių ir darbuotojų perkvalifikavimą, padeda įsidarbinti. Išsivysčiusios darbo rinkos šalims būdingos institucijos, organizuojančios darbdavių ir samdomų darbuotojų bendradarbiavimą, ginančios jų kolektyvinius interesus, atliekančios valstybinį tarpininkavimą socialinės partnerystės klausimais.

DARBO RINKOS KONJUNKTŪRA – tai darbo jėgos pasiūlos ir paklausos santykis darbo rinkoje. Jis priklauso nuo daugelio ekonominių, socialinių, politinių veiksnių. Darbo rinkos konjunktūra gali būti perteklinė arba deficitinė, parodanti nevienodą atskirų socialinių grupių padėtį darbo rinkoje. Darbo pasiūlos ir paklausos pusiausvyra darbo rinkoje retai pasiekama. Darbo rinkos konjunktūrą apibūdina rodikliai: nedarbo lygis, konkurencijos norma ir laipsnis, įdarbinimo lygis ir norma, vidutinė nedarbo trukmė, bedarbių sudėtis pagal socialines, demografines, profesines, kvalifikacines charakteristikas. Darbo rinkos papildymo koeficientas – tai per tam tikrą laikotarpį užregistruotų ieškančiųjų darbo piliečių skaičiaus santykis su asmenų, nutraukusių per tą patį laikotarpį darbo paieškas, skaičiumi.

DARBO RINKOS POLITIKA – tai sudėtinė užimtumo politikos dalis. Ji lemia du svarbiausius uždavinius: 1) daro įtaką nedarbo lygiui ir trukmei, 2) socialiai apsaugo bedarbius. Šiuos uždavinius atitinka aktyvi ir pasyvi darbo rinkos politikos kryptis. Pirmoji apima valstybės ir socialinių bei ekonominių priemonių sistemą, kurios paskirtis apsaugoti dirbančius nuo nedarbo arba sumažinti nedarbo lygį, reguliuojant santykį tarp pasiūlos ir paklausos darbo rinkoje. Rinkos ekonomikos šalyse plačiai taikomos šios aktyvios darbo rinkos politikos priemonės:

- remiamas profesinis mokymas ir kvalifikacijų tobulinimas;
- finansinė parama esamoms darbo vietoms išsaugoti ir naujoms steigti sudėtinguose regionuose ir ūkio šakose;
- sudaromos sąlygos ne visiškam darbuotojų užimtumui (darbas sutrumpintą darbo dieną, savaitę). Aktyvi darbo rinkos politika yra tuomet, kai taikoma tokia socialinė ir ekonominė strategija, kuri garantuoja efektyvumo didinimą. Pasyvi šios rinkos politika – kai valstybės nustatytomis priemonėmis reguliuojamas kompensacinis mechanizmas ir garantuojamas draudimas nuo nedarbo. Santykis tarp šių dviejų politikos rūšių ir elementų – jų apimtis, kokybė ir efektyvumas – atskirose šalyse gali skirtis.

DARBO RINKOS PROGNOZAVIMAS – mokliškai pagrįsti spėjimai apie darbo rinkos padėtį artimesnėje ar tolimesnėje ateityje, apie jos pagrindinių rodiklių ir para-

metrų pokyčius, raidos tendencijas, alternatyvius vienos ar kitos padėties pasiekimo būdus ir terminus. Darbo rinkos prognozavimas grindžiamas esamos padėties analize ir raidos perspektyvų įvertinimu socialinėje, ekonominėje, demografinėje, gamybinėje, mokslo ir technikos srityse. Darbo rinkos rodikliai yra darbo rinkos sąvokų kiekybinės charakteristikos. Kiekvienas daiktas ar reiškinys turi kiekybinį ir kokybinį apibrėžtumą. Kokybinis apibrėžtumas (sąvoka, definicija) nusako reiškinio esmę, kiekybinis tos esmės kiekis – svoris, dažnumas, trukmė ir kt. rodikliai – gali būti reiškiama natūriniais ir santykiniais dydžiais. Ne kiekvieną sąvoką galima išreikšti kiekybiškai koku nors rodikliu. Abstraktesnės sąvokos išreiškiamos kitomis, konkretesnėmis sąvokomis, kurias tiesiogiai galima išreikšti konkrečiais rodikliais. Darbo rinkos atskiras savybes ir parametrus paprastai apibūdina gana abstrakčios sąvokos, kurių kiekybinės charakteristikos išreiškiamos ne vienu, bet keliais rodikliais.

DARBO SĄLYGOS – gamybinių, techninių, socialinių ir organizacinių veiksnių visuma, turinti įtakos darbo procesui ir lemianti darbo jėgos sąnaudas, apimtį ir jų atkūrimą. Sąlygiškai galima išskirti tokias darbo sąlygas:

- ekonomines (darbo apmokėjimas),
- organizacines (darbo režimas, pamainingumas),
- technologines (darbo ritmas, kūrybiškumas, monotoniškumas),
- psichofiziologines (fizinė ir protinė įtampa),
- psichologines (darbo kolektyvo santykiai),
- higienines (darbo vietos estetika, temperatūra, drėgmė).

DARBO SOCIOLOGIJA – sociologijos šaka, nagrinėjanti socialinių grupių ir individų socialinius ir profesinius vaidmenis bei statusus, jų darbinės veiklos sąlygas ir formas.

DARBO TURINYS – sąvoka, apibūdinanti konkretaus darbo specifinius požymius. Tai organizacinė, technologinė darbinės veiklos charakteristika, nusakanti atskirų operacijų nuoseklumą, fizinių ir protinių pastangų santykį darbo procese, darbo monotoniškumą arba įvairumą. Konkretaus darbo turinį lemia: darbo objektas, darbo priemonės ir darbo produktas, jų technologinio sąveikavimo būdas, kurį tiesiogiai rodo darbo operacijų visuma ir jų nuoseklumas. Darbo turinį galima nagrinėti dviem lygiais: darbo vietos lygiu ir visuomenės lygiu. Pirmąjį lygį suprantame kaip darbo operacijų, apibūdinančių visuomeninio darbo turinį, visumą. Integraliniais darbo turinio rodikliais laikytina fizinių ir protinių pastangų intensyvumas, išreiškiantis darbo intelektualizavimo laipsnį, bei darbo socialinė prasmė. Galima išskirti:

- žemo intelektualinio lygio darbą,
- vidutinio intelektualinio lygio darbą,
- aukšto intelektualinio lygio darbą.

DARBO UŽMOKESTIS – darbo įvertinimas pinigais, kurį sudaro pagrindinė alga, priemokos, priedai ir premijos. Darbo užmokesčio išsaldymas – valstybės anti-infliacinė politika, siekiant išsaugoti esamą darbo užmokesčio lygį, neatsižvelgiant į prekių ir paslaugų kainų didėjimą. Dėl to sumažėja realus darbuotojų darbo užmokestis. Darbo užmokesčio tarifas – užmokestis, kurį gauna darbuotojas už normalų darbo laiką. Faktinis darbo užmokestis – tai ne tik darbo užmokestis, bet ir viršvalandžių apmokėjimas. Skiriamos darbo užmokesčio formos:

- alternatyvus – didžiausias užmokestis, kurį gautų individas, pasirinkęs geriausią (alternatyvų) darbą;
- laikinis – darbo užmokesčio organizavimo forma, kai užmokestis mokamas, atsižvelgiant į dirbtą laiką ir darbuotojo pareigas;
- nominalus – piniginis darbo užmokestis;
- realus – prekių ir paslaugų kiekis, kurį galima gauti už nominalų darbo užmokestį;
- ribinis – visų darbuotojų bendro darbo užmokesčio pasikeitimas, susijęs su papildomo darbuotojo priėmimu į darbą;
- vienetinis – darbo užmokesčio organizavimo forma, kai užmokestis priklauso nuo pagamintų produktų ar suteiktų paslaugų kiekio ir kokybės.

DEZINFORMACIJA – 1) klaidingų žinių tyčinis skleidimas propagandos sumetimais; 2) perduodamų duomenų sąmoningas iškraipymas, siekiant sukelti klaidingą įvaizdį tų duomenų vartotojams. Dezinformacija perduodama per masines informavimo priemones, elektroninius informavimo tinklus, reklamą, skleidžiant propagandą, manipuluojant visuomenės nuomone, ekstrapoliuojant sociologinių tyrimų rezultatais. Sociologijoje išskiriama nesąmoninga ir sąmoninga dezinformacija. Pirmoji apima klaidas, atsiskleidžiančias interpretuojant socialinių ir politinių tyrimų duomenis, politinius veiksmus. Visa tai gali būti neapgalvotų ir klaidingų visuomeninių ir politinių sprendimų priežastis. Antroji, sąmoninga dezinformacija apima istorinių ir šiuolaikinių įvykių tikslingą iškraipimą. Teisinės valstybės priima įstatyminius aktus apie apsisaugojimą nuo dezinformacijos (pvz., įstatymai apie atsakomybę, dėl melagingų žinių skleidimo, provokacijos ir ekstremizmo ir kt.).

DALYKINIAI ŽAIDIMAI SOCIOLOGIJOJE – socialinių uždavinių sprendimo paieškos, metodai, dėl situacijų modeliavimo pritraukiantys kompetentingus ekspertus – specialistus ir vadybininkus. Šie žaidimai apima scenarijaus ir taisyklių formavimą, dalyvių pasiskirstymą pagal vaidmenis, siužeto versijų gausą. Dalykiniai žaidimai paplito formuojant valdymo sprendimų priėmimo įgūdžius, ieškant nestandartinių politinių, socialinių-ekonominių, etninių ir kitų problemų sprendimų. Šie žaidimai gali būti naudojami testuojant darbuotojų profesinius ir asmeninius sugebėjimus.

DEMOGRAFIJA – mokslas, tiriantis gyventojų sudėtį, kiekybinius ir kokybinius jos struktūros kitimus tam tikromis istorinėmis sąlygomis. Duomenis tyrimams teikia demografinė statistika. Demografinė aklavietė yra pati blogiausia situacija, kai gyventojų skaičiaus padidėjimas, aplinkos užterštumas ir ekonominis nuosmukis gali sužlugdyti pragyvenimo standartus ir padidinti mirtingumą. Demografinė kaita – perėjimas nuo didelio gimstamumo ir mirtingumo modelio prie mažo gimstamumo ir mirtingumo modelio. Demografinė politika yra socialinių priemonių sistema, kuria siekiama formuoti sąmoningą visuomenės pažiūrą į demografinių problemų sprendimą.

DIAGNOSTIKA (SOCIOLOGINĖ) – socialinių problemų ir sociologų sugebėjimų tiksliai diagnozuoti socialines problemas, pažinimo metodų visuma, elektroninių bazių su diagnostiniais duomenimis ir kompiuterinėmis programomis sukūrimas. Diagnostika nagrinėja žmonių elgesio visuomenėje socialinius motyvus ir priežastis, socialinių procesų, reiškinių priežasčių – pasekmių determinantą. Sociologinė diagnostika diagnozuoja visuomeninių santykių, tautos mentaliteto ir kultūros galimas permainas, atsižvelgiant į ekonominio gyvenimo principų, ūkininkavimo formų ir valstybinio valdymo pokyčius. Tam naudojami kompiuteriniai testai ir klausimynai.

DIVERGENCIJA (SOCIOLOGINĖ) – vienaarūšių socialinių reiškinių, procesų, sistemų kiekybinės ir kokybinės įvairovės didinimo procesas. Pasaulyje, atskiroje tautoje arba valstybėje vyksta ir konvergencija, ir divergencija, t. y. įvairių struktūrinių elementų išsiskyrimas. Tai priešingi, bet tarpusavyje susiję procesai. Divergencija yra konvergencijos sąlyga ir prielaida bei atvirkščiai. Socialinės divergencijos pavyzdžiai: industrinių visuomenių įvairiapusiškumo didėjimas šiuolaikiniame pasaulyje, vienos rasės arba etnoso suskilimas į kelias giminiškas rases ir etnosus.

DIVERSIFIKACIJA (SOCIALINĖ) – socialinės veiklos objektų plėtra atsirandant naujiems struktūriniais elementams, silpnai susijusiems vienas su kitu. Socialinės sistemos posistemų autonomizacijos stiprėjimas iškelia būtinumą vienyti pastangas sprendžiant atitinkamas visuomenės problemas. Šiuo tikslu kuriasi amorfinės socialinės organizacijos, kurių atskiri elementai išsaugoja atitinkamus autonomiškumo požymius. Tai lemia savarankiškų veiksmų pakankamą operatyvumą, bet reikalauja iš centrinių organų sumanumo, koordinuojant visų struktūrinių padalinių funkcionavimą.

DISKRIMINACIJA (SOCIALINĖ) – teisių mažinimas arba atėmimas visuomenės nariams arba jų susivienijimams dėl socialinės priklausomybės, turtinės padėties, gimimo vietos, pasireiškianti net per skirtingas produktų *kainas*. Pastaroji yra identiškų produktų skirtingų kainų nustatymas skirtingoms vartotojų grupėms. Diskriminacija gali būti oficiali, paremta veikiančiais įstatymais, ir paslėpta, neoficiali,

kada įstatymuose nėra socialinių apribojimų ir net deklaruojamas visų visuomenės narių lygiateisiškumas, o realiame gyvenime to nėra. Pirmoji paprastai būdinga totalitariniams ir autoritariniams režimams, o antroji pasitaiko ir demokratinėse šalyse.

DISKURSAS SOCIOLOGIJOJE – socialinės komunikacijos rūšis, naudojama įvairiose sociologinėse apklausose (standartinis interviu, telefoninis monitoringas, profesinis bei asmeninis marketingas ir t. t.), siekiant optimalaus tarpusavio supratimo su respondentais, psichologinio suderinamumo ir išgilinimo į apklausiamų asmenų nuomones, pažiūras ir motyvus. Jis pasireiškia socialinių subjektų tarpusavio bendradarbiavimo pozicijų, individualių nuomonių ir problemų svarstymu, palyginimu, variantų pagrindimu. Diskursas naudojamas praktikoje siekiant giliau išstudijuoti visuomenės nuomonę.

DISPERSINĖ ANALIZĖ – statistinis metodas, nagrinėjantis faktorių įtaką socialiniam reiškiniui, ekonominio eksperimento rezultatui. Pagal analizuojamų rodiklių skaičių yra skiriama vienafaktorinė ir daugiafaktorinė analizė. Dvifaktorinės analizės pavyzdys: bendro klausimų skaičiaus anketoje, užpildymo motyvacijos, gyvenamosios ir darbo vietos įtaka grąžintų anketų skaičiui (koeficientui).

DISTANCIJA SOCIOLOGIJOJE – socialiai reikšmingas ir priimtinas atstumas, ekonominis, teritorinis, kultūrinis intervalas tarp individų, socialinių grupių, sluoksnių, klasių, kuris yra priimamas lyginant vieno individų socialinio statuso skirtumus su kitų individų analogišku statusu. Distancija apibrėžia socialinio bendravimo dalyvių statusus. Distancijos pagrindą sudaro stratifikaciniai (klasiniai, turiniai, išsilavinimo) skirtumai tarp visuomeninių sluoksnių ir individų. Šie skirtumai nustato distancijos hierarchiją ekonominėje, politinėje, kultūrinėje sferose. Distancija palaikoma įvairiuose sociumuose per savotiškus ritualus, kastinius ženklus ir požymius, titulus, laipsnius, regalias. Distancija būtina įvairių visuomenės sluoksnių, grupių, klasių gyvenimiškos veiklos proceso struktūrizavimui. Taip distancija pasireiškia kaip valstybinio valdymo elementas sociume. Nustatant distanciją sociologijoje naudojami įvairūs koreliacijos būdai.

DISFUNKCIJA (SOCIALINĖ) – socialinio organizmo funkcijų sutrikimas dėl vidinės struktūros tvarkos sugriovimo, jos pusiausvyros su aplinka suardymo. Disfunkcija pakerta socialinio organizmo „sveikatą“, dažnai ją visiškai pražudydama. Daugelis socialinių struktūrų apibūdinamos atitinkamu santykiu tarp joms būdingų socialinių disfunkcijų ir funkcijų. Šia prasme absoliučiai „sveikų“ socialinių organizmų nepastebima. Disfunkcija gali būti atvira ir paslėpta (latentinė), taip pat ir specifinė įvairiose visuomenės dalyse. Socialinės disfunkcijos pagrindinė priežastis yra paties socialinio gyvenimo sudėtingumas ir priešingumas, jo nuolatinis vystymasis ir tobulinimas, vertybių ir idealų, naujų organizacijos formų paieška.

DOKUMENTAS (SOCIOLOGINIS) – plačiaja prasme vienas iš pirminės sociologinės informacijos šaltinių. Dokumentai skirstomi pagal formą (rankraščiai, mašinarščiai, ikonografiniai, fonetiniai ir kt.), pagal autorius (asmeniniai, sudaromi privačių asmenų jų pačių iniciatyva, oficialūs – įstaigų ir organizacijų), pagal patikimumo laipsnį, informacijos pilnumą ir t. t. Siaurąja prasme sociologiniai dokumentai yra tokie dokumentai, kurie sudaromi specialiai tyrimų tikslams (anketos, klausimynai, dienoraščiai, stebėjimai ir kiti, taip pat skiriami taip vadinamieji lauko dokumentai).

DOKUMENTINIS METODAS SOCIOLOGIJOJE – dokumento socialiniame kontekste nagrinėjimo ir aiškinimo būdas, tarnaujantis sociologinės informacijos gavimo ir analizės tikslams. Jis derina dvi dokumentų analizės puses: tradicinę, susijusią su esamos informacijos supratimu, aiškinimu, ir formalizuotą, siekiančią panaikinti tyrėjo nuostatų įtaką dokumentų analizės eigai ir tyrimų rezultatams. Tradicinė analizė įgalina atsakyti į klausimus apie dokumento autorių ir jo kūrimo tikslus, atskiria informaciją apie faktus nuo vertinimų, patikrina jų patikimumą ir tikrumą. Atsakymas į visus šiuos klausimus sudaro palankias sąlygas formaliai dokumentų analizei, pagrįstai paieškos procedūrų standartizacija.

DRAMATURGINIS POŽIŪRIS – socialinių veiksmų ir reiškinių nagrinėjimo ir interpretavimo metodas, naudojamas simboliniame interakcionizme. Jis nagrinėja žmonių, kaip aktorių, sąveiką: socialiniai vaidmenys yra analogiški teatraliniams vaidmenims. Siekdami savo tikslų, žmonės paprastai projektuoja tipinius „dramaturgiškus“ vaidmenis, adekvačius atitinkamai situacijai. Pastaraisiais metais šis metodas aktyviai naudojamas socialinio gyvenimo praktikoje. Įvairiems įvykiams (žaidimams arba ritualams) suteikiama ypatinga simbolinė prasmė. Tokių veiksmų pavyzdžiais gali būti karalių karūnacijos arba prezidentų inauguracijos, simbolizuojančios visuomenės suvienijimą, taip pat deputatų demaršai, kariniai paradai, įvairūs masiniai šou, ritualinės priemonės.

EKONOMINĖS GEROVĖS MATAS – išsami ekonominės gerovės išraiška, matuojama nacionalinio produkto apimtimi, tenkančia vienam gyventojui, atsižvelgiant į jo laisvalaikį, gamtos taršą ir kitus gerovę veikiančius nepiniginius veiksnius.

EKONOMINĖ SOCIOLOGIJA – sociologijos šaka, nagrinėjanti ekonominių procesų sociologinius aspektus ir žmonių ekonominę elgseną visuomenėje, socialinio organizavimo formas, tarpusavyje susijusių vaidmenų sistemas, vertybes ir normas, reguliuojančius ekonominę veiklą konkrečioje visuomenėje, tarpusavio santykius tarp ekonominių institucijų

EGZISTENCINIO MINIMUMO SKURDAS – skurdo samprata, pagal kurią skurstančiomis laikomos šeimos ir asmenys, kurių pajamos yra nepakankamos išsi-

gyti minimumą reikmenų (maisto, pastogę, drabužių ir pan.), reikalingų paprasčiausiam fiziniam produktyvumui išlaikyti.

EKONOMINIS ŽMOGUS – tobulai, racionalaus ir ekonominiu interesu besivadovujančio žmogaus idealizuotas įvaizdis.

GEROVĖS VALSTYBĖ – valstybė, pripažįstanti savo atsakomybę už piliečių gerovę ir organizuojanti programas socialiniams pavojams išvengti.

GYVENIMO BŪDAS – individų, socialinių grupių, visuomenės tipiškos veiklos būdų visuma, apžvelgiama kartu su gyvenimo sąlygomis ir leidžianti kompleksiskai vertinti pagrindines socialines gyvenimo sferas: darbą, buitį, kultūrą, socializacijos sąlygas, socialinį aktyvumą, tiek normalaus, tiek ir deviantinio elgesio principus. Skiriamas istorinis (individo, socialinės grupės) gyvenimo būdas, skirtingų sferų (miesto, kaimo) bei socialinės krypties (jaunimo, moterų, pensininkų) gyvenimo būdas.

GYVENIMO KOKYBĖ – socialinė kategorija, apibūdinanti žmonių materialinių bei kultūrinių gyvenimo sąlygų ypatybes ir savybes, jas lyginant su standartu arba tam tikru lygiu, šių sąlygų tinkamą patenkinimą; šiuolaikinėje sociologijoje gyvenimo kokybė apima tas visuomenės ir asmens gyvenimo sritis, kurių negalima išreikšti kiekybiniais rodikliais.

GYVENIMO LYGIS – fizinių, intelektinių, socialinių žmogaus poreikių patenkinimo laipsnis, dažniausiai nusakantis šalies gyventojų ar jų grupės aprūpinimą jų gyvenimui būtinomis gėrybėmis.

IDEALAS (SOCIALINIS) – tobulos visuomenės santvarkos pavyzdys, aukščiausias galutinis tikslas optimizuojant visuomenės socialinį vystymąsi ir jo struktūras. Atstovaudamas socialinių vertybių sistemai, socialinis idealas yra svarbus socialiniame reguliavime, siekiant socialinių struktūrų ir jėgų vienybės bei sutarimo, keliant visuomenės narių iniciatyvą ir aktyvumą. Idealų – taikos, demokratijos, humanizmo, pilietinės visuomenės, teisinės valstybės, visuomeninės savivaldos ir kitų – bendrumas yra svarbiausias visuomenės susitelkimo veiksnys. Ir priešingai, socialinių idealų praradimas arba ryškus pakeitimas paprastai suskaldo visuomenę, didina socialinę įtampą, skatina socialinę apatiją, pasyvumą ir kitas negatyvias pasekmes.

IDENTIFIKACIJA (SOCIALINĖ) – atitikimo tarp individo arba grupės elgsenos ir supančios socialinės aplinkos reikalavimų nustatymo procesas. Ji formuojasi socializacijos procese ir gali būti nagrinėjama kaip šio proceso specifinė pusė. Identifikacija yra institucionalizuota ir pasireiškia per atskirų žmonių ir grupių veiksmų atitikimą instituciniams reikalavimams. Socialinė identifikacija prarandama, kada socialinėje aplinkoje vyksta ženklūs pokyčiai, susiję su socialinių institutų griovimu ir socialinių normų bei vertybių veikiančios sistemos peržiūra.

IŠMATAVIMAS (SOCIOLOGINIS) – sociologinės informacijos gavimas iš tyrimo šaltinių ir jos analizė, susijusi su tyrinėtojų nuomone apie socialinių objektų

struktūrą ir savybes, taip pat apie sociologinės informacijos prigimtį. Sociologui dažnai svarbu užfiksuoti vieno ar kito objekto požymius, o ne tik jo tipiškumą. Todėl sociologai parengia tokius išmatavimo būdus, kurie įgalina atsižvelgti į unikalumą tipiniame objekte.

IMUNITETAS SOCIOLOGIJOJE – socialinių objektų gebėjimas apsisaugoti nuo jėgų, griaunančių socialinės sistemos vientisumą. Jo tikslas išsaugoti individų, grupių, įvairių visuomenės sluoksnių, klasių, socialinių institutų, viso visuomeninio mentaliteto struktūras, ypatumus ir identiškumą. Imuniteto ignoravimas gali deformuoti visą visuomeninę bei ekonominę farmaciją arba atskirus jos segmentus. Skiriamas išorinis ir vidinis imunitetas. Pirmasis apima valstybės konstitucinių pagrindų gynimo mechanizmą, teritorinį vientisumą ir nacionalinę nepriklausomybę. Antrasis, t. y. vidinis, apima valstybinių struktūrų kontrolės mechanizmą.

INOVACIJA (SOCIALINĖ) – naujovė kaip žmonių veiklos procesas ir rezultatas siekiant sukurti, išplatinti ir įdiegti kažką nauja socialiniame gyvenime. Ši sąvoka atėjo į visuomenės mokslus iš etnologijos ir antropologijos dar XIX a. ir buvo priešpastatoma sąvokai *tradicija*. Šiuolaikinėje sampratoje socialinė inovacija reiškia socialinių naujovių kūrimą, plėtrą ir naudojimą. Šis procesas gali būti radikalus arba kreipiamas palaipsniui tobulinti visuomenę.

INSTITUTAS (SOCIALINIS) – socialinės veiklos santykiniai pastovūs tipai ir formos, socialinės sistemos struktūriniai komponentai, besiskiriantys pastovia vidine struktūra, savo elementų integruotumu, daugiapusiškumu ir funkcijų dinamiškumu. Jis yra specifinis socialinės sistemos junginys, užtikrinantis socialinių ryšių ir santykių santykinį pastovumą visuomenėje. Kiekvienas socialinis institutas disponuoja materialinėmis sąlygomis, užtikrinančiomis sėkmingą normatyvinių nurodymų vykdymą ir socialinės kontrolės įgyvendinimą. Institutas turi savo veiklos tikslą, disponuoja funkcijomis, socialinių statusų ir vaidmenų rinkiniu. Socialiniai institutai įgalina visuomenės narius tenkinti savo poreikius, stabilizuoja socialinius santykius, prisideda prie žmonių ir visos socialinės sistemos veiksmų suderinimo ir integruotumo.

INSTITUCIONALIZACIJA (SOCIALINĖ) – socialinės veiklos įvairių tipų formavimo procesas pagal socialinių institutų formą, t. y. šios veiklos tapimas institucija; kurio nors socialinio fakto arba įpročio visuomeninis į(si)tvirtinimas. Šis procesas atsiranda ir plėtojasi keturių socialinių prielaidų pagrindu:

- 1) atitinkamų visuomeninių poreikių formavimas;
- 2) būtinų organizacinių struktūrų formavimas ir plėtra;
- 3) sudarymas socialinių sąlygų ir galimybių formuoti asmenybę, vertybines orientacijas ir lūkesčius;
- 4) naujos socialinės veiklos integracija į visuomeninių santykių struktūrą.

Visas procesas pasibaigia formalių ir neformalių sankcijų formavimu bei socialinės kontrolės įgyvendinimu.

INSTRUMENTINĖ FUNKCIJA – susijusi su socialinės sferos sociologinės analizės metodų, metodikos ir informacijos rinkimo technikos, socialinių procesų reguliavimo, socialinių technologijų parengimu. Tai įgalina automatizuoti socialinių santykių ir procesų valdymą. Socialinių procesų dinamiškumo plėtros sąlygomis tradiciniai socialinės analizės būdai ir procedūros tampa vis mažiau patikimos. Socialinės sferos informacija ir kompiuterizacija, naujų technologijų taikymas sukuria prielaidas efektyviam socialinės sferos valdymui šiuolaikinėmis sąlygomis.

INSTRUMENTARIJUS (SOCIOLOGINIO TYRIMO) – sociologinių metodų, technologijų ir būdų visuma, naudojama, rengiant duomenis ir juos apdorojant. Jo sudėtis ir struktūra yra susijusi su pagrindiniais sociologinių tyrimų etapais ir susideda iš:

- 1) tyrimo parengimo (atrankos skaičiavimų);
- 2) pirminių duomenų rinkimo metodikos (instrukcijos, stebėjimų, reikalavimų atrankai ir duomenų analizei);
- 3) apklausos vedimo metodikos (anketų išsiuntimas ir surinkimas, interviu, elektroninė apklausa ir t. t.);
- 4) gautų duomenų apdorojimo metodikos (anketų užpildymo teisingumo tikrinimas, reprezentacinės informacijos atrinkimas, gautų duomenų apibendrinimas);
- 5) sociologinio tyrimo rezultatų analitinės-informacinės interpretacijos metodikos (duomenų literatūrinis apdorojimas, informacijos koreliacinė analizė, grafinis pavaizdavimas, analitinis apibendrinimas).

INTEGRACIJA – 1. Sisteminio struktūrinio metodo sąvoka, reiškianti atskirų dalių sujungimą į vieną sistemą; tarp dalių ir jų funkcijų esantys santykiai, suprantami kaip koordinuoti bei subordinuoti ir reguliuojami visos sistemos interesų požiūriu. 2. Valstybių, jų visuomeninio, politinio ir ekonominio gyvenimo atskirų dalių sujungimas į vieną sistemą, joje nustatant kiekvieno elemento funkcijas ir vaidmenį. 3. Panašių objektų arba elementų sutelkimas bendriems veiksams atlikti.

Sociologijoje integracijos sąvoka vartojama dėl socialinių sistemų, jų vientisumo ir funkcionavimo pobūdžio. Svarbiausias rodiklis, o kartu ir integruotos ir sveikos visuomenės resursas yra organinis solidarumas. Moralinės taisyklės diktuoja pagrindines socialinio solidarumo sąlygas, žmones priverčia taikstyti vienus su kitais. Socialinės sistemos integracija vyksta bendrų vertybių ir normų pagrindu visiems visuomenės nariams. Didėjant socialinių veiksmų sistemos diferencijavimui ir sudėtingumui integracijos problemos taip pat didėja. Šiuolaikinėmis sąlygomis šios problemos įgyja ypatingą reikšmę dėl visos vertybinės-normatyvinės sistemos

krizės ir nebuvimo tų vertybinių pavyzdžių, kurie galėtų būti visuomeninio *konsensuso* pagrindu.

INTERVIU – socialinės informacijos gavimas žodine apklausa, siekiant sukurti darbinės hipotezes, papildančias ar patikslinančias duomenis, gautus kitais tyrimo metodais, ar jas panaudoti kaip pagrindinį duomenų rinkimo būdą. Atsižvelgiant į formalizacijos laipsnį yra skiriama: standartizuoti interviu, kada visiems respondentams užduodami tie patys klausimai vienu ir tuo pačiu nuoseklumu; laisvasis interviu, vykstantis pasikalbėjimo forma duotąja tema. Kitaip nei anketavimas, interviu atlieka specialiai parengtas asmuo. Sociologijoje interviu yra „menas užduoti klausimus“. Sėkmingo interviu būtina sąlyga yra procedūrų prisilaikymas:

- 1) respondento, kaip tyrinėjimo objekto, tikslus išsirinkimas;
- 2) interviu vietos ir laiko nustatymas, optimaliai atitinkantis tyrinėjimo tikslus ir uždavinius;
- 3) atsakymų ir pasikalbėjimo eigos išsamūs, korektiški užrašymai;
- 4) interviu medžiagos teisingas apiforminimas.

Interviu sėkmė priklauso nuo bendravimo kokybės, kontakto tarp dalyvių, jų tarpusavio supratimo ir pasirengimo padėti vienas kitam. Sėkmingiausios interviu pritaikymo sritys: kokybiniai tyrinėjimai, ekspertų apklausos, telefoninės apklausos, pilotažiniai tyrinėjimai, kontroliniai ir atrankiniai pasikalbėjimai.

INTERESAS – individų, socialinių grupių ir bendrijų veiksmų priežastis arba stimulus, kurie apibrėžia jų socialinę elgseną. Kitaip nei poreikis, interesas yra nukreipiamas ne tiek į vartojimo objektą, kiek į socialinius institutus, visuomenės įstaigas, nuo kurių priklauso daiktų ir gėrybių paskirstymas. Skiriami asmeniniai, grupiniai ir visuomeniniai interesai, taip pat ekonominiai, socialiniai, politiniai ir dvasiniai interesai. Gali būti nacionaliniai, regioniniai ir kiti interesai.

INTERIORIZACIJA (INTERNALIZACIJA) – socializacijos proceso svarbiausia dalis. Tai išorinių veiklos struktūrų virtimas vidinėmis žmogaus psichikos struktūromis, pvz., iš socialinės aplinkos gauti įsakymai, nurodymai virsta žmogaus vidinėmis elgesio normomis, skatindami jį mąstyti ir veikti. Tačiau ne visi žmonės vienodai įsisavina šias elgesio normas. Individo gyvenime iškyla problemos tarp pirmos ir tolesnės interiorizacijos.

INTERPRETACINĖS PARADIGMOS – sociologinės teorijos, kurios nors ir pripažįsta, kad visuomenė susideda iš atitinkamų struktūrų, tačiau vis tiek remiasi postulatu, kad struktūras lemia individų socialūs veiksmai. Šios krypties sociologams svarbiausia yra žmonių socialinės elgsenos pavyzdžių nagrinėjimas ir interpretacija. Kad sėkmingai vyktų žmogaus veiklos interpretacija, būtina atsižvelgti į socialinį, kultūrinį, ekonominį, politinį, kalbinį ir kitą kontekstą. Individo veiksmams gali būti adekvačiai suprasti, jei bus išsaugota jų unikali reikšmė. Tokia inter-

pretacija galima tik istoriniame ir tradiciniame kontekste. Čia svarbiausi yra normatyviniai-vertybiniai, darbiniai ir kiti individo gyvenimo aspektai.

INFANTILIZMAS (SOCIALINIS) –jaunimo subkultūroje, besiformuojanti atotrūkis tarp biologinio ir sociokultūrinio jaunimo tapimo suaugusiais žmonėmis. Jis pasireiškia dalies jaunimo, tapusio suaugusiais, nenoru vykdyti pastarųjų sociokultūrinės funkcijas, kurti šeimas ir t. t. Šį reiškinį galima vertinti kaip tam tikrą organizmo socialinės raidos sutrikimą: suaugęs žmogus turi vaikystės amžiui būdingų bruožų; toks žmogus nesugeba spręsti ir veikti savarankiškai, nori būti globojamas, linkęs į įvairias kompensacines reakcijas – fantazuoja, užuot ką nors daręs. Tokia jaunimo pozicija atsispindi priešingoje kultūrai ideologijoje ir įtvirtinama kaip protestas prieš „suaugusių kultūrą“.

INFORMACIJA (SOCIALINĖ) – žinių, duomenų, pranešimų apie socialinį gyvenimą visuma, esanti mainų objektas tarp visuomenės narių, jų grupių, organizacijų ir susivienijimų bei jų naudojama savo veikloje. Ji vaidina svarbų ir vis didėjančią vaidmenį tiek žmonių komunikacijoje, tiek ir visuomenės valdyme. Informacija tampa visuomeninio progreso svarbiausiu veiksmu.

INFORMACINIS PATIKIMUMAS – gautos informacijos patikimumo charakteristika, parodanti duotosios informacijos adekvatumą matavimo objektui; tai indikatorius, kuris parodo, kad informacija gauta patikimų matavimo procedūrų pagalba. Informacijos patikimumui užtikrinti naudojamos loginės įžvalgos apie galimas respondentų anketos klausimų formulavimo interpretacijas ir jų alternatyvas, gautų duomenų apie matuojamąjį objektą priešpastatymas patikimiems duomenims, ekspertų vertinimams, indeksų nustatymui.

INFORMACINĖ VISUOMENĖ – tai atvira, išsilavinusi, nuolat besimokanti ir savo veiklą grindžianti žinojimu visuomenė, kurioje tiek paprasti gyventojai, tiek ir visų lygių vadovai turi galimybę efektyviai naudoti šiuolaikines informacines technologijas ir nacionalinius bei globalinius skaitmeninius informacijos išteklius, o jos sudarytos valstybės bei savivaldos institucijos, pasitelkdamos šias technologijas ir išteklius, priima sprendimus ir užtikrina gyventojams viešosios informacijos prieinamumą ir patikimumą.

INFORMACIJOS VIEŠUMAS, ARBA VISUOMENĖS TEISĖ ŽINOTI – šio principo svarbiausias aspektas – aktyvus, demokratiškas piliečių bei įvairių interesų grupių dalyvavimas sprendžiant socialinės-ekonominės ir aplinkosaugos raidos problemas. Piliečiai turi teisę naudotis informacijos šaltiniais, kurie suteiktų reikiamų žinių apie aplinkos būklę, užterštumo lygį, taršos šaltinius, planuojamą ūkinę veiklą bei jos galimą poveikį aplinkai ir visuomenei.

KARJERA – Didėjant darbuotojo greitas ir sėkmingas kilimas tarnyboje, visuomeninės ir mokslinės veiklos srityse. Tai žmogaus socialinis kilimas visą gyvenimą.

Paprastai karjera asocijuojasi su individo profesine veikla, tačiau sociologijoje šis terminas įgauna platesnę prasmę. Galima išskirti profesinę ir organizacinę karjerą. Profesinė karjera – tai įvairūs vystymosi etapai, kuriuos darbuotojas praeina profesinės veiklos procese (mokymasis, darbas, profesinis augimas, išėjimas į pensiją). Organizacinė karjera apima darbuotojo padėties nuoseklų kilimą vienoje organizacijoje ir įgyvendinama trimis kryptimis: vertikaliai, horizontaliai ir centre. Pirmoji reiškia kilimą į vis aukštesnį struktūrinės hierarchijos lygį, antroji – perėjimą į kitą veiklos sritį, o trečioji – veržlų kilimą karjeros laiptais toje pačioje ar kitoje organizacijoje. kvalifikacijai ir amžiui, karjeros tikslai taip pat keičiasi.

KASTA – žmonių grupė (socialinė, profesinė, etninė arba religinė), užimanti atitinkamą vietą socialinėje hierarchijoje ir kurios bendravimas su kitomis grupėmis yra ribojamas. Kasta būdinga uždarams socialinėms sistemoms, kurios ženkliai apribojo horizontalųjį ir vertikalųjį socialinį mobilumą.

KOLEKTYVAS – socialinė grupė, kurioje dera jos narių visuomeniniai, grupiniai ir individualūs interesai; organizuota žmonių bendruomenė, kurią jungia konkreti, visuomenei naudinga veikla ir jos metu atsiradę bendradarbiavimo, tarpusavio paramos ir atsakomybės santykiai: bendri interesai ir elgesio normos. Kolektyvas yra visuomenės ląstelė, kurioje atsispindi pagrindiniai socialiniai ryšiai ir bendradarbiavimas tarp asmenybės ir visuomenės. Kolektyvai skirstomi į darbo (gamybinius), mokymo, socialinius, politinius, kultūrinius, buitinius, karinius, sporto ir kt.

KOLEKTYVIZMAS – santykiai, pagrįsti draugišku bendradarbiavimu ir savitarpio pagalba. Tai bendrų veiksmų ir gyvenimo būdo principas, kuris pripažįsta kolektyvo, visuomenės primatą prieš individą. Jis sukuria socialinį faktą. Su kolektyvizmu yra susijęs kolektyvinės sąmonės, elgesio ir vertybių pavyzdžių vaidmuo. Šia prasme jis yra vienas iš svarbiausių dorovės principų.

KAIMO SOCIOLOGIJA – sociologijos sritis, tirianti kaimo plėtros dėsningumus bei funkcijas ir teikianti jų tyrimui pagrindinius metodologinius principus.

KOMPIUTERINĖS TECHNOLOGIJOS – mašinos ir jų naudojimo būdai, kurių pagalba per sekundę galima atlikti milijonines operacijas. Kompiuterinių technologijų plėtra revoliuciniu būdu paveikė prekių ir paslaugų gamybos pobūdį visuomenėje. Be to, pasikeitė milijonų žmonių gyvenimas, išsigijus kompaktinius personalinius kompiuterius. Tolesnis šių technologijų plėtojimas bus vienas iš svarbiausių visuomenės gyvenimo veiksnių XXI a.

KONGLOMERACIJA – įvairių ekonomikos sektorių, kompanijų susivienijimo procesas, savo veikla prasiskverbiantis į daugelį savarankiškų rinkų. Konglomeratai sociologus domina dėl masinės informacijos priemonių. Dalis šių kompanijų turi interesų daugelyje informacinės veiklos sferų.

KONSENSUSAS – priėmimas nutarimų bendru sutarimu (be balsavimo, niekam neprieštaraujant), t. y. sutarimas, vienybė. Sociologijoje konsensuso sąvoka traktuojama plačiai ir vartojama apibūdinti būklei, užtikrinančiai visuomenės susitelkimą ir solidarumą. Konsensuso buvimas numato visuotinę visuomenės normų ir vertybių pripažinimą, taip pat visuomeninio gyvenimo kūrimą bendradarbiavimo, o ne konflikto pagrindu. Užtikrinant konsensuą paprastai dalyvauja legitiminė (pripažįstama įstatymu) valdžia, kuri taip pat garantuoja visuomenės stabilumą.

KONFLIKTAS – priešingų, nesuderinamų norų, poreikių, tikslų susidūrimas, sukeliantis sunkių išgyvenimų. Skiriamas vidinis konfliktas tarp individų, t. y. dviejų žmonių ar grupių konfliktas. Tai beveik vienodai stiprių, bet priešingų norų, poreikių, interesų susidūrimas. Konfliktas tarp individų – susidūrimas tokių žmonių, kurie siekia nesuderinamų tikslų, turi priešingų interesų. Ekonominė prasme konfliktas yra priešingų dirbančiojo ir darbdavio interesų susidūrimas. Konflikta paprastai kyla tada, kai vienas iš šių individų pažeidžia darbo kontrakto sąlygas. Sociologine prasme konfliktas yra visuomenės socialinių grupių ir įvairių interesų kovos išraiška. Visuomeninis gyvenimas paremtas prievarta, todėl skatina priešingumą ir net smurtą. Tad socialinės sistemos turi prieštaravimų ir nuolat kinta.

LOBIZMAS – 1) įvairių klausimų sprendimas, tarp jų ir politinių, dėl kieno nors interesų paveikiant įstatymų leidėjus, vyriausybės ar kitus tarnautojus; 2) socialinių grupių, kurios atsisako savo politinių interesų, veikla. Lobizmo proceso realizavimas vadinamas lobizavimu, o asmenys, realizuojantys spaudimo politiką, – lobistais. Praktiškai visos didžiosios korporacijos, verslininkų sąjungos, profsąjungos, visuomeninės organizacijos turi specialius poskyrius, užsiimančius tikta lobizavimu ir kuriuos sudaro (atsižvelgiant į tai, kokia yra organizacija) nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų žmonių. Praktika rodo, kad užsiimant lobizmu naudojamos ir kitais metodais, pvz., paruoštų įstatymų projektų tekstų įteikimas įstatymų leidėjams dėl jų parengimo, organizacijos siuntimų ruošimą kongreso nariams, užmezgant asmeninius kontaktus su įstatymų leidėju ir vykdančiųjų organų nariais kongreso kuluaruose ir t. t.

LYTIS – biologinis asmens tapatumas, sąvoka, nurodanti biologinius moterų ir vyrų skirtumus, kurie yra nekintantys ir universalūs, vienodi visose visuomenėse bei kultūrose.

LYČIŲ VIENODŲ GALIMYBIŲ UŽTIKRINIMAS RAIDOS PROCESE – į aktyvius veiksmus orientuotas planavimo procesas, siekiant užtikrinti vienodas moterų ir vyrų galimybes kontroliuoti materialinius visuomenės išteklius bei vienodai dalyvauti priimant sprendimus visose visuomenės gyvenimo srityse. Atsižvelgiant į egzistuojantį darbo pasidalijimą tarp lyčių, raidos planavimo procesuose akcentuojamas būtinumas spręsti tas problemas, kurios trukdo moterims atlikti jų socialinius

vaidmenis (pavyzdžiui, ikimokyklinių vaikų įstaigų tinklo plėtra, lengvatinių kreditų moterims teikimas, jų sveikatos būklės gerinimas ir t. t).

NACIONALINIAI INTERESAI – a) plačiąją prasme – valstybiniai šalies interesai, t. y. valstybės, kaip socialinio, politinio vieneto, poreikių išraiška visose visuomeninio gyvenimo srityse; b) siauresne prasme – nacijos ar kito etnoso interesai kaip jų politinio, ekonominio, socialinio ir dvasinio gyvenimo poreikių išraiška.

POMOKESTINIS DARBO UŽMOKESTIS – išmokėtasis darbo užmokestis, apskaičiuojamas iš viso darbo užmokesčio atskaičius privalomuosius mokesčius.

NOMENKLATŪRA – grupė valdininkų, žymių žmonių, užimančių savo padėties ne pagal stratifikacijos ir socialinio mobilumo logiką ar principus, o paskiriamų ar įtvirtinamų valdžios struktūrų valia iš viršaus. Toks valdžios elgesio būdas liudija apie jos nenatūralų formavimąsi, silpną socialinę atramą ir grėsmę prarasti šią valdžią ją įgyvendinantiems.

NOMINALIZMAS SOCIOLOGIJOJE – socialinė koncepcija, kurios išeities taškas yra žmogaus ir jo socialinių veiksmų pripažinimas, taip pat pripažinimas visko, kas yra socialu.

NUOPELNU PRINCIPAS SOCIALINĖJE APSAUGOJE – teisės į socialinę apsaugą ir apsaugos dydžio susiejimas su asmens išankstiniais įnašais (pinigine įmoka) į socialinės apsaugos sistemą. Tiek išankstinė įmoka, tiek išmoka paprastai nustatoma atsižvelgiant į gauto darbo užmokesčio dydį.

PAGRINDINIŲ REIKMIŲ SKURDAS– skurdo samprata, pagal kurią skurstančiais laikomi asmenys ir šeimos, kurių ištekliai nepakankami patenkinti minimalius individualaus vartojimo poreikius (maisto, pastogės, drabužių ir pan.) ir kuriems sunkiai pasiekiamos pagrindinės paslaugos, teikiamos ir vartojamos bendruomenėje (geriamas vanduo, sanitarija).

PASIRINKIMO VERTĖ – aplinkos vartojamosios vertės aspektas, nusakantis individų santykinės preferencijas tarp gėrybės vartojimo dabar ir jos išsaugojimo ateičiai, išlaikant būsimo vartojimo pasirinkimo galimybę (ekonomistų terminu – opcija). Atidėdami kokios nors gėrybės vartojimą, mes siekiame išsaugoti galimybę ateityje vartoti ją taip, kaip tuomet mums bus priimtina. Ekonominė pasirinkimo vertės išraiška yra individo ryžtas mokėti už vartojimo pasirinkimo galimybės išsaugojimą.

PRAKTINĖ SOCIOLOGIJA – sociologinio mokslo šaka, pagrįsta teorine sociologija. Praktinė sociologija kaupia empirinius socialinius aktus, padeda spręsti aktualias praktines problemas, praturtina teorinę sociologiją praktinių tyrimų duomenimis.

POLITINĖ (POLITIKOS) SOCIOLOGIJA – sociologijos šaka, nagrinėjanti politiką kaip socialinį institutą, valdžios funkcionavimą ir paskirstymą visuomenė-

je, politinės sferos tarpusavio santykius su kitomis visuomeninio gyvenimo sferomis, politinių institutų tarpusavio santykius su kitais socialiniais institutais.

PROGNOSTINĖ FUNKCIJA – susijusi su socialinės sferos funkcionavimo ir plėtros tendencijų bei dėsningumu išaiškinimu, jos transformacijos trumpalaikių ir ilgalaikių prognozių parengimu. Ji atspindi socialinės praktikos poreikius, sukuriant optimalias sąlygas gyventojų išplėstinei socialinei reprodukcijai.

REALUS DARBO UŽMOKESTIS – darbo užmokesčio perkamoji galia. Realiojo darbo užmokesčio indeksas apskaičiuojamas darbo užmokesčio, iš kurio išskaityti mokesčiai, indeksą dalijant iš vartojimo kainų indekso.

REPRODUKTYVUS DARBAS – privačioje sferoje (namų ūkyje) atliekami darbai, kurie padeda visuomenės nariams save tobulinti, siekiant patenkinti kasdienes žmonių poreikius, ir yra neapmokami.

SOCIALINĖ ADAPTACIJA – individo arba grupės aktyvaus pritaikymo prie socialinės aplinkos atitinkamų materialinių sąlygų, normų, vertybių procesas.

SOCIOLOGINĖS ANALIZĖS LYGIAI – įvairūs sociologiniai požiūriai į socialinių realijų nagrinėjimą.

Tradiciškai išskiriami trys lygiai:

- o pirmas lygis orientuotas į procesų ir reiškinių nagrinėjimą visoje visuomenėje, į jos bendrumų analizę bei sąveiką. Šis lygis išskiriamas makrosociologijoje, kuri nagrinėja visuomenę kaip visumą ir jos struktūras kaip tos visumos dalis;
- o antras lygis orientuotas į žmonių elgesį nedidelėse grupėse, jų vertybių orientaciją ir tarpusavio santykius. Tai ryšku mikrosociologijoje.
- o trečias – į konkrečių faktų analizę atskirose žinių srityse, kaip tai yra realizuojama vidutinių teorijų lygyje.

Skirtumai tarp lygių sąlyginiai, visi veikia vienas kitą, nes realiai negalima aiškiai atskirti dalies ir visumos, svarbesnio ir mažiau svarbaus.

SOCIALINIS AKTYVUMAS – žmogiškosios veiklos formų visuma, sąmoningai orientuota spręsti uždavinius, išskylančius visuomenei, klasei, socialinei grupei. Socialinio aktyvumo subjektu gali būti asmenybė, kolektyvas, socialinė grupė, sluoksnis, klasė ar visa visuomenė. Socialinis aktyvumas ryškus įvairiose srityse: dvasinėje, visuomeninėje, politinėje, kultūros ir buitinėje.

SOCIOLOGINĖS ANKETOS KALBA (SAK) – sudėtingų kalbinių kombinacijų, lingvistinių ženklų, grafinių simbolių sistema, kuri naudojama sociologinei anketai žodžiu arba raštu sudaryti. Pagrindiniai **SAK** reikalavimai: formuluočių aiškumas ir tikslumas, klausimų vienareikšmiškumas (nedviprasmiškumas), trumpumas ir prieinamumas respondentams, plati respondentams pateikiamų uždarų klausimų bei atsakymų variantų paletė. **SAK** skiriasi nuo analitinės-informacinės kalbos, nes turi turėti kalbos ypatumus, vartojamus sociologinio tyrimo aplinkoje. Sociolo-

gijoje išskiriama: tyrinėtojo kalba – mokslinė, turinti specifines definicijas, terminus, orientuota į paruoštą skaitytoją, ir respondentų kalba – aiški ir prieinama tam tikro socialinio sluoksnio respondentams, kurie turi tam tikrą išsilavinimą ir gyvena konkrečioje teritorijoje. **SAK** turi būti tokia, kad kiekvienas respondentas galėtų savarankiškai užpildyti anketą tada, kada nenumatytas tyrinėtojų bendravimas su respondentais.

SOCIALINĖ APSAUGA – 1) viešosios politikos priemonės, kuriomis siekiama apsaugoti asmenis tokiose gyvenimo situacijose ir tokiomis sąlygomis, kada jų gyvenimui (gyvenamajam būstui) gali kilti pavojus; 2) apsauga, kurią visuomenė, naudodama įvairias priemones, teikia savo nariams nuo ekonominių ir socialinių nelaimių, atsirandančių dėl žymaus uždarbio sumažėjimo ar jo mokėjimo nutraukimo dėl ligos, motinystės atostogų, suluošinio darbe, nedarbo, invalidumo, senatvės ir mirties. Ji taip pat apima medicininę priežiūrą ir paramą šeimoms su vaikais.

SOCIALINIS APRŪPINIMAS – priemonės ir fondai, skirti gyventojams suteikti materialinę pagalbą.

SOCIALINĖ ATSKIRTIS – nurodo socialines grupes, kurios yra menčiau integruotos į visuomenę ir kurios turi mažiau arba visai neturi galimybių dalyvauti politiniame, socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame visuomenės gyvenime. Socialinės atskirties priežastis galima grupuoti į teises, ekonomines, kultūrinės bei psichologines.

SOCIALINIS EKSPERIMENTAS – socialinių reiškinių ir procesų tyrinėjimo metodas, kuris taikant stebimi socialinio subjekto pokyčiai pagal numatytą programą ir praktinius tikslus.

SOCIALINIS DRAUDIMAS – nuopelnų principu organizuota socialinė apsauga, kuri paprastai finansuojama per įmokas į specialius, valstybės biudžeto atžvilgiu autonomiškus fondus; teisę į išmoką užtikrina sumokėtos apdraustojo ir (arba) jo darbdavio įmokos, įmokų ir išmokų dydžiai, susieti su apdrausto asmens uždarbiu, tačiau galimas persikirstymas iš didesnes pajamas gavusiųjų neturtingesniųjų naudai. Dalyvavimas socialiniame draudime paprastai esti privalomas.

SOCIALINIS FAKTAS – 1) vienintelis, visuomeniškai reikšmingas įvykis arba vienareikšmių įvykių, tipinių vienai ar kitai socialinio gyvenimo sričiai arba būdingų atitinkamiems socialiniams procesams, visuma; 2) įvykis, aprašytas tiksliais sąvokomis nurodant socialinės situacijos specifiką.

SOCIALINĖ GEROVĖ – gerovė, kurią apibūdina asmenybės, šeimos, socialinės grupės gyvenimo lygis ir kokybė, materialinių ir dvasinių poreikių patenkimo laipsnis, taip pat konkrečių asmenų socialinė savijauta.

SOCIALINIS INSTITUTAS – istoriškai susiformavusios visuomeninio gyvenimo organizavimo ir reguliavimo formos (pvz., šeima, religija, švietimas ir t. t.),

užtikrinančios gyvybiškai svarbių visuomeninio gyvenimo funkcijų įgyvendinimą.

SOCIALINĖ INFORMACIJA – socialinės tikrovės, visuomenės gyvenimo atspindys, ką nors pranešant ar perteikiant žinias.

SOCIALINĖ INŽINERIJA – taikomųjų socialinių mokslų požiūrių, orientuotų į žmonių elgsenos ir nuostatų pokyčius, socialinių problemų išsprendimą; socialinių institutų adaptaciją besikeičiančioje visuomenėje ir socialinio stabilumo išsaugojimą, visuma.

SOCIALINĖ IŠMOKA – piniginis išmokėjimas ar parama natūra (pvz., socialinio draudimo pensija, pašalpa šeimoms, auginančioms vaikus ir pan.), teikiama socialiai remtiniems asmenims arba šeimoms.

SOCIALINIS KAPITALAS – socialinės organizacijos bruožai – grupės narių santykių tinklai, bendros normos, organizacijos narių pasitikėjimas, bendri įsitikinimai, kurie padeda socialinės organizacijos nariams bendradarbiauti ir didinti socialinės organizacijos veiklos efektyvumą. Socialinis kapitalas apima: a) socialinius santykius, kurie socialinei grupei priklausiančiam individui atveria kelią prie kitų grupės narių resursų, b) grupės narių disponuojamų išteklių kiekį ir kokybę.

SOCIALINĖS KATEGORIJOS – apima bendras mokslams, sociologijai ir specifines vidines kategorijas. Prie mokslams bendrų kategorijų priskiriama: procesas, struktūra, funkcijos, elementai, ryšiai, vystymasis ir kt. Jos vartojamos socialinei sferai ir jos posistemėms aprašyti. Iš bendrosios sociologijos pasisavintos tokios kategorijos: socialiniai santykiai, socialinė veikla, socialinis statusas, socialinė struktūra, socialinė situacija, socialinė norma; iš teoretinės ekonomikos – pasiskirstymas, vartojimas, pajamos vienam gyventojui; iš socialinės psichologijos – elgsena, socialinė įtampa, socialinė nuoskauda, socialinis tolerantiškumas.

Socialinės sferos sociologinės teorijos kategorijoms priklauso: socialinė sfera, socialinės sferos potencialas, socialinis saugumas, socialinė gerovė ir kt.

SOCIALINĖ KŪRYBA – aukščiausia socialinės veiklos forma, kūrybinis procesas, kuriuo siekiama pertvarkyti ir sukurti kokybiškai naujas socialinių santykių ir visuomenės būties formas.

SOCIALINIS MOBILUMAS – individų arba grupių persikėlimas socialinėje erdvėje. Skiriamos dvi mobilumo rūšys: horizontalus ir vertikalus. Horizontalus socialinis mobilumas reiškia persikėlimą socialinėje struktūroje nepakintant socialiniam statusui; vertikalus – susijęs su individo ar grupės prisikėlimu socialinės hierarchijos sistemoje, įskaitant ir socialinio statuso pasikeitimą.

SOCIALINĖS NORMOS – elgesio standartai ir lūkesčiai, reguliuojantys žmonių poelgius, visuomenės gyvenimą, santykius su kultūrinėmis vertybėmis, stiprinantys visuomenės vienybę ir stabilumą. Socialinės normos atsiranda socialinių vertybių pagrindu. Socialinės vertybės išreiškia požiūrį į socialinės tikrovės reiškinius

ir procesus, o socialinės normos nurodo, ką ir kaip daryti. Todėl jos yra daug konkretnės žmonių santykių atžvilgiu, jų pavyzdžiai, nubrėžiantys leistino elgesio ribas, taikytini konkrečioms žmonių veiklos sąlygoms. Socialinių normų dažniausiai laikomasi dėl socialinio paskatinimo ar bausmės baimės, t. y. dėl galimų pozityvių ir negatyvių sankcijų. Socialinės normos skirstomos į teises ir moralines.

SOCIALINIS NURODYMAS (DIREKTYVA) – bendra individo orientacija apie atitinkamą socialinį objektą. Šis nurodymas apima tris aspektus: kognityvųjį (objekto įsisąmoninimas), efektyvųjį (emocinis objekto vertinimas) ir elgsenos (nuosekli elgsena objekto atžvilgiu), taip pat jų funkcijas (prisitaikymo, pažinimo, savireguliacijos, apsaugos). Atsižvelgiant į nurodymą vienam ar kitam objektyviam veiksniiui (motyvas, tikslas, veiklos sąlyga), skiriami tokie nurodymai (direktyvų lygiai): prasminis, tikslinis, operacinis.

SANTYKINIAI NEPRITEKLIAI – samprata, pagal kurią skurstančiomis laikomos šeimos ar asmenys, kurių gyvenimo sąlygos yra daug blogesnės už įprastas toje visuomenėje. Šiems žmonės pasiekiami ištekliai tiek daug skiriasi nuo vidutinių šeimų ar asmenų turimų išteklių, kad jie išstumiami iš įprasto gyvenimo būdo, papročių, veiklos galimybių.

SOCIALINĖS NUOSTATOS – asmens nusistatymas dėl santykių su tam tikru socialiniu objektu. Asmens veiksmus vienu ar kitu atveju lemia objekto sąmonės lygis, jo poreikiai. Todėl jos nagrinėjamos ir kaip objektyvus poreikis, turintis savas realizavimo formas. Formos gali būti įvairios, todėl tas pats poreikis gali būti įvairiose nuostatuose.

SOCIALINĖ PARAMA – stokos principu paremta socialinė apsauga, kuri teikia pagalbą neturintiems lėšų pragyventi asmenims, įvertinus jų turimas lėšas, ir kuri finansuojama iš bendrųjų valstybės pajamų.

SOCIALINĖS PARTNERYSTĖS IR BENDROS ATSAKOMYBĖS PRINCIPAS – tvari raida įmanoma tik atsižvelgiant į nuomonių įvairovę ir plėtojant įvairių socialinių grupių bei institucijų dialogą. Jo dalyviai – vyriausybės, savivaldybės, bendruomenių atstovai, ūkio asociacijų bei įmonių atstovai, mokslo ir švietimo įstaigos, nevyriausybinių organizacijų, tarptautinės institucijos. Bendros atsakomybės, kuria dalijasi įvairios visuomenės grupės, suvokimas labai svarbus ne tik ieškant tvarios raidos kelių, bet ir apskritai siekiant užtikrinti demokratinę raidą.

SOCIALINIS PASITENKINIMAS – individo sąmonėje apibendrintas savo socialinio gyvenimo sąlygų ir gyvenimo kokybės suvokimas bei vertinimo visuma.

SOCIALINĖ PAŠALPA – pinigine socialinės apsaugos garantuojama išmoka, padedanti gavėjui patenkinti būtinausius poreikius, kompensuoti prarastas pajamas ar papildomas išlaidas.

SOCIALINIAI PAVOJAI – įvykiai, kurie lemia asmenų ar šeimos pajamų praradimą, žymų jų sumažėjimą arba papildomas išlaidas ir kurių padariniams likviduoti numatomos socialinės apsaugos priemonės. Socialiniais pavojais visuotinai pripažinti senatvė, mirtis, liga, motinystė, nedarbas, vaikų išlaikymas.

SOCIALINIS PLANAVIMAS – planavimas, nustatant socialinių procesų tikslus, rodiklius, užduotis, terminus, tempus, proporcijas, atsižvelgiant į jų plėtros optimizaciją, socialinių veiksmų ir rezervų planinį reguliavimą.

SOCIALINIAI POKYČIAI – socialinio objekto perėjimas iš vienos būklės į kitą; bet kuri modifikacija visuomenės socialinėje organizacijoje, jos socialiniuose institutuose ir socialinėje struktūroje.

SOCIALINĖ POLITIKA – visuomenės ir valstybės veikla, plėtojanti visuomenės socialinę sferą, keliant gerbūvį, gerinant gyvenimo bei darbo sąlygas.

SOCIALINIAI POREIKIAI – vitalinių, arba gyvybinių, poreikių (miego, maisto, poilsio, sveikatos palaikymo) ir intelektualių, dvasinių (pažinimo, mokymosi, bendravimo, darbo, kūrybinės išraiškos, politinio dalyvavimo) poreikių visuma. Natūralūs poreikiai turi savo optimalias ribas, ir šia prasme juos vadiname protingais poreikiais. Jie lengviau prieinami sociologinei analizei. Intelektiniai ir dvasiniai poreikiai iš esmės yra begaliniai ir labai sudėtingi pagal apimtį, struktūrą ir turinį. Socialinių poreikių skirtumai visada yra susiję su vidiniu turiniu, juos lemia įvairios socialinės veiklos rūšys, socialiniai santykiai ir procesai.

SOCIALINIS PRESTIŽAS – visuomenės įvairių rūšių veiklos vertinimas, ją lyginant su nusistovėjusiais kultūriniais standartais ir vertybėmis. Šio įvertinimo pagrindu nustatoma individo ar grupės vieta socialinio prestižo hierarchijoje. Jam priskiriama tam tikra pagarba, privilegijos, valdžia ir t. t. Tai ypač išryškėja socialinėje stratifikacijoje. Socialinės grupės ir sluoksniai, kaip ir patys žmonės, yra vertinami ir skirstomi rangais, atsižvelgiant į jų socialinio prestižo laisnį.

SOCIALINĖ PRIEVARTA – jėgos ar jos grėsmės naudojimas socialiniame gyvenime su fizinės ar psichologinės prievartos tikslu.

SOCIALINIS PROGNOZAVIMAS – socialinių problemų sprendimo bei plėtros planų perspektyvos mokslinis pagrindimas. Socialinis prognozavimas neatsiejamas nuo socialinio progreso perspektyvų tyrinėjimų ir reikalingas atitinkamų metodų ir analizės. Socialinis prognozavimas gali numatyti socialinių procesų sprendimo įvairias alternatyvas atitinkamomis žmogaus veiklos sąlygomis.

SOCIALINIS PROJEKTAVIMAS – būsimo socialinio objekto parametrų sistemos moksliskai pagrįstas konstravimas arba esamo objekto kokybiškai nauja būklė, viena iš socialinio valdymo formų.

SOCIALINIS PROGRESAS – 1) perėjimas prie sudėtingesnių visuomeninio gyvenimo formų; 2) socialinių santykių pokyčiai, didinantys socialines laisves ir

socialinį teisingumą bei užtikrinantys visuomenės narių lygybę.

SOCIALINIAI SANTYKIAI – ryšiai ir kontaktai tarp socialinių grupių atstovų, nevienodai dalyvaujančių visuomenės ekonominiame, politiniame ir dvasiniame gyvenime dėl gyvenimo būdo, lygio ir kokybės.

SOCIALINĖS SFEROS SOCIOLOGIJOS DALYKO STRUKTŪRA – nagrinėja:

- santykius tarp žmonių grupių, užimančių įvairių padėčių visuomenėje ir besiskiriančių ne tik nevienodu dalyvavimu ekonominiame gyvenime, pajamų šaltiniais, bet ir išvystymo lygiu, visuomenės sąmonės tipu, gyvenimo būdu;
- socialinės sferos valdymo efektyvumą, subjektų veiklos, socialinės reprodukcijos rezultatus, socialinės sferos būklę ir dinamiką, gyventojų socialinį saugumą ir apsaugojimą kaip integralinį jos plėtros rodiklį;
- įvairių socialinių grupių interesus, lūkesčius ir prioritetus, žmonių veiklos, galimybių ir vystymosi perspektyvą, išsąmoninimą ir vertinimą, savo kūrybinių potencialų įgyvendinimą;
- socialinės sferos funkcionavimo ir plėtros specifinius dėsningumus, valdymo socialinių mechanizmų bendras ir specifines charakteristikas;
- konkrečias socialines problemas, registruojamas realijas, įgalinčias pagilinti stebimų reiškinių ir procesų interpretaciją.

SOCIALINĖS SFEROS FUNKCIJOS – išskiriama pagrindinė funkcija ir specifinės socialinės sferos funkcijos. Pagrindinė funkcija apima diferencijuotą veiklos subjektų integralinę socialinę reprodukciją. Šios reprodukcijos proceso specifiką apibūdina specifinės funkcijos: socioreguliacinė, socioadaptacinė, socioproduktyvioji, sociokultūrinė, sociodinaminė, socioapsauginė, socioinžinerinė.

SOCIOREGULIACINĖ FUNKCIJA – reglamentuoja socialinių subjektų pagrindinius veiklos rodiklius ir santykius, siekiant efektyviau naudoti socialinės sferos potencialą ir reguliuoti grupių ir atskirų žmonių socialinę veiklą.

SOCIOADAPTACINĖ FUNKCIJA – padeda suderinti žmonių socialinius veiksmus visuomenėje, skatina efektyviau naudoti kiekvieno žmogaus potencialą ir atsispindi skatinimo rodikiuose bei priemonėse.

SOCIOPRODUKTYVIOJI FUNKCIJA – įgalina patenkinti visus žmonių poreikius, būtinus socialinio magnizmo reprodukcijai visuose struktūriniuose lygiuose. Ji aprašoma pagal objektyvių ir subjektyvių, normatyvinių ir realių rodiklių sistemą, apibūdinančią gyventojų apsirūpinimą vartojimo produktais ir paslaugomis.

SOCIOKULTŪRINĖ FUNKCIJA – reguliuoja žmogaus ir įvairių socialinių grupių pritraukimą prie reprodukcinio proceso dvasinės pusės, užtikrina įvairių subjektų vertybinių orientacijų ir interesų suderinimą, žmonių socialinį aktyvumą ir gali būti apibūdinama pagal individo sėkmingos socializacijos rodiklius, konkre-

čių socialinių struktūrų poreikius, įvairių gyventojų grupių interesų suderinamumo laipsnį ir socialinės politikos efektyvumą.

SOCIODINAMINĖ FUNKCIJA – susijusi su gyvenimo kokybės kėlimu, socialinės sferos potencialo plėtra ir apibūdinama pagal socialinio mobilumo rodiklių sistemą.

SOCIOAPSAUGINĖ FUNKCIJA – užtikrina socialines garantijas ir teises, socialinę pagalbą ir paramą nedarbingiems visuomenės sluoksniams ir išreiškiama gyventojų socialinės apsaugos rodikliais (pragyvenimo minimumu, skurdo lygiu, nemokamų paslaugų kiekiu ir kokybe).

SOCIOINŽINERINĖ FUNKCIJA – orientuota į socialinės sferos pokyčius, modelių, aprašančių organizacinių pokyčių mechanizmą, parengimą. Ji susijusi su veikla, pagrindžiant, planuojant ir įgyvendinant socialinės sferos tobulinimo projektus.

SOCIALINĖS SFEROS PAGRINDINĖ FUNKCIJA – pagrindinė funkcija pasireiškia kaip įsisąmoninta, tikslinga bendruomenės narių veikla palaikant savo integralumą ir pastovumą, labiausiai palankių sąlygų savo vystymuisi užtikrinimą. Svarbu pabrėžti šios funkcijos kokybinį aspektą, susijusį su švietimo, sveikatos apsaugos ir kitomis paslaugomis. Socialinė reprodukcija gali būti paprasta ir išplėstinė. Paprasta reiškia bendruomenės atkūrimą esant tam pačiam žmonių skaičiui ir nepakitusiai socialinės aplinkos kokybei. Išplėstinė – esant padidėjusiam naujų kartų žmonių skaičiui ir aukštesnio lygio socialinės aplinkos kokybei.

SOCIALINĖS SFEROS STRUKTŪRA – susideda iš tokių komponentų: infrastruktūra ir jos teikiamos vartojimo paslaugos, švietimo aptarnavimo procesai, socialinės sferos valdymo organai ir institutai, gyventojų vartotojiško elgsenos reguliavimo mechanizmai ir normatyvinė bazė.

Kiekvienas socialinės sferos komponentas negali būti suprastas atskirai. Jo funkcija įgyvendinama per žmonių veiklą, kartu patenkinant ir jų pačių poreikius. Socialinės sferos komponentai pasižymi įvairaus sudėtingumo laipsniu tarpusavio hierarchinėje priklausomybėje ir yra socialinės sferos, kaip vientisos sistemos, išvestiniai. Kiekvienas komponentas vykdo atitinkamą funkciją, turinčią tikslinį pobūdį.

SOCIALINĖS SFEROS SOCIOLOGIJOS ORGANIZAVIMO LYGIAI – užtikrina socialinės sferos kompleksinį nagrinėjimą ir pristatomi teoretiniu, konkrečiu sociologiniu ir socioinžineriniu aspektais.

Pirmasis lygis – teoretinis – analizuoja socialinę sferą kaip socialinę-filosofinę kategoriją ir yra paremtas filosofinėmis bei istorinėmis žiniomis.

Konkretus sociologinis lygis susijęs su socialinės sferos plėtros realiomis problemomis, jų regioniniais ir vietiniais ypatumais.

Trečiasis lygis – socioinžinerinis – sprendžia organinių struktūrų pokyčių, so-

cialinės sferos kompensacinių galimybių kėlimo, įvairių gyventojų grupių socialinės reprodukcijos efektyvumo, socialinio projektavimo uždavinius.

SOCIALINĖS SFEROS POTENCIALAS – bendriausias socialinės sferos integralus rodiklis, nusakantis jos funkcionavimą ir progresyviuos pokyčius. Jis apibūdina realias galimybes patenkinti individų, šeimos ir socialinių grupių socialinius poreikius, taip pat esamus resursus aukštesniam gyvenimo lygiui užtikrinti.

SOCIALINIS SLUOKSNIS – individų grupės, susivienijusios pagal tam tikrus bendrus požymius ir turinčios vienodą socialinį statusą, rangą ir t. t.

SOCIALINIS STABILUMAS – socialinio ir kultūrinio modelių egzistavimo nepertraukiamumas, bendruomenės ar visuomenės viduje nesant staigių ir žymių pakitimų kiekviename pagrindiniame modelio segmente.

SOCIALINIS STATUSAS – 1) individo arba grupės tarpusavio santykių pozicija, apibrėžiama pagal socialinius (ekonominę padėtį, profesiją, kvalifikaciją, išsilavinimą ir t. t.) arba įgimtus požymius (lytį, amžių ir pan.), taip pat atsižvelgiant į prestižą ir vietą valdžios struktūroje; 2) individo arba socialinės grupės teisių ir pareigų visuma, susijusi su atitinkamu socialiniu vaidmeniu.

SOCIALINIS STEREOTIPAS – socialinio objekto scheminis, standartinis pristatymas, paprastai emocionaliai pagražintas ir pastovus.

SOCIALINIS (GRUPINIS) SUSITELKIMAS – visuomenės, bendruomenės, grupės integracijos laipsnis, įtraukiantis vertybinių orientacijų vienybės lygį, tarpasmeninių santykių tvirtumą ir grupės ar bendruomenės narių elgsenos suderinamumą pagrindinėse veiklos srityse.

SOCIALINĖ PLĖTRA – procesas, kurio metu vyksta esminiai kiekybiniai ir kokybiniai pasikeitimai visuomeninio gyvenimo socialinėje sferoje arba skirtingose jos dalyse: socialiniuose santykiuose, bendruomenėse, organizacijose, institutuose. Pasikeitimai socialiniuose reiškiniuose reiškia jų plėtrą, kada vieni socialiniai reiškiniai keičiami aukštesnio lygio reiškiniais arba vyksta bent paskutiniųjų kiekio augimas, ir sistema pereina į aukštesnį lygį. Socialinė plėtra vyksta evoliucijos arba revoliucijos keliu.

SOCIALINIS VALDYMAS – vienas iš pagrindinių valdymo rūšių, kurios funkcija – patenkinti visuomenės ir jos posistemų plėtros poreikius formuluojant objekto socialinio vystymo kriterijus ir rodiklius, jame išskiriant socialines problemas, parengiant ir taikant jų sprendimo metodus ir pasiekiant socialinių santykių ir problemų planuojamą būklę.

SOCIALINĖ VALSTYBĖ – stipri socialinė valstybė, vykdanči socialinę politiką, nukreiptą į stabilų žmonių gyvenimo lygio aprūpinimą, realų žmonių teisių ir laisvių įgyvendinimą, šiuolaikinių sveikatos apsaugos, švietimo ir socialinio aprūpinimo sistemų kūrimą, socialinių konfliktų išsprendimą.

SOCIALINĖ VEIKLA – tai atitinkamo turinio ir kokybės veikla, kurią lemia socialinės sferos pagrindinės funkcijos. Socialinė veikla apima ne bet kokius pokyčius, o tik tokius, kurie turi kryptingą, valdomą pobūdį ir susiję su labiausiai palankių gyvenimo sąlygų sukūrimu.

SOCIALINĖS VERTYBĖS – paprastai visuotinai pripažinti elgesio standartai, t. y. visuomenės arba socialinės grupės įsitikinimai dėl tikslų, kurių būtina siekti, to pasiekimo keliai bei priemonės.

SOCIOLOGIJA – mokslas apie visuomenės funkcionavimo ir vystymosi dėsningumus. Sociologija nagrinėja socialinius faktus, procesus ir santykius, individų ir socialinių grupių veiklą, socialinę elgseną ir statusą, jų organizacijos institucines formas.

SUBSIDIARUMO PRINCIPAS – pagal šį principą problemos, kurių negalima išspręsti bendruomenėje, mieste, rajone, regione, turi būti sprendžiamos aukštesniu, valstybės valdymo, lygmeniu. Ypač pabrėžiamas biurokratiškumo vengimas sprendžiant aplinkosaugos ir socialinės-ekonominės raidos klausimus. Didelė reikšmė teikiama savivaldai, aktyviam bendruomenės dalyvavimui ir pilietinių galių bei gebėjimų ugdymui.

STOKOS, ARBA SKURDO, PRINCIPAS – tesės į socialinę apsaugą susiejimas su asmens ar šeimos turimų pragyvenimo šaltinių dydžiu. Parama teikiama tik tuo atveju, jeigu pragyvenimo šaltiniai yra nepakankami, o paramos dydis nustatomas iki minimalių poreikių patenkinimo lygio.

SOCIOLOGINIŲ TYRIMŲ PROBLEMA – prieštaravimas tarp socialinės tikrovės ir jos teorinio pavaizdavimo; taikomąja prasme – prieštaravimas tarp būtinybės ką nors spręsti ir nežinojimo, kaip tai padaryti. Nuo užduočių problema skiriasi tuo, kad sprendžiant užduotis naudojamos turimos žinios, o sprendžiant sociologinių tyrimų problemą jas dar reikia įgyti. Pagrindinės sociologinių tyrimų problemos formuluotės stadijos yra:

- a) probleminės situacijos apibūdinimas,
- b) pseudoprobleminių bei neesminių dalykų atsiejimas nuo pagrindinės problemos,
- c) tiriamojo klausimo formuluotė, į kurią reikia atsakyti dar vykstant tyrimui.

SOCIOLOGINIS ŽMOGUS – atitinkamo sociologinio vaidmens, kuriame derinamas individualumas ir visuomeniškumas, atlikėjas.

ŠEIMOS SOCIOLOGIJA – sociologijos šaka, nagrinėjanti šeimos vystymąsi ir funkcionavimą kaip socialinį institutą ir mažąją grupę, vedybinius-šeimyninius santykius, šeimyninės elgsenos pavyzdžius, būdingus vienam ar kitam kultūros tipui, socialinei grupei; šeimyninius vaidmenis, formalias ir neformalias normas bei sankcijas vedybinių-šeimyninių santykių srityje.

ŠVIETIMO SOCIOLOGIJA – sociologijos šaka, nagrinėjanti švietimą kaip socialinę institutą, jo funkcijas visuomenėje ir tarpusavio ryšius su kitais socialiniais institutais, socialinę politiką švietimo srityje; švietimo įstaigas kaip socialines organizacijas.

VIEŠOSIOS GĖRYBĖS – gėrybės, kurių vartojimas yra nedalus ir neapriojamas. Kartais būtinu gėrybės viešumo požymiu laikomas tik jos vartojimo nedalumas. Viešųjų gėrybių pavyzdžiai: saulės šviesa, tylą, estetinės gamtos gėrybės, šalies gynybos sistema.

ŽINIŲ SOCIOLOGIJA – sociologijos šaka, nagrinėjanti socialinių grupių ir klasių įvairių žinių gamybą, saugojimą, sklaidimą ir naudojimą, kultūros ir visuomenės įtaką žinių formavimui, žinių funkcionavimo ir plėtros institucines formas.

ŽMOGAUS SOCIALINĖ RAIDA – tai procesas, kuris plečia žmogaus pasirinkimo galimybes. Kad ir koks būtų visuomenės gyvenimo lygis, žmogus privalo turėti galimybę pasirinkti tris svarbiausius dalykus: ilgai ir sveikai gyventi, įgyti žinių bei apsirūpinti ištekliais, reikalingais normaliam gyvenimo lygiui pasiekti.

ŽMOGAUS SOCIALINĖS VEIKLOS INDEKSAS – tai sudėtinis rodiklis, pagal vidutinę būsimo gyvenimo trukmę, išsilavinimo lygį ir pajamas leidžiantis įvertinti šalies vietą tarp kitų šalių.

ŽMOGIŠKOJO KAPITALO TEORIJA – teorija, besikeičiančios visuomenės sąlygomis tyrinėjanti kokybiškai naujos darbo jėgos formavimo problematiką, susijusią su išaugusiais reikalavimais profesiniam ir bendrojo išsilavinimo lygiui, padidėjusiomis investicijomis į žmones dėl jų švietimo ir sveikatos apsaugos.

Literatūra

1. Aškinius A. (1993). Naujos socialinės grupės ir jų interesai. Žmogaus intresai ir dabartis. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
2. Bagdaničius J. (2002). Žmogiškasis kapitalas: mokymo metodinė priemonė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
3. Berger P. L. ir Luckmann T. (1999). Socialinis tikrovės konstravimas. Vilnius: Pradai.
4. Damidavičius M., Pocius A. ir kt. (1998). Darbo rinkos terminai ir sąvokos. Vilnius.
5. Grigas R. (1998). Socialinių įtampų Lietuvoje laukai. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
6. Grigas R. (2001). Sociologinė savivoka. Specifika, metodai, lituanizacija. Vilnius: Rosma.
7. Guščinskienė J. (1999). Organizacijų sociologija. Kaunas: Technologija.
8. Krukauskienė E. (moksl. red.). (1995). Vilniečio portretas: sociologiniai metmenys. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
9. Kublickienė L. (1993). Šiuolaikiniai pokyčiai ir socialinių grupių interesai. Žmogaus interesai ir dabartis. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
10. Leliūgienė J. (1997). Žmogus ir socialinė aplinka. Kaunas: Technologija.
11. Leonavičius J. (1993). Sociologijos žodynas. Vilnius: Academia.
12. Luobikienė J., Guščinskienė J. ir kt. (2000). Sociologijos pagrindai: mokomoji knyga. Kaunas: Technologija.
13. Mitrikas A. (atsak. moksl. red.). (1999). Vertybės permainų metais. Vilnius: Mokslo aidai.
14. Morkūnas J. (atsak. red.). (1995). Vilnius ir vilniečiai: gyvenimo kokybės vertinimas. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Lietuvos filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
15. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Socialinis pranešimas. (2003). Vilnius : AB „Punktukas“.
16. Socialinės apsaugos ir darbo politika Lietuvai integruojantis į ES. (2004). Vilnius.
17. Taljūnaitė M. (moksl. red.). (1999). Socialinis struktūravimasis ir jo pažinimas. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
18. Ритцер Дж. (2002). Современные социологические теории Перевод с английского языка 5-ое издание. Питер.
19. Учебный социологический словарь с английскими и испанскими эквивалентами Изд 4-ое. Москва: Экзамен
19. Ядов В. А. В сотрудничестве с В. В. Семеновой. (2003). Стратегия социологического исследования. Москва: Академкнига.

Metodinėje mokomojoje knygoje nagrinėjama visuomenės socialinės sferos genezė, socialinės sferos sociologijos dalykinės sritys. Pagrindinis dėmesys skiriamas žmogiškojo kapitalo teorijai, kaip socialinės sferos sociologinės analizės metodologiniam pagrindui. Nagrinėjami klausimai pateikiami skaidrių ir testų forma.

JUOZAS BAGDANAVIČIUS
SOCIALINĖS SFEROS SOCIOLOGIJA:
teorinis-metodologinis aspektas
(schemos, skaidrės ir testai)

Mokomoji knyga

Redagavo Reda Asakavičiūtė
Maketavo Laura Barisienė
Viršelio dailininkas Donaldas Petrauskas

SL 605. 21,5 sp. l. Tir. 300 egz. Užsak. Nr. 05-038
Išleido Vilniaus pedagoginis universitetas, Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius
Spausdino VPU leidykla, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
Kaina sutartinė